

บทที่ ๒

การทบทวนวรรณกรรม

ในการวิจัยเรื่อง “ความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทย” (Self-employed Workers’ Preparation for Aging among Thailand’s Aging Society) ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษาดังต่อไปนี้

๑. แนวคิดเรื่อง “แรงงานนอกระบบ”
๒. การนิยามความหมาย ต่อ “ผู้สูงอายุ”
๓. มุมมองเรื่องความสูงอายุ (Aging) กับการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ
๔. สถาบันทางสังคมกับผู้สูงอายุ
๕. สวัสดิการกับการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ
๖. แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบาย “ความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทย”
 - ๖.๑ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)
 - ๖.๒ ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)
 - ๖.๓ ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenological theory)
 - ๖.๔ ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization)
 - ๖.๕ ทฤษฎีการแยกตัวเองออกจากสังคม (Social Disengagement Theory)
 - ๖.๖ แนวคิดการสนับสนุนทางสังคม (Social Support)
 - ๖.๗ ทฤษฎีสัมพันธภาพในครอบครัว (Family Relations Theory)
๗. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๘. กรอบแนวคิด

๑. แนวคิดเรื่อง “แรงงานนอกระบบ”

การทำความเข้าใจเรื่อง “แรงงานนอกระบบ” นั้น จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของคำว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ” ก่อนเพื่อที่จะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับความเกี่ยวพันและความสอดคล้องกันภายใต้บริบทที่สำคัญของทั้งสองคำนี้ ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของเศรษฐกิจนอกระบบ, การให้นิยามหรือคำจำกัดความของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบ, ลักษณะทั่วไปของแรงงานนอกระบบในส่วนของแนวคิดและนิยามหรือคำจำกัดความของแรงงานนอกระบบที่จะใช้ศึกษา ตลอดจนการนิยามหรือคำจำกัดความของอาชีพที่แบ่งออกตามประเภทอุตสาหกรรม ๙ ประเภท ตามลำดับ

๑.๑ ลักษณะทั่วไปของเศรษฐกิจนอกระบบ

จากการที่ประเทศต่าง ๆ ได้กำหนดนิยามและคำจำกัดความที่ชัดเจนให้กับกลุ่มเศรษฐกิจนอกระบบ โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป ได้แก่ เศรษฐกิจเงา (Shadow Economy) เศรษฐกิจไม่เป็นทางการ (Informal Economy) เศรษฐกิจซ่อนเร้น (Hidden Economy) เศรษฐกิจคู่ขนาน (Parallel Economy) เศรษฐกิจมืด (Black Economy) เศรษฐกิจเงินสด (Cash Economy) และเศรษฐกิจบริการตนเอง (Self-service Economy) เป็นต้น (พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐) จึงมีการให้นิยามหรือสรุปความหมายของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบโดยนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเศรษฐกิจนอกระบบทั้งภาครัฐ เอกชน รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการระดมความคิด ความหมายที่ออกมาในรูปแบบการจัดแบ่งประเภทของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบตามลักษณะของกิจกรรมการผลิต ดังนี้

๑) กิจกรรมทุกสาขาเศรษฐกิจที่ประกอบธุรกิจขนาดเล็ก และธุรกิจที่อยู่ในภาคการเกษตรและอยู่นอกภาคการเกษตร หรืออยู่บางส่วน ทั้งที่อยู่ในกรุงเทพฯและต่างจังหวัด (ภาวดี ทองอุไทย, ๒๕๔๗; นฤมล นิราทร, ๒๕๕๐; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗ และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO), ๒๐๐๖ อ้างถึงใน พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐)

๒) อาจจะมีหรือไม่มีการทำงานเกิดขึ้น ไม่มีระบบการทำงานที่แน่นอน ทั้งในด้านการเสียภาษีเงินเดือน ค่าจ้าง การจ้างที่แน่นอน (ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคณะ, ๒๕๔๓; ภาวดี ทองอุไทย, ๒๕๔๗; สังคีต พิริยะรังสรรค์, ๒๕๔๖; องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา, ๒๐๐๒ อ้างถึงใน พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐ และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO), ๒๐๐๖ อ้างถึงใน พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐)

๓) ผู้ทำงานเป็นเจ้าของหรือผู้ประกอบการที่มีลูกจ้าง ผู้มีงาน มีการรับเหมาช่วงงานต่อ ๆ กัน หรือใช้แรงงานในครัวเรือน รวมทั้งการผลิตโดยครัวเรือนเพื่อบริโภคเอง (นฤมล นิราทร, ๒๕๕๐; ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคณะ, ๒๕๔๓; ภาวดี ทองอุไทย, ๒๕๔๗; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗; องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา, ๒๐๐๒ อ้างถึงใน พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐ และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO), ๒๐๐๖ อ้างถึงใน พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐)

๔) มีการใช้เทคโนโลยีแบบง่าย ๆ หรือไม่ซับซ้อนมากนัก ซึ่งทักษะความรู้สามารถเรียนรู้ได้จากการปฏิบัติงาน รวมทั้งใช้ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือการเรียนรู้จากการทำงาน ทำให้แรงงานไม่จำเป็นต้องมีการศึกษาสูง เพียงแต่ใช้แรงในการทำงานอย่างเต็มที่ (นฤมล นิราทร, ๒๕๕๐ และองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO), ๒๐๐๖ อ้างถึงใน พรประภา บรรเจิดกิจ, ๒๕๕๐)

๕) กิจกรรมการผลิตที่ไม่มีการบันทึกไว้ในระบบบัญชีประชาชาติ (Non-Observed Economy) หรืออยู่นอกกรอบการควบคุมของกฎระเบียบของภาครัฐ อาจเป็นการผลิตนอกระบบ เพื่อหลีกเลี่ยงภาษี กฎหมาย กฎระเบียบ รวมทั้งไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานต่าง ๆ เป็นการผลิตที่ผิดกฎหมายที่ไม่ได้รับการอนุญาตตามกฎหมาย และเป็นการผลิตที่ไม่เป็นทางการที่ซึ่งผลิตโดยบุคคลหรือครัวเรือนในรูปแบบองค์กรธุรกิจหรือวิสาหกิจนอกระบบ ไม่มีการจดทะเบียนหรือแจ้งข้อมูลอย่างเป็นทางการ (นฤมล นิราทร, ๒๕๕๐; ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคณะ, ๒๕๔๓; ภาวดี ทองอุไทย, ๒๕๔๗; สังคิต พิริยะรังสรรค์, ๒๕๔๖; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗; อนุช อาภาภิรม, ๒๕๔๖; องค์กรเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา, ๒๐๐๒ และองค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO), ๒๐๐๖ อ้างถึงใน พรประภา บรรณเจดิกิจ, ๒๕๕๐)

จากการกล่าวถึงความหมายการจัดแบ่งประเภทของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบตามลักษณะของกิจกรรมการผลิตข้างต้นนี้ ทำให้สามารถกำหนดหรือให้นิยามความหมายหรือคำจำกัดความข้างต้นได้ว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ” หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่นอกเหนือการกำกับดูแลของภาครัฐ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นโดยไม่ได้รับอนุญาตหรือไม่ได้จดทะเบียนการผลิตหรือการบริการจากรัฐ ทำให้ไม่ได้รับการคุ้มครองหรือควบคุมโดยกฎหมาย หรืออาจมีกฎหมายรับรองแต่ไม่สามารถบังคับหรือคุ้มครองได้ไม่เพียงพอเนื่องจากความไม่สอดคล้องระหว่างกฎหมายกับกิจกรรมการผลิตหรือการบริการ การละเลยต่อการปฏิบัติตามกฎหมาย รวมทั้งการละเมิดทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย เป็นต้น ซึ่งสามารถแบ่งเศรษฐกิจนอกระบบออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่

๑) กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการกระจายสินค้าที่ถือว่าผิดกฎหมายตามที่รัฐได้กำหนดไว้ เช่น การค้ายาเสพติด โสเภณี บ่อนการพนัน ผิดกฎหมาย การเดินโปยทวยใต้ดิน การลักลอบค้าอาวุธ สินค้าที่ลักลอบผ่านด่านไม่เสียภาษี การปลอมแปลงและละเมิดลิขสิทธิ์สินค้า เป็นต้น

๒) กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่ไม่ได้จดทะเบียนหรือคุ้มครองได้ไม่เพียงพอจากภาครัฐ ซึ่งทำให้ไม่มีระบบภาษี (เสียภาษี) หรือระบบเงินเดือนค่าจ้างที่ไม่แน่นอน โดยส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นกิจกรรมขนาดเล็ก เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว มีความไม่แน่นอนสูง เช่น กิจกรรมที่มีขนาดเล็กมาก มีลักษณะการจ้างงานเป็นแบบเจ้าของทำงานเอง เช่น คนขายของตามท้องถนน อาหารรถเข็น หาบแร่และแผงลอย คนรับใช้ คนทำความสะอาดบ้าน การรับงานมาทำที่บ้าน เป็นต้น ซึ่งเป็นการทำงานที่มีลักษณะไม่เป็นทางการและเป็นแบบส่วนตัวในการประกอบอาชีพที่อิสระ รวมถึงลักษณะกิจการหรือบริษัทที่จดทะเบียนเป็นทางการ ลักษณะการจ้างงานในรูปแบบนี้จึงมีความยืดหยุ่นในการจัดการและสามารถลดค่าใช้จ่ายได้อีกทางหนึ่งด้วย

๓) กิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยครัวเรือนเพื่อการบริโภคเอง หมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ดำรงชีพอยู่ได้โดยอาศัยการทำกินภายในครัวเรือน มีลักษณะเป็นกิจกรรมของครัวเรือนแบบส่วนบุคคล ซึ่งอาจจะมีบัญชีสำหรับในครัวเรือน มีลักษณะการจ้างงานแบบจ้างตัวเองหรือสมาชิกในครอบครัว เช่น การจับปลาตามหนอง การเก็บผัก การหาของป่า การทำความสะอาดที่อยู่อาศัยของตน การเลี้ยงดูลูกหลาน อาจมีพื้นที่ในการเพาะปลูก นำผลผลิตมาขาย มีการช่วยเหลือกันภายในครอบครัวและชุมชน รวมทั้งการทำงานโดยใช้ความชำนาญและฝีมือในการผลิตสิ่งของเพื่อใช้ในครัวเรือนและเพื่อเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัว

ดังนั้น ลักษณะของกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบนั้นจึงเป็นลักษณะของกิจกรรมที่ทำให้แรงงานหรือผู้ประกอบการอาชีพมีลักษณะในการเข้าสู่อาชีพโดยง่ายจากการที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นอิสระไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมหรือดูแลจากภาครัฐอย่างเต็มที่ ซึ่งมีทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผิดกฎหมาย ไม่เป็นทางการ และโดยคร่ำเรื้อนเพื่อการบริโภคเอง จากการที่เป็นกิจการที่มีขนาดเล็กอาจนำไปสู่การไม่ได้รับอนุญาตหรือไม่ได้จดทะเบียนการผลิตจากรัฐ รวมทั้งการหลีกเลี่ยงระบบภาษี โดยมีลักษณะการจ้างงานที่เป็นแรงงานที่ไม่มีการศึกษาสูงมากนัก เน้นการทำงานที่จำเป็นต้องใช้แรงในการทำงานอย่างเข้มข้นในภาคการผลิต ในด้านทักษะ ความรู้ในการประกอบอาชีพสามารถเรียนรู้ได้จากการปฏิบัติงาน เนื่องจากการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อนและเทคโนโลยีขั้นสูงมากนักประกอบกับทักษะ ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือการเรียนรู้จากการทำงาน ซึ่งทรัพยากรที่ใช้นั้นมักจะเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นและเป็นกิจการภายในครอบครัว ชุมชน และในกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจเฉพาะนั้น ๆ

๑.๒ ลักษณะทั่วไปของแรงงานนอกระบบ

คำว่า “แรงงานนอกระบบ” นั้นได้มีนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องได้ให้ความหมายไว้หลากหลาย ซึ่งไม่มีการจำแนกประเภทของแรงงานนอกระบบไว้เป็นที่แน่นอน ซึ่งในแต่ละสถาบัน สำนัก นักวิชาการ รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญก็ให้ความหมายและจำแนกประเภทไว้แตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมความหมายของแรงงานนอกระบบเพื่อแสดงให้เห็นคุณลักษณะและรูปแบบที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยจากการให้นิยามหรือคำจำกัดความของแรงงานนอกระบบ มีดังนี้

๑) ผู้ที่อยู่ในสถานประกอบการที่มีลูกจ้างน้อยกว่า ๑๐ คน ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง ผู้ที่ช่วยเหลือธุรกิจครอบครัวโดยไม่มีค่าจ้าง ทั้งนี้ไม่รวมลูกจ้างและข้าราชการในภาครัฐบาลและรัฐวิสาหกิจ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน เสกสรร สังขวิสุทธิ, ๒๕๔๗ และอนุกรรมการฝ่ายงานวิจัย สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน เสกสรร สังขวิสุทธิ, ๒๕๔๗)

๒) ผู้ที่ทำงานแต่ไม่ได้รับสิทธิและความคุ้มครองทางกฎหมายหรือไม่ได้มีการบันทึกอยู่ในฐานข้อมูลแรงงานและไม่สามารถจำแนกแยกแยะได้อย่างชัดเจน ไม่ได้อยู่ในความคุ้มครองของกฎหมายคุ้มครองแรงงาน กฎหมายประกันสังคมและหลักประกันทางสังคมเหมือนแรงงานในระบบ ซึ่งไม่มีนายจ้าง ไม่มีการทำสัญญาจ้างงาน ไม่เข้าข่ายลักษณะนายจ้างลูกจ้างตามพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ.๒๕๓๓ (วงละกิจ ศิริพานิช, ๒๕๔๖; สลิต แก้วละมุล, ๒๕๔๙; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘; สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๘; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๓ และอนุกรรมการฝ่ายงานวิจัย สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน เสกสรร สังขวิสุทธิ, ๒๕๔๗)

๓) กลุ่มผู้ที่ทำงานหรือรับจ้างและมีรายได้ เช่น ผู้ที่เป็นแรงงานของกิจการภาคการเกษตร ผู้ที่มีนายจ้างเพื่อทำงานเป็นลักษณะครั้งคราวหรือตามฤดูกาล ผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับงานบ้านแต่ไม่ได้มีการประกอบธุรกิจรวมอยู่ด้วย ผู้รับงานไปทำที่บ้าน เป็นต้น (สลิต แก้วละมุล, ๒๕๔๙; สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๘ และอนุกรรมการฝ่ายงานวิจัย สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน เสกสรร สังขวิสุทธิ, ๒๕๔๗)

๔) กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระทั่วไป เช่น ผู้ประกอบการอาชีพอิสระหรือเจ้าของกิจการทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร คนขับรถรับจ้าง แท็กซี่ ช่างเสริมสวย เป็นต้น (สลิต แก้วละมุล, ๒๕๔๙; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘; สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๘ และอนุกรรมการฝ่ายงานวิจัยสำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน เสกสรร สังขวิสุทธิ, ๒๕๔๗)

๕) ผู้ที่ไม่ได้มีเงินเดือนประจำหรือมีเงินเดือนประจำแต่ไม่ใช่เป็นบุคคลที่รับราชการ (สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๘ และอนุกรรมการฝ่ายงานวิจัย สำนักงานประกันสังคม, ๒๕๔๖ อ้างถึงใน เสกสรร สังขวิสุทธิ, ๒๕๔๗)

๖) แรงงานที่ไม่มีรูปแบบและกฎเกณฑ์ที่แน่นอนในการจ้างงาน อาจเป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก รวมไปถึงสถานประกอบที่จ้างงานเป็นธุรกิจขนาดเล็กที่ใช้ทั้งแรงงานจ้างและแรงงานครัวเรือน แรงงานจ้างไม่มีกฎเกณฑ์ด้านค่าจ้างและสถานภาพการทำงานที่แน่นอน ธุรกิจจะใช้ทุนน้อย ใช้เทคโนโลยีง่าย ๆ ไม่ต้องฝึกหรือเรียนมาจากสถานศึกษา (ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคณะ, ๒๕๔๓ และสลิต แก้วละมุล, ๒๕๔๙)

ดังนั้น จากการกล่าวถึงการจำแนกประเภทของแรงงานนอกระบบตามลักษณะของกิจกรรมการผลิตข้างต้นนี้ สามารถกำหนดนิยามความหมายหรือคำจำกัดของแรงงานนอกระบบได้ว่า “แรงงานนอกระบบ” หมายถึง บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกันที่อยู่ภายใต้การดำเนินการเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเศรษฐกิจนอกระบบ คือ

๑) นายจ้างในกิจการขนาดเล็กหรือกิจการนอกระบบ

๒) ผู้ประกอบการอาชีพอิสระ ที่ไม่เป็นทางการ เป็นกลุ่มคน ผู้จ้างงานตนเองและสมาชิกในครอบครัวที่ทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน (Unpaid family worker)

๓) แรงงานที่ทำงานนอกระบบ ซึ่งอาจเป็นงานในกิจการที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นแรงงานในครอบครัว เป็นแรงงานอิสระที่ไม่มีนายจ้างที่แน่นอนและไม่มีรายได้ประจำหรือมีเงินเดือนประจำแต่ไม่ใช่เป็นบุคคลที่รับราชการ ผู้ประกอบการอาชีพอิสระทั่วไป ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้หมายรวมถึงแรงงานรับจ้างรายวัน แรงงานรับเหมาช่วงในภาคอุตสาหกรรม แรงงาน

พันธะสัญญา และแรงงานชั่วคราว แรงงานที่ทำงานไม่เต็มเวลาที่ไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิตามกฎหมาย ทั้งกฎหมายคุ้มครองแรงงาน กฎหมายประกันสังคมและหลักประกันทางสังคมเหมือนแรงงานในระบบ ผู้ที่ไม่ได้ถูกบันทึกอยู่ในฐานข้อมูลแรงงานภาครัฐ

จากการที่แรงงานนอกระบบเกิดมาจากเศรษฐกิจนอกระบบ ซึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจที่ด้อยกว่าเศรษฐกิจในระบบ ลักษณะการดำรงอยู่แปรผันตามแต่ละสังคม ตามความหลากหลายของกิจกรรม ไม่มีการจัดระเบียบการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว สภาพการจ้างงานไม่มีรูปแบบการจ้างงานที่แน่นอนยากแก่การระบุว่าเป็นใครคือนายจ้าง ใครคือลูกจ้าง และยากแก่การควบคุมดูแลด้วยกฎหมายหรือระเบียบอื่น ๆ ที่เป็นทางการของสังคม

หากจะจำแนกประเภทของ “แรงงานนอกระบบ” สามารถแบ่งอาชีพออกตามประเภทอุตสาหกรรม ได้ ๙ ประเภท (International Standard Classification of Occupation, ๑๙๘๘ (ISCO – ๘๘ อ้างถึงใน สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๓) ตามองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ดังนี้

๑) ภาคการเกษตร หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับภาคเกษตรกรรม ทั้งในด้านกิจกรรม ปศุสัตว์ การประมง และด้านป่าไม้รวมถึงแหล่งทรัพยากรที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นนายจ้าง ผู้ประกอบอาชีพอิสระและแรงงานที่อยู่ภายใต้การดำเนินกิจกรรมภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ผู้ที่เพาะปลูกพืช (ทำนา ทำไร่ ทำสวน และปลูกต้นไม้หรือเพาะเมล็ดพันธุ์เพื่อการค้าขาย) ผู้เลี้ยงสัตว์บนบก (วัว หมู หรือเลี้ยงสัตว์จำพวก สัตว์ปีก) ผู้ที่ทำการเกษตรทางน้ำ (การเลี้ยงสัตว์น้ำ การจับสัตว์น้ำ การเก็บทรัพยากรหรือวัสดุใต้น้ำ) ผู้ที่ทำอาชีพเกี่ยวกับป่า (การปลูกป่าไม้เศรษฐกิจ การเก็บของป่า การนำผลผลิตจากป่ามาแปรรูป แร่ธาตุ ถ่านหิน)

๒) ภาคการผลิต หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินการในขั้นตอนการผลิต ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ทั้งที่เป็นมูลค่า ประโยชน์ใช้สอยและมูลค่าในการแลกเปลี่ยน จากการสร้างขึ้นโดยการใช้ทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ การดำเนินการผลิตจากวัตถุดิบที่มีอยู่จะถูกแปลงสภาพให้ การผลิตที่อยู่ในรูปตามต้องการ ดังนั้น การดำเนินการจึงอยู่ในรูปของระบบการผลิตที่สำคัญ ๓ ส่วน คือ ปัจจัยการผลิต (Input) กระบวนการแปลงสภาพ (Conversion Process) และผลผลิต (Output) โดยการดำเนินการขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบ การนำส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน การสร้างรูปทรง การตกแต่ง รูปทรงตลอดทั้งการบรรจุผลิตภัณฑ์เพื่อการจำหน่ายในรูปแบบของการผลิตเพื่อก่อให้เกิดผลิตผล ผลิตภัณฑ์ และบริการ รวมทั้งการกระจายสินค้าและบริการสู่ระบบการตลาดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งประเภท ผลิตภัณฑ์เพื่อบริโภค ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อุปกรณ์อำนวยความสะดวก อุปกรณ์เพื่อการสื่อสาร อุปกรณ์ เครื่องใช้ในสำนักงาน อุปกรณ์ตกแต่งเพื่อความสวยงาม อะไหล่เครื่องใช้ไฟฟ้าและยานพาหนะ การผลิตการ ถักนํ้ามันปิโตรเลียมและเชื้อเพลิง การผลิตเคมีภัณฑ์และผลิตภัณฑ์เคมี การผลิตผลิตภัณฑ์ยางและพลาสติก

๓) การขายส่ง-ขายปลีก หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินการในขั้นตอนการกระจายสินค้าและบริการสู่ตลาดสำหรับผู้บริโภค เพื่อตอบสนองความต้องการ การบริโภค การค้าขายและการแลกเปลี่ยนของสินค้า ซึ่งในส่วนการดำเนินการในขั้นตอนนี้สำหรับการขายส่ง คือ การจำหน่ายสินค้าหรือบริการให้แก่กิจการหรือผู้ซื้อที่เป็นพ่อค้า แม่ค้า ผู้ประกอบการที่ต้องการซื้อสินค้าในจำนวนมาก เพื่อนำไปทำ ธุรกิจของตนหรือเพื่อนำไปใช้ในโรงงานอุตสาหกรรม จากราคาของการขายส่งจะถูกกว่าราคาขายปลีกเป็นอย่างมาก ซึ่งตรงกันข้ามกับการขายปลีก คือ การจำหน่ายสินค้าและบริการให้แก่ผู้บริโภคคนสุดท้าย เพื่อซื้อ ไปอุปโภคบริโภคของตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยมีประเภท ของร้านค้าและสินค้าที่หลากหลายให้เลือกใช้บริการ เช่น ธุรกิจค้าปลีกตามราคาท้องตลาดทั่วไป ร้านสะดวกซื้อ ประเภทซูเปอร์เซ็นเตอร์ ห้างสรรพสินค้า เป็นต้น

๔) การโรงแรมและภัตตาคาร หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินการในขั้นตอนการให้บริการ เพื่อความสะดวกสบาย ความเพลิดเพลินใจและตอบสนองความต้องการของผู้ใช้บริการ ซึ่งอยู่ในรูปแบบสถานที่อยู่อาศัย บ้านพัก โรงแรม เกสต์เฮ้าส์ หอพัก เป็นต้น ประกอบกับมีการบริการในด้านต่าง ๆ เช่น ห้องอาหารหรือภัตตาคาร ห้องสำหรับจัดงานประชุมหรืองานเลี้ยง พื้นที่สำหรับกิจกรรมต่าง ๆ สระว่ายน้ำ สถานี่ออกกำลังกาย สปาเพื่อสุขภาพ บาร์ ดิสโก้เทค ห้องคาราโอเกะ ร้านซักอบรีด ร้านทำผม เป็นต้น สิ่งอำนวยความสะดวกทั้งหลายนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของโรงแรม และภัตตาคารหรือร้านอาหาร ซึ่งอยู่ในรูปแบบสถานที่ร้านหรืออาคารที่บริการอาหารตามความต้องการของผู้ใช้บริการ ซึ่งมีการจำหน่ายอาหารแต่ละเชื้อชาติ และเครื่องดื่มทั้งไทยและต่างประเทศ ซึ่งสามารถจำแนกร้านอาหารประเภทต่าง ๆ เป็น ๕ ประเภท คือ

(๑) ห้องอาหารในโรงแรม

(๒) ภัตตาคาร มีพื้นที่รับประทานอยู่ภายในอาคารและพนักงานแต่งกายมีแบบฟอร์ม

(๓) สวนอาหาร ที่เป็นร้านอาหารที่มีขนาดใหญ่ มีพื้นที่รับประทานอยู่นอกอาคารบรรยากาศเป็นแบบธรรมชาติ ซึ่งพนักงานแต่งกายมีเครื่องแบบ

(๔) ร้านอาหารทั่วไป เป็นร้านอาหารขนาดเล็ก ซึ่งรับประทานอาหารอยู่ภายในอาคาร ส่วนใหญ่เป็นอาหารประจำถิ่นหรือเป็นอาหารเฉพาะ เช่น ข้าวแกง ก๋วยเตี๋ยว ข้าวมันไก่ ส้มตำ เป็นต้น

(๕) ร้านเครื่องดื่ม ขนมหวานหรือไอศกรีม ซึ่งจำหน่ายเฉพาะเครื่องดื่ม ขนมหวานหรือไอศกรีมเท่านั้น รวมทั้งในด้านการขายอาหารและเครื่องดื่มพร้อมบริโภคทันทีในสถานที่ เช่น เคาน์เตอร์อาหาร อาหาร Fast-food รถเข็นจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม รถยนต์ขายอาหาร เป็นต้น

๕) การก่อสร้าง หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินการกิจกรรมการกระทำให้เกิดการประกอบหรือการติดตั้งให้เกิดโครงสร้างที่เป็นรูปร่างเพื่อการใช้สอย ซึ่งอาจจะประกอบด้วยงานไม้ งานคอนกรีต งานปูนก่อฉาบ งานเหล็ก เป็นต้น ส่วนใหญ่การก่อสร้างในที่อยู่อาศัย บ้านเรือน อาคาร สำนักงาน ร้านค้า สวนสาธารณะ หรือการก่อสร้างประเภทการก่อสร้างหนัก เช่น ด้านการขนส่ง ทางหลวงถนน สะพาน อุโมงค์ รถไฟ ท่าเรือ ระบบสาธารณูปโภคและระบบชลประทาน เป็นต้น

๖) การขนส่ง หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินการขนย้ายสิ่งของ สินค้าหรือบุคคลหนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง โดยอาศัยอุปกรณ์ในการขนส่ง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ได้ ๓ ทาง คือ การขนส่งทางบก การขนส่งน้ำ การส่งทางอากาศ โดยจากการพิจารณาตามโครงสร้างพื้นฐานของการขนส่ง (ถนน ทางรถไฟ เส้นทางการบิน คลอง ท่อส่ง) ยานพาหนะ (จักรยาน จักรยานยนต์ รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน เรือ) และการดำเนินการเกี่ยวกับระบบการควบคุมและการจัดการ (ระบบจราจร ระบบควบคุมการบิน รวมทั้งการเก็บค่าผ่านทาง การเก็บภาษีน้ำมัน) รวมทั้งองค์ประกอบที่สำคัญในการขนส่งที่ประกอบด้วย

(๑) ผู้ประกอบการขนส่งหรือผู้ดำเนินการกิจการขนส่ง

(๒) เส้นทางขนส่งหรือทางที่ใช้ในการขนส่ง

(๓) เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการขนส่ง เช่น รถยนต์ เรือ เครื่องบิน เป็นต้น

(๔) สถานีที่กำหนดให้เป็นจุดรับ-ส่งสิ่งของ สินค้าหรือบุคคลที่จะทำการขนส่ง เช่น ป้ายจอดรถประจำทาง ท่าอากาศยาน สถานีรถไฟ เป็นต้น

๗) การศึกษา หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมระบบการศึกษา กล่าวคือ ผู้ที่ดำเนินการด้วยกระบวนการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ โดยผ่านการเรียน การสอนที่ทำให้บุคคลพัฒนาความสามารถด้านต่าง ๆ โดยการให้ความรู้ ทักษะ ตลอดจนแนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม ที่ส่งผลก่อให้เกิดการกระทำหรือพฤติกรรมของผู้ที่ได้รับการถ่ายทอด รวมทั้งมีความสามารถ ทักษะ ความชำนาญ ในความพร้อมที่จะประกอบกิจการงานอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวันได้ โดยการถ่ายทอดความรู้นั้นอาจมีวิธีการต่างกันไป ทั้งใช้ถ้อยคำ การกระทำหรือการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หนังสือ จดหมาย ภาพถ่าย วัสดุโสตด้านข้อมูลวิชาการหรือประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้และถ่ายทอด ซึ่งการดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมทางการศึกษาในปัจจุบันจะปรากฏชัดเจนภายใต้รูปแบบหรือลักษณะของการศึกษา เช่น สถาบันการศึกษา (โรงเรียน วิทยาลัย สถาบัน มหาวิทยาลัย) เป็นการจัดการศึกษาที่มีระเบียบแบบแผนเป็นมาตรฐานแน่นอน ในเรื่องของหลักสูตร การประเมินผล ตลอดจนระเบียบวิธีปฏิบัติตามข้อบังคับของภาครัฐ เป็นต้น

๘) กิจกรรมบริการชุมชนและสังคม หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานบริการเพื่อสาธารณะ ทั้งในด้านสาธารณสุข โภชนาการและกิจการนันทนาการในชุมชนและสังคม โดยเป็นการดำเนินการส่งเสริมในเรื่องดูแล รักษา ปรับเปลี่ยนหรือควบคุมสภาพสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสถานะที่เหมาะสม ทั้งการให้ความรู้ อบรม ปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างบุคคลในชุมชน ภาครัฐ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์กร สมาคม มูลนิธิ เป็นต้น เพื่อให้เกิดการตระหนักหรือเข้าใจถึงปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและสังคม โดยการจัดกิจกรรมให้เข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมและประสานงานดำเนินการในการพัฒนาหรือปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม ระบบสาธารณสุข รวมทั้งสุขภาพไปในทางที่ดีขึ้น จากพลังของคนในชุมชนที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการแก้ไขปัญหของชุมชน ในการทำกิจกรรมทุกประเภทในชุมชน เช่น การแก้ไขปัญหามลภาวะต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดผลกระทบที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพร่างกาย สุขภาพอนามัยและสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยมีการจัดเก็บและกำจัดขยะ การบำบัดน้ำเสีย การปลูกต้นไม้ การขุดลอกคลอง เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นหน้าที่ที่ควรปฏิบัติทั้งในภาครัฐเรือน หน่วยงานภาคอุตสาหกรรมหรือกิจกรรมของภาครัฐ และด้านการจัดกิจกรรมนันทนาการในชุมชนและสังคม เพื่อเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาครัฐ องค์กรที่เกี่ยวข้องในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เพื่อให้ได้ความรู้ ประโยชน์จากกิจกรรมที่เกิดขึ้น รวมทั้งเป็นสานสัมพันธ์ภาพหรือให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดความสามัคคี ความปรองดองเกิดขึ้น

๙) สาขาอาชีพอื่น ๆ หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบที่นอกเหนือจากประเภทของอุตสาหกรรม ๘ ประเภทข้างต้น ประกอบกับการดำเนินงานกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบของประเภทการรวมกลุ่ม ผู้ที่ประกอบอาชีพที่มีความประสงค์รวมตัวกันเพื่อสร้างกลุ่มการทำงานร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์การทำงานเพื่อพึ่งตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยสมาชิกแต่ละคนมีความเท่าเทียมกันในการกำหนดและปฏิบัติการทำงานทุกขั้นตอน ทั้งในด้านการลงทุน การผลิต การขายหรือจำหน่ายสินค้า ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมของกิจการที่ทำ การแบ่งรายได้ให้แก่ สมาชิกตามที่ตกลงกัน ซึ่งการรวมกลุ่มประเภทนี้อาจจะจดทะเบียนจัดตั้งในรูปของสหกรณ์หรือไม่ก็ได้

๒. การนิยามความหมาย “ผู้สูงอายุ”

การให้คำจำกัดความของคำว่า “ผู้สูงอายุ” นั้นเป็นไปตามหลักเกณฑ์ในการกำหนดลักษณะของผู้สูงอายุ ซึ่งมีผู้เสนอนิยามที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

Vern L. Bengtson และ David A. Haber (อ้างใน Woodruff และ Birren ๑๙๗๕: ๗๐-๗๑) ได้กล่าวถึงนิยามของผู้สูงอายุในลักษณะลำดับเหตุการณ์ในชีวิตไว้อย่างน่าสนใจว่า เป็นช่วงอายุตามปีปฏิทินที่มีความเสื่อมในด้านความสนใจ ทักษะ และการพัฒนาการ

Richard C. Grandall (๑๙๘๐: ๙) ได้ให้ความหมายของผู้สูงอายุว่า คือ กระบวนการของบุคคลที่เจริญเติบโตไปสู่การมีวัยสูงขึ้น ซึ่งปกติแล้วบุคคลจะเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงอายุ ๒๕-๓๐ ปี และหลังจากนั้นร่างกายจะเสื่อมถอยลง โดยบุคคลที่มีอายุ ๖๕ ปีขึ้นไปนั้นถือเป็นผู้สูงอายุ

บรรลุ ศิริพานิช (๒๕๔๒: ๒๔-๒๕) อธิบายว่า คนเมื่อเกิดและเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่และสุดท้ายเป็นผู้สูงอายุ หรือบางทีเรียกว่า คนแก่ คนชรา คนเฒ่า (The Aged, Aging, Old Man) ซึ่งสามารถเรียกผู้สูงอายุได้ตามลักษณะหลายลักษณะทางสรีระที่ปรากฏ เช่น ผมหงอก ผิวหนังย่น เป็นต้น การเรียกผู้สูงอายุตามปีปฏิทิน ซึ่งในแต่ละภูมิภาคก็กำหนดความเป็นผู้สูงอายุที่แตกต่างกัน อาทิเช่น ภูมิภาคยุโรปและอเมริกามักเรียกคนอายุ ๖๕ ปีขึ้นไป ว่าเป็นผู้สูงอายุ ในขณะที่ภูมิภาคอื่นรวมทั้งเอเชียเรามักเรียกคนอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปว่าเป็นผู้สูงอายุ การเรียกผู้สูงอายุตามลักษณะทางสังคม โดยอาศัยตำแหน่ง บทบาท อำนาจหน้าที่ ตามความรับผิดชอบ ซึ่งคนที่อยู่ในระดับที่สูงกว่า มักถูกเรียกว่า ผู้สูงอายุ ทั้ง ๆ ที่เขาเหล่านั้นอาจจะยังไม่แก่ หรืออายุยังไม่มาก

สุรกุล เจนอบรม (๒๕๔๑: ๖-๗) ได้กำหนดการเป็นบุคคลสูงอายุนั้นว่า บุคคลผู้จะเข้าข่ายเป็นผู้สูงอายุสามารถพิจารณาได้จากเกณฑ์ที่แตกต่างกันดังนี้

๑) พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากอายุจริงที่ปรากฏ (Chronological Aging) จากจำนวนปี หรืออายุที่ปรากฏจริงตามปีปฏิทินโดยไม่นำเอาปัจจัยอื่นมารวมพิจารณาด้วย

๒) พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย (Physiological Aging หรือ Biological Aging) กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้จะเพิ่มขึ้นตามอายุขัยในแต่ละปี

๓) พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ (Psychological Aging) จากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ สติปัญญา การรับรู้และเรียนรู้ที่ถดถอยลง

๔) พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากบทบาททางสังคม (Sociological Aging) จากบทบาทหน้าที่ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคล ตลอดจนความรับผิดชอบในการทำงานลดลง

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (๒๕๔๔: ๑๐ – ๑๑) ได้เสนอข้อคิดเห็นของ Barrow และ Smith ว่า เป็นการยากที่จะกำหนดว่าผู้ใดชราภาพหรือสูงอายุ แต่สามารถพิจารณาจากองค์ประกอบต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑) ประเพณีนิยม (Tradition) เป็นการกำหนดผู้สูงอายุ โดยยึดตามเกณฑ์อายุที่ออกจากราชการ เช่น ประเทศไทยกำหนดอายุวัยเกษียณอายุ เมื่ออายุครบ ๖๐ ปี แต่ประเทศสหรัฐอเมริกา กำหนดอายุ ๖๕ ปี เป็นต้น

๒) การปฏิบัติหน้าที่ทางร่างกาย (Body Functioning) เป็นการกำหนดโดยยึดตามเกณฑ์ทางสรีรวิทยาหรือทางกายภาพ บุคคลจะมีการเสื่อมสลายทางสรีรวิทยาที่แตกต่างกันในวัยสูงอายุอยู่วัยละต่างๆ ในร่างกาย จะทำงานน้อยลงซึ่งแตกต่างกันในแต่ละบุคคลบางคนอายุ ๕๐ ปี ฟันอาจจะหลุดทั้งปากแต่บางคนอายุถึง ๘๐ ปี ฟันจึงจะเริ่มหลุด เป็นต้น

๓) การปฏิบัติหน้าที่ทางด้านจิตใจ (Mental Functioning) เป็นการกำหนดตามเกณฑ์ความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ การจำ การเรียนรู้ และความเสื่อมทางด้านจิตใจ สิ่งที่พบมากที่สุดในผู้สูงอายุ คือ ความจำเริ่มเสื่อม ขาดแรงจูงใจซึ่งไม่ได้หมายความว่าบุคคลผู้สูงอายุทุกคนจะมีสภาพเช่นนั้น

๔) ความคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self-Concept) เป็นการกำหนดโดยยึดความคิดที่ผู้สูงอายุมองตนเอง เพราะโดยปกติผู้สูงอายุมักจะเกิดความคิดว่า “ตนเองแก่ อายุมากแล้ว” และส่งผลต่อบุคลิกภาพทางกาย ความรู้สึกทางด้านจิตใจและการดำเนินชีวิตประจำวัน สิ่งเหล่านี้จะเปลี่ยนแปลงไปตามแนวความคิดที่ผู้สูงอายุนั้น ๆ ได้กำหนดขึ้น

๕) ความสามารถในการประกอบอาชีพ (Occupation) เป็นการกำหนดโดยยึดความสามารถในการประกอบอาชีพโดยใช้แนวความคิด จากการเสื่อมถอยของสภาพทางร่างกาย และจิตใจ คนทั่วไปจึงกำหนดว่า วัยสูงอายุเป็นวัยที่ต้องพักผ่อน หยุดการประกอบอาชีพ ดังนั้น บุคคลที่อยู่ในวัยสูงอายุ จึงหมายถึงบุคคลที่มีวัยเกินกว่าวัยที่จะอยู่ในกำลังแรงงาน

๖) ความกดดันทางอารมณ์และความเจ็บป่วย (Coping with Stress and Illness) เป็นการกำหนดโดยยึดตามสภาพร่างกาย และจิตใจ ผู้สูงอายุจะเผชิญกับสภาพโรคร้ายไข้เจ็บอยู่เสมอ เพราะสภาพทางร่างกายและอวัยวะต่าง ๆ เริ่มเสื่อมลง นอกจากนั้น ยังอาจเผชิญกับปัญหาทางด้านสังคมอื่นๆ ทำให้เกิดความกดดันทางอารมณ์เพิ่มขึ้นอีก ส่วนมากมักพบกับผู้มีอายุระหว่าง ๖๐ - ๖๕ ปีขึ้นไป

นอกจากนั้น ศศิพัฒน์ ยอดเพชร ยังได้เสนอผลการศึกษาคณะสนามว่า การกำหนดอายุที่เรียกว่าเป็น “คนแก่” ส่วนใหญ่ระบุว่าผู้มีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป แต่บางพื้นที่มีข้อพิจารณาอื่น ๆ ประกอบ เช่น ภาวะสุขภาพ บางคนอายุประมาณ ๕๐-๕๕ ปี แต่มีสุขภาพไม่แข็งแรงมีโรคร้ายและทำงานไม่ไหว ผมขาว หลงโงก ก็เรียกว่า “แก่” บางคนมีหลานก็รู้สึกว่ามีวัยแก่ และเริ่มลดกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจลง กลุ่มผู้สูงอายุไม่ใส่ใจต่อตัวเลขอายุ แต่พิจารณาตัดสินจากองค์ประกอบ เช่น สภาพร่างกาย ปวดเอว ปวดตามข้อ เดินไปไกล ๆ ไม่ไหว ทำงานหนักไม่ค่อยได้ เหนื่อยง่าย ไม่มีแรง เป็นต้น

จากการให้นิยามของคำว่า “ผู้สูงอายุ” ของนักวิชาการหลายท่าน ชี้ให้เห็นว่าปัจจุบันมักจะใช้อายุที่เป็นตัวเลขเป็นเกณฑ์ในการกำหนดความหมายของการเป็นผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตาม การใช้อายุที่เป็นตัวเลขเป็นเกณฑ์ก็มีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมหรือในแต่ละประเทศ จึงเป็นการยากที่จะทำให้มีการยอมรับกันได้โดยเท่าเทียมกันทุกประเทศ ดังนั้น องค์การสหประชาชาติ (United Nations) ได้มีข้อตกลงร่วมกันโดยให้ความหมายของคำว่า “ผู้สูงอายุ” ในการประชุมที่กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย ปี พ.ศ.๒๕๐๕ หมายถึงบุคคลทั้งเพศชายและหญิงที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป ถือเป็นผู้สูงอายุ และใช้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก

จากความหมายของคำว่า “ผู้สูงอายุ” ที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงและผู้วิจัยได้ทบทวนมาข้างต้นนั้น พอจะสรุปได้ว่า “ผู้สูงอายุ” หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป ที่มีการเปลี่ยนแปลงของร่างกายและจิตใจไปในทางที่เสื่อมลง มีบทบาททางสังคม และกิจกรรมในการประกอบอาชีพลดลง

๓. มุมมองเรื่องความสูงอายุกับการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ

จากการให้นิยามของคำว่าผู้สูงอายุข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นนิยามที่กว้าง ๆ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุมีความชัดเจนมากขึ้น จึงมีการนำเสนอมุมมองเรื่องเกี่ยวกับผู้สูงอายุไว้เพิ่มเติม ซึ่งสามารถจำแนกได้ ๓ มุมมอง ดังต่อไปนี้

๓.๑ มุมมองด้านชีววิทยาและชราภาพ (Biology and Aging)

ประเด็นเรื่องความสูงอายุกับปัจจัยทางด้านชีววิทยาได้มีการถกเถียงทางวิชาการว่า การให้คำนิยามเกี่ยวกับความชราภาพนั้นมีลักษณะที่ชัดเจนหรือไม่ Strehler (๑๙๖๒) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวว่า ความชราภาพหรือความสูงอายุ มีความแตกต่างจากกระบวนการทางชีวภาพอื่น ๆ โดยมีเกณฑ์พิจารณาอย่างน้อย ๔ ประการ ดังนี้

๑) สภาพความสูงอายุเป็นลักษณะสากล หมายถึง ลักษณะอะไรก็ตามที่จะนิยามความสูงอายุจะต้องเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทุกคน อาทิ ถึงแม้ว่าคนสูงอายุจำนวนมากจะเป็นโรคมะเร็ง แต่คนสูงอายุก็ไม่ได้เป็นโรคมะเร็งทุกคน ฉะนั้นโรคมะเร็งจึงไม่ใช่เกณฑ์ที่เป็นสากล

๒) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในบุคคล หมายถึง สภาพความสูงอายุเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในอวัยวะของบุคคล ไม่ใช่จากภายนอก

๓) เป็นกระบวนการที่ค่อย ๆ เป็นไป หมายถึง สภาพความสูงอายุเป็นกระบวนการที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ตามระยะเวลา

๔) มีผลทางด้านลบต่อบุคคล หมายถึง สภาพที่ความสูงอายุมีลักษณะทำให้เกิดผลทางทำลายอวัยวะความสามารถของอวัยวะที่จะต่อสู้กับสิ่งแวดล้อม และผลสุดท้ายคือการตายไปของอวัยวะ ปัจจัยนี้มีผลในเชิงทำลายและทำให้เสื่อมลง

Harris และ Cole (๑๙๘๐) ได้ให้มุมมองด้านชีววิทยา ว่าเป็นการวิจัยด้านชีววิทยาที่มองถึงความสูงอายุว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตของคน เป้าหมายของการวิจัยทางชีววิทยาเกี่ยวกับผู้สูงอายุมุ่งสนใจ ๒ ทาง คือ การทำให้ช่วงชีวิตยืนยาวขึ้น และการทำให้มีความแข็งแรง และการสร้างความแข็งแรงให้กับผู้สูงอายุ

๓.๒ มุมมองทางด้านจิตวิทยา (Psychological Aspect)

Birren ได้อธิบายกระบวนการทางจิตวิทยาที่มีต่อจิตใจว่าอยู่บนพื้นฐานของความสามารถในการปรับตัวของบุคคลต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหมดลดลง รวมทั้งในด้านความแม่นยำและความรวดเร็วในการรับรู้ การให้เหตุผล ความจำ และความสามารถในการเรียนรู้ลดลงด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ กระบวนการของความสูงอายทางจิตใจ หมายถึง การด้อยสมรรถภาพทางจิต แต่การด้อยสมรรถภาพของสภาพทางจิตของผู้สูงอายุ เป็นผลมาจากความผิดปกติทางด้านสรีรวิทยา ไม่ใช่ผลของกระบวนการเสื่อมถอยของจิตใจโดยตัวของมันเอง ส่วน Harris และ Cole (๑๙๘๐) ได้กล่าวว่าเรื่องสำคัญของการศึกษาผู้สูงอายุในมุมมองด้านจิตวิทยา คือ การศึกษาถึงผลการรับรู้หน้าที่, ทักษะการควบคุมทางจิต, บุคลิกภาพ การเรียนรู้ อารมณ์และความต้องการของผู้สูงอายุ โดยนักจิตวิทยาจะสนใจในเรื่อง กระบวนการปรับเปลี่ยน และปัญหาที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนสู่การเป็นผู้สูงอายุ

๓.๓ มุมมองทางด้านสังคม (Social Aspect)

ประเด็นเรื่องความสูงอายุกับปัจจัยทางด้านสังคมมักจะอยู่ภายใต้สาขา (Field) ของสังคมวิทยา ผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกรับรองอยู่ในสาขาสังคมวิทยา โดยมุ่งสนใจผู้สูงอายุซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประชากร และมุ่งศึกษาการปฏิสังสรรค์ของผู้สูงอายุในสังคม พิจารณาการเปลี่ยนแปลงในบทบาททางสังคม โดยบุคคลในสังคมถูกกำหนดให้สวมบทบาทต่าง ๆ เช่น เมื่อบุคคลนั้นเติบโตใหญ่ขึ้นจากวัยผู้ใหญ่ วัยกลางคน และเข้าสู่วัยชรา จะมีพฤติกรรมและแรงจูงใจต่าง ๆ ตามวัยที่ตนเองเป็นอยู่ ดังนั้น การเข้าสู่วัยสูงอายุเป็นอีกบทบาทหนึ่งซึ่งผู้สูงอายุทั่วไปต้องถูกปลดเกษียณได้รับการยกเว้นจากการทำงาน นำมาสู่การที่รายได้ลดลง พร้อมทั้งส่งผลไปยังการจำกัดกิจกรรมทั่ว ๆ ไป และความสัมพันธ์ทางสังคมต่าง ๆ ด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่ต้องอยู่โดดเดี่ยว เกิดความรู้สึกไร้ความหมายต่อสังคม และจะต้องมีประสบการณ์เกี่ยวกับการตายของคนที่อยู่ใกล้ชิด

๔. สถาบันทางสังคมกับผู้สูงอายุ

สังคมวิทยาผู้สูงอายุได้ให้ความสำคัญกับบทบาทและภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้สูงอายุต่อความสัมพันธ์ที่ดำเนินอยู่ภายใต้สถาบันของสังคม สถาบันทางสังคมตามแนวคิดทางสังคมวิทยาที่สำคัญประกอบด้วยสถาบันหลัก ๕ สถาบัน คือ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันการเมือง และสถาบันเศรษฐกิจ สถาบันทางสังคมเหล่านี้มีค่านิยมเป็นกรอบของการกำหนดแบบแผนพฤติกรรมให้แก่สมาชิกของสังคม เพื่อให้สมาชิกของสังคมปรับตัวตามมาตรฐานของสังคมนั้นให้สมาชิกมีความรู้ ความสามารถ มีศักยภาพที่จะมีชีวิตอยู่ในสังคมและสามารถทำให้สังคมดำรงอยู่ได้

เมื่อพิจารณาแล้วผู้สูงอายุเป็นสมาชิกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทหน้าที่และความสำคัญของสังคม และของสถาบันทุกสถาบันด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคมกับผู้สูงอายุจึงไม่สามารถแยกออกจากกัน จึงพอสรุปรายละเอียดดังนี้

๔.๑ สถาบันครอบครัว

สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่มีความสำคัญมาก และเป็นสถาบันที่ผู้สูงอายุจะต้องมีปฏิสัมพันธ์และอยู่อาศัยด้วย เป็นผลให้เราจะเห็นได้ว่าในครอบครัวจะมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุและสมาชิกคนอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา กลายเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นมาในครอบครัว กล่าวได้ว่าในแต่ละสังคมย่อมจะมีแบบแผนของสถาบันครอบครัวที่ต่างกันตั้งแต่การเลือกคู่ รูปแบบการแต่งงาน โครงสร้างครอบครัว การอบรมเลี้ยงดู เช่น กระบวนการเลือกคู่แต่งงาน บางสังคมจะถูกจัดการโดยผู้ใหญ่เลือกให้ แต่บางสังคมเจ้าบ่าวเจ้าสาวเลือกคู่แต่งงานโดยความพึงพอใจของทั้งคู่เอง เป็นต้น นอกจากนี้ในแต่ละสังคมยังมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในบ้านที่แตกต่างกันด้วย เช่น ในสังคมตะวันตกหลายประเทศ คนสูงอายุอาจจะมีความสัมพันธ์กับเด็ก ๆ ในครอบครัวน้อย ส่วนในสังคมไทยยังคงมีระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนอายุมากกับเด็ก ๆ อยู่ค่อนข้างมาก เป็นต้น อีกทั้ง ลักษณะโครงสร้างของสถาบันครอบครัว คือ ครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย ก็มีส่วนทำให้ระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนหนุ่มสาวกับผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งปัจจุบันพบว่าแนวโน้มของครอบครัวเป็นไปในแบบครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ทำให้บทบาทของผู้สูงอายุเกิดการเปลี่ยนแปลงโดยมีแนวโน้มว่าจะให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุลดลงไปด้วย

จากการวิจัยในสหรัฐอเมริกา พบว่าพ่อแม่ที่อายุมากส่วนใหญ่ไม่ต้องการในเรื่องทรัพย์สิน เงินทองกับลูก แต่ต้องการการเอาใจใส่ ความเห็นอกเห็นใจ การช่วยเหลือเล็ก ๆ น้อย ๆ ดังนั้น นักวิชาการด้านวิทยาการคนสูงอายุสรุปว่า เมื่อพ่อแม่อายุมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และลูกจะพลิกกลับ โดยที่พ่อแม่จะกลับไปรับบทบาทลูกที่เคยพึ่งพิงพ่อแม่ ในขณะที่ลูกกลับต้องไปอุปถัมภ์พ่อแม่แทน เรียกว่า “Role-Reversal” อย่างไรก็ดี มีการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ในครอบครัว พบว่าผู้สูงอายุยังมีบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก นอกจากนี้ เด็กยังได้มีกิจกรรมร่วมกับผู้สูงอายุ นอกจากนี้ การสำรวจของ Rozalie Gilford และ Dean Black (อ้างใน Harris & Cole, ๑๙๘๐: ๒๒๖) ยังพบว่า หลานมีความรู้สึกในทางบวกกับปู่ย่าตายายของตน ทศนคติและความรู้สึกนี้ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากการอบรมที่ส่งต่อมาจากพ่อแม่ของตน และมีแนวโน้มต่อไปในวัยผู้ใหญ่ต่อไปในสวนความสัมพันธ์ระหว่างคู่สามี ภรรยาที่สูงอายุที่ปรากฏในงานวิจัยของ Heyman และ Jeffers (๑๙๖๘: ๔๘๘) พบว่า ภายหลังที่เกษียณอายุจากการทำงานแล้วภรรยาจะมีความเสียใจที่คู่สมรสต้องหยุดงาน การเกษียณอายุของสามีนำไปสู่ภาวะที่ต้องอยู่ด้วยกันใกล้ชิดกันมากขึ้น ซึ่งบางคู่อาจพอใจในการที่ได้อยู่ใกล้ชิดกัน แต่บางคู่เห็นว่าความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันมากนำไปสู่ความเครียด นอกจากนี้คู่สมรสบางคู่กลับต้องสูญเสียฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไป ทำให้มีสภาพการเป็นหม้ายเกิดขึ้น ซึ่งความเป็นหม้ายเป็นปัญหาที่รุนแรง ซึ่งนักสังคมวิทยา มองว่าจะจะเป็นปัญหากับผู้สูงอายุหญิงมากกว่าผู้สูงอายุชาย ผู้หญิงหม้ายเมื่ออายุมากจะมีความจำกัดด้านรายได้และการแต่งงานใหม่ ในขณะที่ผู้ชายสูงอายุที่เป็นหม้ายจะแต่งงานใหม่กับใครก็ได้ โดยไม่มีใครตำหนิมากเท่าผู้หญิง แต่เมื่อพิจารณาการเผชิญปัญหาแล้วพบว่า การเป็นหม้ายผู้ชายเป็นเรื่องยุ่งยากเนื่องจากบางคนอาจจะไม่ได้มีการเตรียมตัวอย่างเต็มที่ ที่จะต้องจัดการรับผิดชอบต่าง ๆ และยังมี ความยุ่งยากมากที่จะค้นหาสิ่งทดแทนอื่น ๆ ได้เพียงพอกับการสูญเสียความสัมพันธ์ปฐมภูมิที่เคยได้รับจากภรรยา (Felex M. Berardo, อ้างใน Harris & Cole, ๑๙๘๐: ๒๓๑)

๔.๒ สถาบันเศรษฐกิจ

สถาบันเศรษฐกิจ เป็นแบบแผนของการคิดการกระทำเกี่ยวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการผลิต การจำแนก แจกจ่ายและการบริโภคสินค้าบริการให้แก่สมาชิกในสังคม โดยทั่วไปผู้สูงอายุมักถูกให้ความหมายในแบบแผนของสถาบันนี้ว่าเป็นวัยที่ออกจากกิจกรรมทางสังคม อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุจะไม่สามารถมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ลักษณะการทำงานของผู้สูงอายุพบว่า ถ้าเป็นผู้สูงอายุมากที่มีการศึกษาน้อยและทักษะการทำงานต่ำ จะเสียเปรียบมาก ในขณะที่วัยก่อนโอกาสดีสำหรับการเป็นคนงานอายุมาก คือ ต้องมีอาชีพเป็นของตนเอง เพราะจะได้เปรียบในแง่ที่ว่านั่งทำงานอยู่กับบ้านตนเองตามที่ต้องการได้ แต่ในสภาพการทำงานที่แข่งขันในเรื่องการผลิตนั้น คนงานสูงอายุที่เป็นเพศชายมักจะถูกบรรจุให้ทำงานที่ไม่ใช้ทักษะมาก เช่น ภารโรง เสมียน โรงแรม คนเฝ้ายาม ส่วนคนสูงอายุหญิงมักเป็นลูกจ้างดูแลเด็ก หรืองานบ้านที่เบา ๆ เป็นต้น สำหรับสังคมไทยนั้นพบว่าผู้สูงอายุมากกว่า ๑ ใน ๓ ยังต้องทำงานด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจมากกว่าเหตุผลอื่น เช่น ไม่มีรายได้ ไม่มีคนเลี้ยงดู ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูบุตรหรือผู้ใต้อุปการะ (นิศา ชูโต, ๒๕๒๓: ๓)

๔.๓ สถาบันศาสนา

สถาบันศาสนา เป็นแบบแผนของความคิด ความเชื่อ การกระทำในเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ ศาสนาเป็นสถาบันที่ครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ เช่น การปฏิบัติของฆราวาสต่อพระภิกษุ พิธีกรรมต่าง ๆ ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ และความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้ เป็นต้น ความเกี่ยวข้องระหว่างสถาบันศาสนากับผู้สูงอายุนั้น นับว่ามีความใกล้ชิดกันอยู่มากทั้งในสังคมแบบดั้งเดิม และในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องผู้สูงอายุและศาสนา พบว่า ผู้สูงอายุจะให้ความสำคัญทางด้านศาสนามากกว่าคนที่มีอายุน้อย หน้าที่ทางสังคมของสถาบันศาสนามีส่วนช่วยในการปรับตัวของผู้สูงอายุได้ ในแง่ของการเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เข้ามาช่วยลดความโดดเดี่ยวทางสังคมผู้สูงอายุ และสนับสนุนให้มีการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มมากขึ้น

๔.๔ สถาบันการศึกษา

สถาบันการศึกษา เป็นแบบแผนในการคิดและการกระทำเกี่ยวกับเรื่องการอบรมให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคม คำว่า การศึกษาในความหมายที่แคบนั้น หมายถึง การศึกษาอบรม การเรียนรู้ที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการยิ่งจะเกี่ยวข้องกับหลักสูตร การสอบเข้า การเรียนการสอน การฝึกอบรมในด้านต่าง ๆ และการเลื่อนชั้น เป็นต้น แต่ถ้าให้ความหมายที่กว้างออกไป การศึกษา หมายถึง การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้คนในทุกด้านด้วย

๔.๕ สถาบันการเมือง

สถาบันการเมือง เป็นแบบอย่างของการคิดและการกระทำในเรื่องเกี่ยวกับการรักษาระเบียบความสงบ การตัดสินใจร่วมกัน และการบรรลุเป้าหมายของสังคมร่วมกัน สถาบันการเมืองการปกครองเป็นสถาบันที่ครอบคลุมแต่เรื่องผู้ปกครอง หรือผู้มีอำนาจในสังคม รวมทั้งการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ผู้นำการเลือกตั้ง ลัทธิการเมืองต่าง ๆ และอุดมการณ์ทางการเมือง เป็นต้น ผู้สูงอายุมีความเกี่ยวข้องกับสถาบันทางการเมือง ได้แก่ ทศนคติและพฤติกรรมทางการเมืองของผู้สูงอายุ เป็นกระบวนการที่เกิดจากการขัดเกลาทางสังคมและผ่านมิติด้านเวลา จะเห็นได้ว่าทศนคติทางการเมืองที่เกิดขึ้นพบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับทศนคติทางการเมืองด้วย นอกจากนี้ผู้สูงอายุยังมีความเกี่ยวข้องทางการเมืองในการรับบทบาทในความเป็นผู้นำทางการเมือง โดยทั่วไปพบว่าในหลาย ๆ สังคมตำแหน่งผู้นำทางการเมืองจะเป็นผู้สูงอายุ เช่น การศึกษาของ Harvey Lehnan เรื่อง Age and Achievement ได้กล่าวถึงตำแหน่งทางการเมืองต่าง ๆ ว่าเป็นผู้ดำรงตำแหน่งจะเป็นผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง ๖๕-๖๙ ปี และคนที่เข้ามามีบทบาททางการเมืองมักเริ่มต้นที่อายุ ๕๕-๕๙ ปี (Harvey Lenman อ้างใน Harris & Cole, ๑๙๘๐: ๒๗๓)

๕. สวัสดิการกับการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ

ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป ที่มีการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย และจิตใจไปในทางที่เสื่อมลง มีบทบาททางสังคม และกิจกรรมในการประกอบอาชีพลดลง ซึ่งเกณฑ์ตัวเลขอายุ ๖๐ ปี ได้ถูกนำมาปรับใช้เป็นเกณฑ์ในการเกษียณอายุในการทำงานหรืออายุราชการของประเทศไทย ซึ่งบุคคลที่เกษียณอายุจากราชการหรือจากงานประจำแล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพของตนเองในเวลาเดียวกันถึงสองสถานภาพคือ สถานภาพเป็นผู้สูงอายุและผู้เกษียณ

การเกษียณอายุงานก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้เกษียณในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านร่างกาย ผู้เกษียณเป็นผู้สูงอายุด้วย ดังนั้น เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ทำให้ต้องพบกับความเสื่อมของอวัยวะต่าง ๆ อย่างมากทำให้ผู้สูงอายุที่ยอมรับสภาพความเปลี่ยนแปลงของร่างกายไม่ได้เกิดความไม่พึงพอใจในชีวิต และถ้าขาดความรู้ในการดูแลสุขภาพด้วยแล้วก็จะมึสุขภาพที่เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว, ด้านจิตใจ เมื่อเกษียณต้องทำให้ผู้เกษียณถูกตีตราว่าเป็นผู้สูงอายุด้วย ทำให้ผู้เกษียณถูกมองว่าไม่มีความสามารถ และเมื่อออกจากงาน อำนาจที่เคยมีอยู่ก็หมดไป ไม่ต้องทำงานประจำ ทำให้มีเวลาว่าง เป็นผลทำให้ผู้เกษียณปรับตัวไม่ได้จะทำให้หงุดหงิด มีความซึมเศร้าคิดว่าตนเองหมดความหมาย ไม่มีคุณค่าขาดความพึงพอใจต่อสภาพชีวิตในปัจจุบัน ด้านสังคม การเกษียณอายุงานเป็นการถอนบทบาททางสังคมภายนอก ทำให้ผู้เกษียณมีสังคมแต่ภายในบ้าน บทบาททางสังคมลดลง ส่งผลให้ตัวเองรู้สึกหมดคุณค่า ก่อให้เกิดปัญหาทางจิตใจ มีความเหงา และว้าเหว่ ถ้าไม่มีบทบาทใหม่มาทดแทนจะทำให้เกิดความไม่พึงพอใจต่อชีวิตและด้านเศรษฐกิจ เมื่อออกจากงานรายได้ก็ลดลง รายได้พิเศษต่าง ๆ ก็หมดไป แต่ในขณะที่เดียวกันรายจ่ายเพิ่มขึ้น เพราะต้องมีรายจ่ายเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพที่เสื่อมลงมากขึ้นจากเดิม ทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ

การเกษียณได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้สูงอายุในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านบทบาททางสังคม ด้านอัตมโนทัศน์ต่อตนเอง ซึ่งนอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพมาเป็นการลดปัญหาและผลกระทบอันเกิดจากการเกษียณทั้งนี้รัฐได้มีส่วนเข้ามาช่วยเหลือผู้สูงอายุในด้านสวัสดิการต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกได้ ดังนี้

๕.๑ สวัสดิการด้านรายได้

รายได้หรือเงินเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต คนฐานะร่ำรวยมีเงินมากพอ สวัสดิการด้านนี้ก็ไม่จำเป็น แต่ผู้สูงอายุไทยที่อึดคัดขาดแคลน มีปัญหารายได้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพมีความจำเป็นที่จะต้องมียุติการในเรื่องรายได้เข้ามาช่วยเหลือ ในประเทศไทยมีผู้สูงอายุเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่ได้รับสวัสดิการด้านรายได้ ได้แก่ ผู้สูงอายุที่เคยรับราชการหรือทำงานในรัฐวิสาหกิจ หรือผู้สูงอายุที่ทำงานในภาคเอกชน โดยเฉพาะในบริษัทใหญ่ที่มีความมั่นคง จะมีระเบียบจ่ายเงินบำนาญหรือบำนาญแก่พนักงานที่อายุครบเกษียณ (ครบ ๖๐ ปี) เป็นระเบียบของหน่วยงานนั้น ๆ แต่ไม่ได้ให้กับผู้สูงอายุทั่วไป และผู้สูงอายุที่ยากจนมักจะถูกทอดทิ้ง ขาดผู้อุปการะเลี้ยงดู รัฐบาลโดยกรมประชาสงเคราะห์ได้มีโครงการจัดสวัสดิการจ่ายเงินเบี้ยยังชีพรายเดือน แก่ผู้สูงอายุที่ยากจน ถูกทอดทิ้ง ขาดผู้อุปการะเลี้ยงดู เดือนละ ๒๐๐ บาทต่อคน (บรรลุศิริพานิช, ๒๕๔๒)

ปัจจุบัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้รับการถ่ายโอนภารกิจจากกรมประชาสงเคราะห์เดิม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ยึดถือระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการจ่ายเงินสงเคราะห์ เพื่อการยังชีพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.๒๕๔๘ คุณสมบัติพื้นฐานของผู้มีสิทธิได้รับเบี้ยยังชีพคือ ประการแรก คือ มีภูมิลำเนาในเขตพื้นที่ ประการที่สองคือ มีรายได้ไม่เพียงพอแก่การยังชีพ หรือถูกทอดทิ้ง หรือขาดผู้อุปการะเลี้ยงดูหรือไม่สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ โดยมีเงื่อนไขว่าผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนกว่าหรือผู้ที่มีปัญหาซับซ้อนหรือผู้ที่อาศัยในพื้นที่ห่างไกลทุรกันดารยากต่อการเข้าถึงบริการของรัฐ เป็นผู้ได้รับการพิจารณาก่อน ต่อมาจากมติคณะรัฐมนตรีการปรับเพิ่มเงินสงเคราะห์เพื่อการยังชีพผู้สูงอายุอนุมัติเมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๔๙ นั้น ได้ปรับเพิ่มเงินสงเคราะห์เพื่อการยังชีพผู้สูงอายุเป็นคนละ ๕๐๐ บาทต่อเดือน อีกทั้งในทางปฏิบัติ อปท. ที่มีศักยภาพทางการคลังสามารถเพิ่มจำนวนเงินต่อเดือน แต่รวมแล้วไม่เกิน ๑,๐๐๐ บาท เพื่อให้เพียงพอต่อสภาวะการดำรงชีพในปัจจุบัน หรืออาจเพิ่มจำนวนผู้รับเบี้ยยังชีพได้โดยใช้งบประมาณของ อปท. เอง (<http://www.thaihealth.or.th/node/8169>)

๕.๒ สวัสดิการเรื่องที่อยู่อาศัย

ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ไม่ปรารถนาที่จะไปอยู่บ้านพักคนชราแบบตะวันตก ครอบครัวใดที่บิดามารดาต้องแยกออกไปอยู่บ้านพักคนชรา จะเป็นเรื่องที่คนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยนัก อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้สูงอายุกลุ่มหนึ่งที่ยากจน ขาดผู้อุปการะเลี้ยงดู ผู้สูงอายุประเภทนี้อาจถูกบุตรหลานทอดทิ้งหรือบางครั้งอยู่กับบุตรหลานไม่ได้ด้วยเหตุผลบางประการ สังคมจะต้องยื่นมือเข้ามาในการสงเคราะห์โดยให้ทั้งที่อยู่อาศัยและการเลี้ยงดูเป็นการสงเคราะห์เบ็ดเสร็จ สวัสดิการสงเคราะห์เรื่องบ้านพักผู้สูงอายุในประเทศไทย แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สถานสงเคราะห์ของรัฐ ซึ่งอยู่ภายใต้ การดำเนินการของกรมประชาสงเคราะห์ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๒) มีสถานสงเคราะห์คนชรากระจายตัวอยู่ทั่วประเทศจำนวน ๒๐ แห่ง ใน ๑๔ จังหวัด คือ กรุงเทพมหานคร กาญจนบุรี จันทบุรี ชลบุรี ชุมพร เชียงใหม่ ตรัง นครปฐม นครราชสีมา นครสวรรค์ พระนครศรีอยุธยา บุรีรัมย์ ภูเก็ต และมหาสารคาม

๒) ประเภทของเอกชน เป็นสถานสงเคราะห์ที่จัดตั้งขึ้นโดยมูลนิธิหรือองค์กรการหรือศาสนิกบุคคลทั่วไป เช่น บ้านเบธานี บ้านพักคนชราบางเขน มูลนิธิวิวัฒน์นิवास (บ้านพักคนชราปากน้ำ) เป็นต้น

ข้อสังเกตเกี่ยวกับสวัสดิการที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุในประเทศไทย คือ ยังมีจำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับจำนวนผู้สูงอายุทั้งหมด ทั้งนี้ เพราะผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่มักยังคงอยู่กับครอบครัว และบ้านพักผู้สูงอายุทั้งราชการและเอกชนทุกแห่งจะมีข้อบังคับตรงกันข้อหนึ่งว่า ไม่รับผู้สูงอายุที่มีครอบครัวและบุตรหลานดูแลอยู่แล้ว เป็นสิ่งที่ยืนยันให้บุตรหลานพึงรักชาติวัฒนธรรมอันดีงามของคนไทยไว้ คือ การดูแลบิดามารดาอย่างดีที่สุดในบั้นปลายชีวิต

๕.๓ สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย

ระบบบริการสุขภาพและสวัสดิการด้านสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะได้รับมาจากทางภาครัฐ ส่วนที่ได้รับจากภาคเอกชนและองค์กรอิสระนั้น เป็นเพียงแต่ระบบเสริมเพื่อเป็นทางเลือกและเกื้อหนุนระบบของรัฐ (ศศิพัฒน์ ยอดเพชรและคณะ, ๒๕๔๕: ๗) ซึ่งระบุว่า ระบบบริการสุขภาพและสถานบริการสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุในปัจจุบันนี้มีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่

๑) ชมรมผู้สูงอายุ ซึ่งดำเนินการอยู่ภายใต้เครือข่ายของสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย กระทรวงสาธารณสุข และดำเนินงานโดยหน่วยงานอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศประมาณ ๓,๔๘๗ ชมรม เช่น คณะพยาบาล วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี

๒) คลินิกผู้สูงอายุในโรงพยาบาล มีอยู่ประมาณร้อยละ ๔๔ ของโรงพยาบาลรัฐทั้งหมด

๓) ศูนย์สุขภาพผู้สูงอายุและโครงการฟื้นฟูสุขภาพผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่จัดตั้งโดยกรุงเทพมหานคร

๔) บริการในสถานพยาบาล ในลักษณะหอผู้ป่วยสำหรับระยะพักฟื้นและการฟื้นฟูสภาพ ซึ่งปัจจุบันมีอยู่น้อยมาก

๕) องค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้บริการสุขภาพผู้สูงอายุในพื้นที่ต่างๆ เป็นบริการเฉพาะพื้นที่ เช่น การบริการตรวจรักษาสุขภาพเป็นครั้งคราว

๖) การบริการสุขภาพผู้สูงอายุโดยเอกชน ทั้งแบบที่เป็นธุรกิจและไม่แสวงหากำไร (Non-profit) โดยมีการจัดตั้งคลินิกผู้สูงอายุในโรงพยาบาลเอกชนบางแห่ง การบริการจัดส่งแพทย์หรือพยาบาลไปดูแลผู้สูงอายุที่บ้าน เป็นต้น

๗) บริการการดูแลผู้สูงอายุที่บ้าน โดยภาคเอกชนได้ให้บริการจัดหาผู้ดูแลไปดูแลผู้สูงอายุที่บ้าน มีการเปิดโรงเรียนสอนดูแลผู้สูงอายุและให้บริการจัดส่งผู้ดูแลไปตามบ้าน แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ประกันคุณภาพ ส่วนใหญ่จะให้บริการแก่ผู้สูงอายุที่เจ็บป่วยหรือมีภาวะทุพพลภาพและผู้ป่วยสูงอายุหลังจากออกจากกระยะพักฟื้นจากโรงพยาบาล

สำหรับสวัสดิการด้านสุขอนามัยที่ผู้สูงอายุได้รับนั้น รวมอยู่ในระบบเดียวกันกับของประชาชนทั่วไป การบริการด้านสวัสดิการการรักษาพยาบาลที่ผู้สูงอายุได้รับในปัจจุบันสามารถสรุปได้ดังนี้

๑) สวัสดิการตามโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันให้กับประชาชนทุกคน โดยที่ทุกคนสามารถเข้าถึงบริการด้านสุขภาพได้ตามความจำเป็น ให้บริการครอบคลุมด้านการตรวจสุขภาพ การรักษาพยาบาล การส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค

๒) การจัดช่องทางเฉพาะสำหรับผู้สูงอายุ โดยแยกจากผู้รับบริการทั่วไปในแผนกผู้ป่วยนอก แต่ในทางปฏิบัติการจัดช่องทางด่วนเหมาะสมกับสถานพยาบาลหรือแผนกที่มีผู้สูงอายุใช้บริการจำนวนไม่มากเท่านั้น เนื่องจากถ้าผู้สูงอายุมีจำนวนมาก แต่กลับต้องเข้ารับบริการในช่องทางที่จำกัดเพียงช่องเดียว ก็จะทำให้ต้องใช้เวลาในการรับบริการนานมากกว่าเดิม

๓) “อาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุ” (อผส.) เป็นโครงการที่มุ่งแก้ไขปัญหาผู้สูงอายุที่ขาดแคลนผู้ดูแลช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ถูกทอดทิ้ง ถูกละเลยเพิกเฉย และผู้สูงอายุที่ได้รับการดูแลอย่างไม่ถูกต้อง โดยอาศัยการสร้างอาสาสมัครจากอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) หรือประชาชนในชุมชนที่สมัครใจทำหน้าที่เป็นผู้ให้การดูแล ช่วยเหลือ พี่นุผู้สูงอายุในชุมชน โครงการนี้ได้ดำเนินการจัดฝึกอบรมให้ความรู้ ฝึกทักษะ และส่งเสริมทัศนคติที่ดีในการดูแลผู้สูงอายุแก่ผู้ที่ประสงค์จะเป็นอาสาสมัคร ซึ่งมีหลายหน่วยงานที่ดำเนินงานในเรื่องนี้ เช่น สำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส คนพิการ และผู้สูงอายุ อผส. ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗ ได้ดำเนินการนำร่องไปแล้ว ใน ๘ จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ พิษณุโลก เพชรบุรี สุพรรณบุรี ขอนแก่น ร้อยเอ็ด สุราษฎร์ธานี และสงขลา

อย่างไรก็ดี จำนวนผู้สูงอายุไทยที่มีจำนวนมากขึ้น อีกทั้งผู้สูงอายุที่อยู่ในสถานภาพและบทบาทที่ต่างกัน ย่อมมีความแตกต่างในการเข้าถึงสวัสดิการที่รัฐมีให้ด้วย หรือมีข้อจำกัดบางประการที่ผู้สูงอายุบางคนไม่สามารถรับสวัสดิการจากรัฐได้ทั้งหมดเนื่องจากเงื่อนไขและข้อจำกัดที่กำหนดแตกต่างกันออกไป ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเรื่องที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากก่อนการเข้าสู่ผู้สูงอายุของประชากรในสังคม คือ การเตรียมความพร้อมก่อนที่จะก้าวเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุ ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น ๕ ด้าน ดังนี้

๑) การเตรียมตัวด้านร่างกายและจิตใจ

การเตรียมตัวดูแลด้านร่างกาย สุขภาพของตนเองก่อนที่จะถึงวัยเกษียณเพื่อเข้าสู่ความเป็นผู้สูงอายุเป็นสิ่งสำคัญที่ควรตระเตรียมให้พร้อม เพราะภาวะสุขภาพที่ดีเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรู้จักดูแลสุขภาพของตนเองอย่างสม่ำเสมอมาตั้งแต่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ และวัยกลางคน จนกระทั่งถึงวัยผู้สูงอายุ ดังนั้นการเตรียมตัวเพื่อสุขภาพที่ดีทำได้โดยการออกกำลังกาย การควบคุมโภชนาการ การพักผ่อน การสันทนาการและการมีสุขภาพจิตที่ดี

การเตรียมตัวดูแลด้านจิตใจผู้ที่ได้ชื่อว่ามีสุขภาพที่ดีจะต้องเป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข การมีสุขภาพจิตดีเป็นความสามารถในการปรับตัว เตรียมพร้อมและยอมรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ตนเองทั้งทางตรงหรือทางอ้อมได้โดยไม่มี ความตึงเครียดทางจิตใจ มีอารมณ์แจ่มใส ควบคุมอารมณ์ได้และมีสติอยู่เสมอ ผู้ที่มีการเตรียมตัวให้พร้อมทางด้านจิตใจก่อนที่จะเกษียณ และ มีการดูแลสุขภาพจิตเป็นประจำจะสามารถยอมรับเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงได้และปรับตัวได้ง่ายกว่า ซึ่งจะช่วยให้การดำรงชีวิตภายหลังเกษียณต่อไปได้อย่างมีความสุข

๒) การเตรียมตัวด้านรายได้และการใช้จ่าย

การเตรียมตัวด้านรายได้และการวางแผนการใช้จ่ายนี้ มีความจำเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากเมื่อบุคคลเกษียณแล้ว รายได้ที่เคยได้รับประจำจะลดลง ดังนั้นถ้าไม่มีแผนการใช้จ่ายอย่างรัดกุมจำนวนเงินที่ได้รับก็อาจไม่เพียงพอ ดังนั้น บุคคลควรจะมีการเตรียมตัวสะสมทรัพย์สินในรูปแบบต่าง ๆ ให้มีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงพอสมควรก่อนการเกษียณตั้งแต่ในวัยกลางคนหรือตั้งแต่เริ่มประกอบอาชีพ เพราะการสะสมทรัพย์สินต้องอาศัยเวลานาน การมีฐานะเศรษฐกิจที่มั่นคงและการมีความสมดุลของรายรับและรายจ่ายจะทำให้ผู้เกษียณ มีความสบายใจ มีความพึงพอใจในชีวิตและยังมีประกันในการมีเงินเพื่อใช้จ่ายในสิ่งที่ต้องการหรือเพื่อดูแลสุขภาพของตนเอง

๓) การเตรียมตัวด้านงานอดิเรก

งานอดิเรกเป็นสิ่งที่บุคคลควรเตรียมตัวเอาไว้ล่วงหน้าสำหรับตนเองตั้งแต่ยังไม่เกษียณว่าตนเองชอบอะไร งานอดิเรกจะเป็นชนิดใดขึ้นอยู่กับความตั้งใจ ความสนใจ ความรู้สึกสนุกและพื้นความรู้ของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้นแต่ละคนต้องเลือกเวลาให้เหมาะสมกับที่ตนเองชอบและสนใจ นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงความสมบูรณ์ของร่างกายและสถานภาพทางเศรษฐกิจด้วย งานอดิเรกจะช่วยให้ผู้สูงอายุเกิดความเพลิดเพลินใจ และรู้สึกว่าคุณยังเป็นบุคคลที่มีประโยชน์ต่อสังคมอีกด้วย ผู้ที่จะเกษียณจึงควรจะมีการเตรียมตัวงานอดิเรกไว้ตั้งแต่วัยกลางคนเพื่อรองรับเวลาว่างในยามเกษียณและยังช่วยให้สุขภาพกายและใจดีขึ้น ช่วยให้สามารถปรับตัวภายหลังการเกษียณได้ดีขึ้น

๔) การเตรียมตัวด้านที่อยู่อาศัย

บุคคลควรเตรียมตัวด้านที่อยู่อาศัยให้พร้อมก่อนที่จะเกษียณ ซึ่งควรจะมีการเตรียมในการสะสมทรัพย์สินเพื่อซื้อหรือปลูกสร้างที่อยู่อาศัย เตรียมหาบ้านที่เหมาะสมกับสุขภาพร่างกายของตนเอง เตรียมตัวเตรียมใจที่จะหาบุคคลซึ่งอาจเป็นลูกหลานที่จะมาอยู่อาศัยด้วย และถ้าหากจำเป็นต้องอาศัยในสถานสงเคราะห์คนชรา ก็ควรที่จะศึกษาสภาพที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ไว้ล่วงหน้า

๕) การเตรียมตัวด้านการมีส่วนร่วมในสังคม

การเตรียมตัวด้านการมีส่วนร่วมในสังคมมีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากสำหรับผู้ที่จะเกษียณ เพราะภายหลังจากเกษียณไปแล้วจะมีเวลาว่างมากเนื่องจากหยุดจากงานประจำ ถ้าผู้ที่เกษียณไม่วางแผนล่วงหน้าว่าจะใช้ชีวิตที่เหลืออย่างไรเวลาว่างนั้นก็จะทำลายชีวิตตนเองได้ การใช้เวลาว่างนอกจากงานอดิเรกแล้วยังมีกิจกรรมอื่น ๆ ในสังคมอีกมากมายที่ผู้สูงอายุสามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ การที่ได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กับบุคคลต่างวัยหรือในวัยเดียวกันก็ตาม จะช่วยในการปรับตัวด้านอารมณ์และด้านสังคมของผู้เกษียณได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุไทย โดยนิศา ชูโต (๒๕๒๕) พบว่าผู้สูงอายุไทยเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนามากที่สุด รองลงมา คือ กิจกรรมทางการเมือง นอกนั้นเป็นงานสนุกลานรื่นเริงและกิจกรรมอาสาสมัครต่าง ๆ

เมื่อกล่าวถึงการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุนั้น เป็นสิ่งที่สังคมไทยได้เล็งเห็นถึงความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในปัจจุบัน จากการศึกษาที่ออกมาทั้งในรูปแบบงานวิจัย วิทยานิพนธ์การจัดสัมมนาเวทีจำนวนมากเพื่อเป็นระดมความคิดเห็นของนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านผู้สูงอายุที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ได้มีการศึกษาและกล่าวถึงการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุตามข้อมูลเชิงประจักษ์ พบว่า การเตรียมความพร้อมในการเข้าสู่วัยผู้สูงอายุนั้น มี ๒ รูปแบบจากงานที่ศึกษา คือ การเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุเฉพาะข้าราชการ (รัชณี ผนทองมงคล, ๒๕๓๘ นาดยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐ ธาดา วิมลฉัตรเวที, ๒๕๔๓ ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕ สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐ และกฤษณิณี เงามแสงธรรม, ๒๕๕๑) และการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุของประชาชนทั่วไป (พัชรภา มนูญภัทรราชัย, ๒๕๔๔; สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕; กลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗; ลีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙ และ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙)

๑) การเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุเฉพาะข้าราชการ

ในส่วนการศึกษาเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุนั้น จากข้อมูลที่พบส่วนมากจะเน้นในการเตรียมความพร้อมก่อนการเกษียณราชการในกลุ่มของข้าราชการ สังกัดภาครัฐ โดยเน้นกลุ่มตัวอย่างในช่วงอายุประมาณ ๑๘ - ๖๐ ปีขึ้นไป จากการศึกษาการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในกลุ่มข้าราชการนั้น ส่วนหนึ่งเคยได้รับความรู้เรื่องการเกษียณอายุทั้งจากการจัดอบรมในองค์กร ตามเอกสาร นิตยสารต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลจากการประชาสัมพันธ์ และมีการเตรียมความพร้อมในการดำเนินชีวิต จากการศึกษาการเตรียมความพร้อมเพื่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุในด้านต่าง ๆ เช่น

— (๑) การเตรียมความพร้อมมิติทางสังคม พบว่า กลุ่มตัวอย่างข้าราชการมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุทางสังคม ดังนี้

(๑.๑) การเตรียมตัวด้านบทบาทในครอบครัว การกำหนดเกี่ยวกับบทบาท ตำแหน่ง และสถานภาพในครอบครัว การปรับบทบาทใหม่เป็นผู้ฟังฟังบุตรหลาน การเป็นผู้ให้คำปรึกษาและเลี้ยงดูบุตรหลาน (นาดยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐ และ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙)

(๑.๒) การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ภาพในเครือข่ายทางสังคม เช่น การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของชมรมผู้สูงอายุ การเข้าร่วมกิจกรรมและมีบทบาทในเครือข่ายและสังคม การพบปะสังสรรค์ ทัศนศึกษา ทำบุญหรือท่องเที่ยว เป็นต้น (ดารารพร มังคละภินันท์, ๒๕๔๕; ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙ และ สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐)

(๑.๓) การเตรียมด้านสวัสดิการ เช่น สวัสดิการที่มีได้รับการช่วยเหลืออย่างเพียงพอหรือไม่ มีสวัสดิการด้านไหนบ้าง ควรมีการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม รวมทั้งการทำประกันชีวิตและทำประกันสุขภาพ เพื่ออนาคต (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘ และ สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐)

(๑.๔) การเตรียมตัวด้านการใช้เวลาและงานอดิเรก โดยการกำหนดแบบแผนในการทำกิจกรรมประจำวันไว้ล่วงหน้า และการเตรียมงานอดิเรกที่เหมาะสม เพื่อใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เพื่อผ่อนคลายอารมณ์ภายหลังเกษียณอายุราชการได้ เช่น ปลูกต้นไม้ ทำความสะอาดบ้าน อ่านหนังสือ รวมทั้งหารายได้เสริม เป็นต้น (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; นาทยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐; ธาดา วิมลฉัตรเวที, ๒๕๔๓; ดารารพร มังคละภินันท์, ๒๕๔๕; ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙ และ กุณขลิ เจาแสงธรรม, ๒๕๕๑)

(๒) การเตรียมความพร้อมมิตிரายได้และอาชีพ พบว่า กลุ่มตัวอย่างข้าราชการมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในมิตிரายได้และอาชีพ ดังนี้

(๒.๑) การวางแผนด้านการเงินล่วงหน้า การประเมินความสมดุลระหว่างรายรับรายจ่ายหลังจากการเกษียณอายุ การสำรวจทรัพย์สินที่คงเหลือและหนี้สินที่ต้องรับผิดชอบ รวมทั้งการลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นลง (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; นาทยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐; ธาดา วิมลฉัตรเวที, ๒๕๔๓; ดารารพร มังคละภินันท์, ๒๕๔๕; ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙; สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐ และ กุณขลิ เจาแสงธรรม, ๒๕๕๑)

(๒.๒) การเตรียมด้านการออม ในรูปแบบสะสมทรัพย์ การซื้อพันธบัตร รวมทั้งการจัดเก็บเงินเป็นสัดส่วนเพื่อใช้ตามความจำเป็น เช่น ค่ารักษาพยาบาล (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙; สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐ และ กุณขลิ เจาแสงธรรม, ๒๕๕๑)

(๒.๓) การเตรียมการประกอบอาชีพอิสระในวัยสูงอายุ การเตรียมที่จะทำงานภาคเอกชนหลังเกษียณอายุ การเตรียมการฝึกอบรมด้านวิชาชีพเพื่อประกอบอาชีพในการเสริมรายได้สำหรับวัยสูงอายุ (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘ และ สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐)

(๓) การเตรียมความพร้อมมิติสุขภาพกายและสุขภาพจิต พบว่า กลุ่มตัวอย่างข้าราชการมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมิติสุขภาพกายและสุขภาพจิต ดังนี้

(๓.๑) การเตรียมความพร้อมในการเสริมสร้างความแข็งแรงทางด้านร่างกายและสุขภาพ เช่น การออกกำลังกายเป็นประจำสม่ำเสมอ การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ครบ ๕ หมู่ การพักผ่อนที่เพียงพอ รวมทั้งการงดเหล้าและการสูบบุหรี่ (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; นาดยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐; ธาดา วิมลฉัตรเวที, ๒๕๔๓; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕; สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕; ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙ และ กุณชลี เงามแสงธรรม, ๒๕๕๑)

(๓.๒) การเข้าร่วมกิจกรรมที่ส่งเสริมการรักษาสุขภาพและร่างกาย เช่น การเดินแอโรบิก การรำไทเก๊ก การตรวจสุขภาพประจำปีจากการออกหน่วยของกระทรวงสาธารณสุข การเข้าอบรมเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพและร่างกาย (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙; สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐ และ กุณชลี เงามแสงธรรม, ๒๕๕๑)

(๓.๓) การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพจิตใจ จากการเตรียมพร้อมกับการเผชิญความจริงหลังจากการเกษียณอายุและความสามารถในการปรับตัว เช่น การมองโลกในแง่ดี การยอมรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น การดูแลเอาใจใส่ต่อสุขภาพจิตใจ การอ่านหนังสือธรรมะเพื่อใช้สถาบันศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ การพบปะสังสรรค์และใช้เวลาว่างในกิจกรรมทำร่วมกันภายในกลุ่มเพื่อนภายหลังการเกษียณ โดยปราศจากความเครียดทางจิตใจ มีอารมณ์แจ่มใส ควบคุมอารมณ์ได้และมีสติ อยู่เสมอ เพื่อป้องกันภาวะวิตกกังวลและโรคซึมเศร้าได้ (นาดยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐; ธาดา วิมลฉัตรเวที, ๒๕๔๓; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕ และ กุณชลี เงามแสงธรรม, ๒๕๕๑)

(๔) การเตรียมความพร้อมมิติที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม พบว่า กลุ่มตัวอย่างข้าราชการมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมิติที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

(๔.๑) การเตรียมความพร้อมในสถานที่อยู่อาศัยและผู้อาศัยร่วม เช่น การกำหนดสถานที่อยู่อาศัยว่าต้องการอาศัยอยู่บ้านตนเอง บ้านลูกหลาน หรือบ้านพักคนชรา รวมทั้งต้องการอาศัยอยู่ร่วมกับใครบ้าง จากการศึกษาที่มีบ้านพักราชการตามตำแหน่งหน้าที่ เมื่อเกษียณอายุแล้วควรมีการเตรียมการในด้านที่อยู่อาศัยให้พร้อม ในบางกรณีอาจจะต้องอาศัยอยู่อย่างปัจเจก ควรมีบริเวณใกล้เคียงและการเดินทางที่สะดวกในการที่บุตรหลานสามารถมาถึงได้อย่างรวดเร็ว ถ้าเกิดกรณีฉุกเฉินขึ้น (นาดยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐ และศศิพัฒน์ ยอดเพชร, ๒๕๔๙)

(๔.๒) การปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต เช่น การจัดข้าวของให้เป็นระเบียบ มีการซ่อมแซม ปรับปรุง มีสภาพแวดล้อมที่ร่มรื่น อากาศปลอดโปร่ง รวมทั้งมีสภาพเหมาะสมต่อสภาพร่างกายของผู้สูงอายุ (รัชณี ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; นาดยา รัตนอัมภา, ๒๕๔๐; ธาดา วิมลฉัตรเวที, ๒๕๔๓; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕ และ กุณชลี เงามแสงธรรม, ๒๕๕๑)

๒) การเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุของประชาชนทั่วไป

ในส่วนของการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุของประชาชนทั่วไป จากข้อมูลที่พบนั้นจะเน้นในการศึกษากลุ่มประชากรที่มีขนาดใหญ่ที่แสดงถึงความหลากหลายของกลุ่มประชากร กล่าวคือ เป็นการศึกษาการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุที่เป็นตัวแทนของตำบล จังหวัด เขตในกรุงเทพมหานคร ฯลฯ จากกลุ่มตัวอย่างในช่วงอายุประมาณ ๒๒-๕๙ ปี จากการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในกลุ่มนี้ มีในมิติต่าง ๆ ดังนี้

(๑) การเตรียมความพร้อมมิติทางสังคม พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมิติทางสังคม ดังนี้

(๑.๑) การเตรียมความพร้อมทางด้านสัมพันธ์ภาพระหว่างครอบครัว ชุมชนและสังคม เช่น การดูแลเอาใจใส่บิดามารดา บุตรหลาน เพื่อสร้างความผูกพันรักใคร่ระหว่างสมาชิกในครอบครัวการพบเจอกันภายในครอบครัว เครือญาติในวันเทศกาลที่สำคัญ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมในวันสำคัญทางศาสนา รวมทั้งการไปเที่ยวพักผ่อนหรือทัศนากับครอบครัวและเพื่อน (ภัทรพร อ่อนไสว, ๒๕๔๔; กลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗ และ สิวาดี อัครเศรษฐี, ๒๕๔๙)

(๑.๒) การเป็นแบบตัวอย่างและวางตนให้เหมาะสมกับวัยผู้สูงอายุ เช่น ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นที่ปรึกษาแนะนำและให้กำลังใจแก่ลูกหลานและสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ (กลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗)

(๑.๓) การเตรียมความพร้อมในการยอมรับบทบาทและสถานภาพที่เปลี่ยนไป จากผู้ที่เป็นผู้นำครอบครัว ต้องเปลี่ยนมาเป็นผู้รับ ผู้ตาม ซึ่งเป็นลดบทบาทในครอบครัวตามสภาพที่แปรเปลี่ยนไป (กลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗)

(๑.๔) การเตรียมความพร้อมในด้านกิจกรรมนันทนาการหรืองานอดิเรก เช่น การอ่านหนังสือ การศึกษาความรู้เพิ่มเติม การมีรายได้เสริม เช่น ปลูกต้นไม้ สวนตะกร้า เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น (พัชราภา มนูญภัทรราชย์, ๒๕๔๔ และ ภัทรพร อ่อนไสว, ๒๕๔๔)

(๒) การเตรียมความพร้อมมิติทางรายได้และอาชีพ โดยจากการรวบรวมข้อมูล พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมิติทางรายได้และอาชีพ ดังนี้

(๒.๑) การวางแผนด้านการเงินล่วงหน้า ในด้านค่าใช้จ่าย มีการจัดแบ่งเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับค่าปัจจัย ๔ สาธารณูปโภค และการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายเป็นประจำทุกเดือน (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕ และ สีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙)

(๒.๒) การเตรียมด้านการออม การมีเงินออมเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุและครอบครัว การซื้อกรมธรรม์ประกันชีวิตให้กับตนเอง การฝากเงินกับกลุ่มออมทรัพย์ที่จัดตั้งในชุมชน การสะสมเงินไว้กับกลุ่มแชร์ในกลุ่มเพื่อน การฝากเงินกับธนาคารเป็นประจำทุกเดือนและมีการซื้อกองทุนเพื่อเก็บเป็น เงินออมให้กับตนเอง (พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕ และ สีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙)

(๒.๓) การเตรียมด้านรายได้ การนำเงินที่ได้รับจากการประกอบอาชีพโดยสะสมเป็นรายได้สำหรับไว้ใช้ในอนาคตและมีการจัดแบ่งเงินส่วนหนึ่งจากเงินเดือนเก็บสะสมประจำทุกเดือน เพื่อการเก็หนุนภายในครอบครัวและตนเอง รวมทั้งทุนสำรองเลี้ยงชีพ หรือระบบประกันสังคม เป็นต้น เพื่อใช้ในยามจำเป็นหรือป่วยไข้ (พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕ และ สีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙)

(๓) การเตรียมความพร้อมมิติทางสุขภาพกายและสุขภาพจิต พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในด้านสุขภาพ ดังนี้

(๓.๑) การเตรียมความพร้อมด้านรักษาสุขภาพให้แข็งแรง การออกกำลังกายสม่ำเสมอ เช่น ออกกำลังกายอย่างน้อยสัปดาห์ ๓-๕ ครั้ง อย่างน้อยครั้งละ ๓๐ นาที การเลือกรับประทานอาหารที่ดีมีประโยชน์ (พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; ภัทรพร อ่อนไสว, ๒๕๔๔; กลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗ และ สีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙)

(๓.๒) การเตรียมความพร้อมด้านจิตใจ การทำจิตใจให้แจ่มใส ให้ความสำคัญกับบุคคลและสิ่งแวดล้อม เปิดใจกว้างเพื่อรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น พร้อมทั้งให้ความสำคัญในคำสอนทางศาสนา การทำใจยอมรับความแก่ ไม่กลัวความตาย เป็นต้น (พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔ และกลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗)

(๓.๓) การเตรียมความพร้อมด้านการพึ่งพิงตนเอง การช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุด โดยคิดว่าตนเองมีความสามารถ อย่าท้อแท้และพึ่งผู้อื่นให้น้อยลง ทำจิตใจให้ผ่อนคลายความเครียดและความวิตกกังวลลงได้ (พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; ภัทรพร อ่อนไสว, ๒๕๔๔; สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕ และกลุ่มอนามัยผู้สูงอายุ กรมอนามัยของสำนักงานส่งเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๗)

(๓.๔) การเตรียมความพร้อมทางด้านรักษาและการติดตามข้อมูลในด้านสุขภาพและจิตใจ เช่น การเตรียมการบำบัดรักษามากกว่าการป้องกันโรค เพื่อสุขภาพดีในระยะยาวมีการตรวจสุขภาพเป็นประจำทุกปี และการติดตามข้อมูล ข่าวสารในด้านการป้องกันโรค โดยเฉพาะโรคติดต่อ รวมทั้งการเตรียมการสร้างหลักประกันสุขภาพ ด้วยการทำประกันชีวิต เพราะรวมถึงการประกันสุขภาพไว้ด้วย (ภัทรพร อ่อนไสว, ๒๕๔๔)

(๔) การเตรียมความพร้อมมิติที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมิติที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

(๔.๑) การเตรียมความพร้อมในสถานที่อยู่อาศัยและผู้อาศัยร่วม เช่น การกำหนดสถานที่อยู่อาศัย รวมทั้งต้องการอาศัยอยู่ร่วมกับใครบ้างและควรมีการปรับปรุง ซ่อมแซมดูแลรักษา ที่อยู่อาศัยเหมาะสมกับการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุอยู่เสมอ (พัชรภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔ และ ลีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙)

(๔.๒) การเตรียมความพร้อมด้านสภาพแวดล้อมบริเวณที่อยู่อาศัย เช่น สิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมแก่ผู้สูงอายุ ความเป็นธรรมชาติ ใกล้โรงพยาบาล ใกล้โรงเรียนของบุตรหลานเพื่อสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างทั้งสองวัย (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕ และ ลีลาวดี อัครเศรษฐณี, ๒๕๔๙)

(๔.๓) การดำเนินการจากภาครัฐ การบริการสาธารณะที่เหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อการดำเนินวิถีชีวิตที่เหมาะสม เช่น ห้องน้ำสำหรับคนผู้สูงอายุ ที่จอดรถ ทางอำนวยความสะดวก เป็นต้น (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, ๒๕๔๕)

จากข้อมูลที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นการสรุปรวบรวมแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ จะเห็นได้ว่าผู้ที่กำลังจะก้าวสู่ผู้สูงอายุนั้นควรมีการเตรียมความพร้อมในแต่ละด้านให้พร้อม ทั้งด้านการเตรียมความพร้อมในด้านรายได้และอาชีพ การเตรียมความพร้อมในด้านสุขภาพกายและสุขภาพจิต การเตรียมความพร้อมในด้านสังคมและการเตรียมความพร้อมในด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าผู้ที่กำลังจะก้าวเข้าสู่ผู้สูงอายุได้มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้าแล้วนั้น ก็จะสามารถเข้าใจในการปรับตัวเพื่อรับบทบาทของผู้สูงอายุได้อย่างเต็มที่และสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับบทบาท หน้าที่ได้อย่างเหมาะสม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุนั้น เป็นการวางแผนชีวิตในอนาคต และกำหนดเป้าหมายของชีวิต ผลจากการตระหนักถึงความสำคัญในการปรับตัวและยอมรับกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดในแต่ละด้านของชีวิต ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะทำให้เราสามารถเห็นได้ว่าการเตรียมความพร้อมในการเข้าสู่ผู้สูงอายุนั้น เป็นสิ่งซึ่งนำพามาซึ่งความสุขทั้งกายและใจ สามารถยอมรับและปรับตัวต่อสภาพเศรษฐกิจและเข้ากับสถานการณ์สังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุขได้

ในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าการเตรียมความพร้อมสำหรับการเข้าสู่วัยสูงอายุนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งซึ่งในการศึกษาเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมสำหรับการเข้าสู่วัยสูงอายุนั้น ผู้ศึกษาได้มีมุมมองในการศึกษาในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่ผู้สูงอายุ ซึ่งสามารถสรุปให้เห็นมิติของมุมมองเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ แบ่งออกเป็น ๔ มิติ ดังนี้

๑) การเตรียมความพร้อมมิติทางสังคม ได้แก่ การเตรียมความพร้อมในการยอมรับบทบาทและสถานภาพที่เปลี่ยนไป การเตรียมความพร้อมทางด้านสัมพันธภาพระหว่างครอบครัว ชุมชนและสังคม การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม ด้านสวัสดิการ รวมทั้งการเตรียมตัวด้านการใช้เวลาและงานอดิเรก

๒) การเตรียมความพร้อมมิติทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การวางแผนด้านการเงินล่วงหน้า การเตรียมการออม และการเตรียมการประกอบอาชีพอิสระในวัยสูงอายุ

๓) การเตรียมความพร้อมมิติด้านสุขภาพ ได้แก่ การเตรียมความพร้อมในการเสริมสร้างความแข็งแรงทางด้านร่างกายและสุขภาพ การเข้าร่วมกิจกรรมที่ส่งเสริมการรักษาสุขภาพและร่างกาย การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพจิตใจ การเตรียมความพร้อมด้านการพึ่งพิงตนเอง และการเตรียมความพร้อมทางด้านการติดตามข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพกายและจิตใจ

๔) การเตรียมความพร้อมมิติที่อยู่อาศัย ได้แก่ การเตรียมความพร้อมในด้านสถานที่อยู่อาศัย การปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยและด้านสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต และการดำเนินการจากภาครัฐในการบริการสาธารณะที่เหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อการดำเนินวิถีชีวิตผู้สูงอายุที่เหมาะสม

๖. แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบาย“ความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทย”

๖.๑ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory)

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาทฤษฎีหนึ่งที่พยายามจะอธิบายถึงการกระทำของปัจเจกแต่ละคนว่าสามารถสร้างสังคมได้อย่างไร ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนเริ่มต้นในระดับบุคคลหรือปัจเจกแต่มุ่งทำการอธิบายระบบของสังคม ทฤษฎีแลกเปลี่ยนนี้มีผู้นิยมชมชอบยึดถือเป็นแนวการอธิบายทางพฤติกรรมและปรากฏการณ์ทางสังคมอยู่ไม่น้อย ที่ว่าเป็นทฤษฎีเก่าแก่เพราะสามารถสืบต้นตอของทฤษฎีนี้ไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ สมัยนักเศรษฐศาสตร์ยุคคลาสสิก เช่น Adam Smith, David Ricardo, John Stewart Mill, Jeremy Bentham นักเศรษฐศาสตร์ชาวยุโรป แต่มีฐานคติหรือความคิดทั่วไปเกี่ยวกับมนุษย์และความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะเมื่อมนุษย์อยู่ในตลาดเศรษฐกิจจะมีความคล้ายคลึงกันทำให้เรียกได้ว่าเขาเป็นนักอรรถประโยชน์นิยม (Utility Pianists)

ทฤษฎีแลกเปลี่ยน มองว่า พฤติกรรมใด ๆ ของบุคคลเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยน ซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ในทุกที่ ไม่ใช่เพียงแต่จะเกิดขึ้นในความสัมพันธ์แบบการค้าเท่านั้น แม้แต่ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน หรือสมาชิกในครอบครัวที่ใกล้ชิดกันก็มีลักษณะของการแลกเปลี่ยนทางสังคมได้ ทั้งนี้เพราะรางวัลผลตอบแทนต่าง ๆ (Rewards) ที่มนุษย์แสวงหานั้นสามารถได้มาจากการปฏิสังสรรค์ทางสังคม ในฐานะที่เป็น การแลกเปลี่ยนทางสังคม (ธีราพร ทวีธรรมเจริญ, ๒๕๔๕: ๑๔) สำหรับนักคิดสำคัญในค่ายทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม ก็คือ Peter M. Blau (๑๙๖๔) ซึ่งได้นำแนวคิดและหลักของอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarianism) เป็นฐานคติของนักเศรษฐศาสตร์ แต่ Blau ได้ปรับปรุงและประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่อใช้อธิบายสังคม โดยระบุว่า การติดต่อสัมพันธ์และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เกิดขึ้นมาจากการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange) โดยลักษณะการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นเมื่อมีการปฏิสังสรรค์ทางสังคมระหว่างผู้กระทำ (Actor) โดยฝ่ายหนึ่งเริ่มเป็นฝ่ายให้บางสิ่งบางอย่างกับอีกฝ่ายหนึ่งก่อน การให้บางสิ่งบางอย่างนั้น ผู้กระทำทำด้วยความสมัครใจ (Voluntary Action) โดยมีแรงจูงใจจากการกระทำที่ผู้กระทำคาดหวังว่าตนจะได้รับ

ผลประโยชน์ที่ปรารถนาตอบแทนกลับมา ถ้าฝ่ายที่เป็นผู้ตอบรับตอบโต้กลับมาในลักษณะที่เหมาะสมแล้วก็จะทำให้การติดต่อสัมพันธ์กันในลักษณะการแลกเปลี่ยนนี้เกิดขึ้นได้ยาวนาน และเพิ่มการปฏิสังสรรค์ระหว่างกันมากยิ่งขึ้น การปฏิสังสรรค์เชิงการแลกเปลี่ยนในระยะแรกเริ่มอาจจะไม่จำเป็นที่จะต้องมีการบรรทัดฐานร่วมกันแต่เพื่อให้ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนสามารถดำเนินต่อไปได้ บุคคลจะต้องยึดถือเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการแลกเปลี่ยน นั่นคือ บุคคลจะต้องปฏิบัติตามพันธะข้อผูกพัน (Obligation) ตามบรรทัดฐานแห่งการถ้อยทีถ้อยอาศัย (Norms of Reciprocity) ทั้งนี้ก็เป็นไปตามหลักพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (Basic Principles of Exchange) ที่ว่าบุคคลให้บริการเป็นรางวัล (Rewarding Services) แก่ผู้อื่นก็เท่ากับทำให้ผู้อื่นถูกผูกมัดอยู่กับตนเหมือนข้อผูกมัดเป็นหนี้บุญคุณกัน และเพื่อที่จะลดข้อผูกมัดนั้น ๆ บุคคลผู้ให้บริการที่เป็นรางวัลนั้นจะต้องพยายามทำให้ผลประโยชน์ (Benefit) ตอบแทนกลับคืนแก่บุคคลที่ให้รางวัลตนบ้างเช่นกัน ซึ่งหากบุคคลทั้งสองเห็นถึงคุณค่าหรือประโยชน์จากสิ่งที่ได้รับซึ่งกันและกันแล้ว ทั้งคู่ก็มีแนวโน้มที่จะให้บริการที่เป็นรางวัลของตนเพื่อจูงใจอีกฝ่ายหนึ่งด้วย

สำหรับฐานคิดหรือฐานคติ (Assumption) ของทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมนั้น Blau (จิราภา วรเสียงสุข, ๒๕๕๒: ๒) ได้สรุปไว้ดังต่อไปนี้ คือ

๑) มนุษย์ไม่ได้แลกเปลี่ยนแค่เพียงด้านวัตถุเท่านั้น แต่มนุษย์ยังมีการแลกเปลี่ยนในด้านอื่น ๆ ด้วย ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนทางสังคม เช่น อารมณ์ ความรู้สึกทางจิตใจ การบริการ การให้ความปลอดภัย หรือการให้ความรัก เป็นต้น ถึงแม้ว่าการแลกเปลี่ยนโดยทั่วไปจะเน้นที่วัตถุ แต่สำหรับกรอบของทฤษฎีนี้ การแลกเปลี่ยนด้วยวัตถุเป็นส่วนหนึ่งของการแลกเปลี่ยนทางสังคม

๒) พฤติกรรมของการแลกเปลี่ยนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีผู้ให้และผู้ตอบแทน จึงจะสามารถเป็นพฤติกรรมที่แลกเปลี่ยน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เมื่อมีการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นแล้ว บรรทัดฐานต่างตอบแทนคือการจัดระเบียบเพื่อตอบแทนจึงเป็นเนื้อหาที่สำคัญของทฤษฎีนี้

๓) หลักการของความยุติธรรม หมายความว่า การแลกเปลี่ยนจะดำเนินต่อเนื่องและยาวนานได้ก็ต่อเมื่อการแลกเปลี่ยนนั้นเกิดขึ้นอย่างสมน้ำสมเนื้อ นั่นหมายถึงว่าจะต้องมีการแลกเปลี่ยนในเชิงยุติธรรม

๔) หลักการของอรรถประโยชน์ต่อหน่วยสุดท้ายที่เพิ่มขึ้น หมายความว่า รางวัลที่ได้มาบ่อย ๆ และเต็มๆ จะมีแนวโน้มที่การแลกเปลี่ยนและการแสดงพฤติกรรมลดน้อยลงไป

๕) หลักการของความไม่สมดุล เป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากเศรษฐศาสตร์ที่มองว่า ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้น การที่จะเลือกสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะต้องมีการเสียโอกาสในเรื่องใดเรื่องหนึ่งไป เนื่องจากทรัพยากรเป็นตัวจำกัดของเขตในทางเลือก Blau (๑๙๖๘) มองว่า ชีวิตทางสังคมของมนุษย์นั้นพยายามที่จะรักษาสมดุลของการแลกเปลี่ยนระหว่างคนอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา

๖) จุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน มีฐานคติว่า ผู้คนที่ทำการแลกเปลี่ยนมีโอกาสได้มาซึ่งรางวัล ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของพฤติกรรมแลกเปลี่ยน รางวัลดังกล่าวนี้ คือ ทุก ๆ อย่างในชีวิตทางสังคมของมนุษย์ ไม่เพียงแต่วัตถุเท่านั้น และความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ คือ การปฏิสังสรรค์เพื่อให้โอกาสในการได้รางวัล ถ้าไม่ใช่แรงดึงดูดทางสังคม ในความหมายนี้การปฏิสังสรรค์เชิงการแลกเปลี่ยนทางสังคมก็จะไม่เกิดขึ้น

Blau (๑๙๖๘) จึงสรุปว่า การแลกเปลี่ยนจะต้องอยู่บนพื้นฐานและหลักการของผลประโยชน์ต่างตอบแทน และคู่ของการปฏิสังสรรค์ทั้งสองฝ่าย จิราภา วรเสียงสุข (๒๕๕๒) สรุปว่า

๑) เขาต้องการอะไรและเรามีให้เขาหรือไม่ หรือทั้งคู่รู้สึกถึงความต้องการของคู่กรณี

๒) ทั้งคู่มีความต้องการที่ตรงกัน การแลกเปลี่ยนจึงเกิดขึ้น

๓) พยายามตั้งข้อเรียกร้องรางวัลจากคู่กรณี ถ้าผู้ให้ให้ไปแล้ว ไม่มีการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้น นั่นหมายความว่า ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนใช้ไม่ได้ในทันที

งานศึกษาของ จีราพร ทวีธรรมเจริญ (๒๕๔๕: ๑๕) นำเสนอถึงหลักการพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน โดยอ้างถึง ความเห็นของ Blau (๑๙๖๘) ที่มองการแลกเปลี่ยนระหว่างกันว่าเป็นที่มาของอำนาจเหนือบุคคลอื่น ทั้งนี้มีเงื่อนไขดังต่อไปนี้ คือ

๑) ยิ่งบุคคลตอบแทนบริการที่ได้รับจากผู้อื่นได้มากกว่าที่ได้รับมาเท่าใด ผู้ให้ก็จะไม่สามารถบังคับให้ผู้รับยอมทำตามได้มากเท่านั้น กล่าวคือ หาก (ก) สามารถตอบสนองต่อการรับจาก (ข) ได้มากกว่าที่ตนเองได้รับมา (ข) ก็จะไม่สามารถบังคับให้ (ก) ยอมทำตามได้ ในทางตรงกันข้าม หาก (ก) ตอบสนองได้น้อยกว่าที่ได้รับมา (ข) ก็จะมีอำนาจเหนือ (ก) และสามารถบีบบังคับ (ก) ให้ตอบสนองตนเองได้

๒) ยิ่งบุคคลมีแหล่งรางวัลที่เป็นทางเลือก (Source of Reward) มากเท่าใดก็ยิ่งทำให้คุณค่าของสิ่งที่ได้รับจากผู้ให้มันน้อยลงเท่านั้น

๓) ยิ่งผู้รับใช้กำลังบังคับและข่มขู่ผู้ให้ได้มากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ไม่สามารถบีบบังคับผู้รับได้มากขึ้นเท่านั้น

๔) ยิ่งผู้รับสามารถอยู่ได้โดยปราศจากการรับมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ผู้ให้ไม่สามารถบีบบังคับผู้รับให้ยอมทำตามได้มากเท่านั้น

นั่นคือ การที่บุคคลต้องพึ่งพารางวัลหรือการตอบแทนที่ได้รับจากบุคคลอื่น ซึ่ง Blau (๑๙๖๘) เรียกว่า การพึ่งพาทางสังคม (Social Dependence) ซึ่งเป็นลักษณะของการยอมรับในสถานภาพที่ตนเองมีอยู่ต่ำกว่า ภายใต้เงื่อนไขว่า ตนเองไม่สามารถตอบสนองรางวัลได้ทัดเทียมกับรางวัลที่ตนได้รับมา กระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างกันจะก่อให้เกิดรูปแบบของความแตกต่างทางด้านสถานภาพที่ “บุคคลหนึ่งมีอยู่เหนือบุคคลหนึ่ง”

งานของ Molm and Others (จีราพร ทวีธรรมเจริญ, ๒๕๔๕: ๑๖) กล่าวว่า ในความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้กระทำ (ก) กับ (ข) ถ้า (ข) พึ่งพิง (ก) มากขึ้น ก็จะทำให้ (ก) มีอำนาจเหนือ (ข) แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น (ข) จะพึ่งพิง (ก) ลดลงก็เนื่องด้วยคุณค่าของผลประโยชน์ที่เป็นทางเลือกอื่น (Alternative Sources of Benefits) นั่นคือ บุคคลที่มีทรัพยากรซึ่งอยู่ในความต้องการของบุคคลอื่น จะนำไปสู่การได้มาซึ่งอำนาจที่เหนือกว่าบุคคลอื่นได้ โดยเฉพาะเมื่อบุคคลนั้นมีภาวะต้องพึ่งพิง และมีแหล่งรางวัลเป็นทางเลือกน้อยหรือกล่าวได้ว่า อำนาจเกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีความสามารถในการตอบสนองความต้องการของบุคคลอื่นได้อย่างเป็นที่น่าพึงพอใจ อีกทั้งการที่บุคคลมีความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรที่ต่างกันจะมีผลทำให้บุคคลมีอำนาจที่ต่างกันด้วย โดยบุคคลที่เป็นเจ้าของทรัพยากรที่มีค่าในจำนวนมากกว่าสามารถใช้อำนาจในสัมพันธภาพทางสังคมกับบุคคลอื่นที่เป็นเจ้าของทรัพยากรที่มีค่าจำนวนน้อยกว่าได้

สำหรับการศึกษาผู้สูงอายุนั้น ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมมุ่งอธิบายสถานภาพของผู้สูงอายุในสังคม กระบวนการแลกเปลี่ยนและการต่อรอง กฎแห่งการตอบสนองซึ่งกันและกัน (Rule of Reciprocity) และพฤติกรรมของการแลกเปลี่ยนทางสังคมของผู้สูงอายุ เป็นต้น

๖.๒ ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ทฤษฎีบทบาท (Role Theory) มโนทัศน์ (Concept) หนึ่งที่สำคัญในทางสังคมวิทยาที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย มีงานศึกษาที่สำคัญอย่าง กชกร สังขชาติ (๒๕๓๘, ๒๐-๒๒) ที่มองและศึกษาผู้สูงอายุผ่านแนวคิดดังกล่าวนี้ ซึ่งกชกร มองว่า

“ทฤษฎีบทบาททางสังคมนั้นเป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาหนึ่งที่สามารถอธิบายผู้สูงอายุได้ในเรื่องของการปรับตัว บุคคลจะปรับตัวเข้าสู่การวัยสูงอายุอย่างไร ซึ่งการปรับตัวนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับตนเองและบทบาททางสังคม การปรับตัวจะดีที่สุดถ้าบุคคลสามารถปรับบทบาทของตนให้เข้ากับบทบาททางสังคม บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขขึ้นอยู่กับการปฏิบัติต่อบทบาทที่กำลังปฏิบัติอยู่อย่างเหมาะสม อายุจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการกำหนดบทบาทของแต่ละบุคคล ดังนั้นบุคคลจะปรับตัวต่อการเป็นผู้สูงอายุได้ดีเพียงไรย่อมจะขึ้นอยู่กับการยอมรับบทบาทของตนเองในแต่ละช่วงอายุที่ผ่านมาตั้งแต่วัยเด็กวัยผู้ใหญ่ จนกระทั่งวัยสูงอายุ ซึ่งบทบาทดังกล่าวจะส่งผลไปถึงการยอมรับทางสังคมที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตด้วย”

จากทฤษฎีบทบาทนี้เองที่ กชกร สังขชาติ สามารถทำให้บุคคลวัยอื่น ๆ หรือวัยสูงอายุอาจทราบว่าทำไมผู้สูงอายุบางคนจึงมีปัญหาในการปรับตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งสถาบันครอบครัวนั้นเป็นสถาบันที่ค่อนข้างสำคัญที่จะเข้าใจถึงบทบาทของผู้สูงอายุที่ได้สูญเสียบางสิ่งบางอย่างไปจากการที่เคยเป็นผู้นำ หรือการเป็นหัวหน้าครอบครัว และเคยเป็นผู้ทำรายได้ให้กับครอบครัว แต่เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุกลับมารายได้ลดน้อยลง เพราะเกษียณอายุ โดยสถาบันครอบครัวควรที่จะมีการส่งเสริมผู้สูงอายุให้มีบทบาทอื่น ๆ ในทางสังคม เป็นต้นว่า การดำรงสถานภาพเป็น บิดา มารดา ปู่ ย่า ตายาย หรือจนกระทั่งการดำรงสถานภาพเป็นที่พึ่งหรือเป็นร่วมโพธิ์ร่มไทรให้กับบุตรหลาน และลูกหลานก็ควรเห็นถึงความสำคัญในตรงนี้ด้วย

ในขณะที่ด้านสังคมนั้นสามารถช่วยเหลือผู้สูงอายุได้มาก โดยการจัดตั้งชมรม สมาคม หรือกลุ่มผู้สูงอายุขึ้นภายในหมู่บ้านหรือชุมชน เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถที่จะเข้ามาพบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ หรือแม้กระทั่งให้ผู้สูงอายุนั้นสามารถทำประโยชน์ด้านอื่น ๆ ให้กับสังคม เพราะผู้สูงอายุแต่ละคนมีความสามารถที่แตกต่างกัน บางคนเมื่อวัยผู้ใหญ่อาจเป็น หมอ เป็นครู เป็นพยาบาล เป็นทหาร เป็นตำรวจ หรือเป็นข้าราชการ นักธุรกิจ ก็สามารถใช้ขีดความสามารถนี้ทำให้บทบาททางสังคมของผู้สูงอายุเด่นชัดขึ้นมา ซึ่งผู้สูงอายุสามารถที่จะทำประโยชน์ ช่วยเหลือ หรือทำงานอาสาสมัครให้กับสังคมตามแต่ที่ตนเองสนใจและถนัด ซึ่งผู้สูงอายุแต่ละคนก็สามารถทำให้บทบาทของผู้สูงอายุมีความต่อเนื่อง และจากแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีบทบาทนี้เองที่สามารถสร้างการเตรียมตัวของบุคคลวัยอื่น ๆ เพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้วยการเตรียมพร้อมที่จะรับสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างมีความสุข

นักสังคมวิทยาสูงอาย้อีกท่านหนึ่ง คือ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (๒๕๓๙: ๓-๔) เลือกที่จะอธิบายและมองว่า การศึกษาลักษณะของผู้สูงอายุในเชิงสังคมวิทยานั้นจะต้องพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพ บทบาท ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนการจัดช่วงชั้นทางสังคม และองค์กรทางสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานะผู้สูงอายุ ซึ่งจะต้องเข้าใจลักษณะทางโครงสร้างของสังคมผู้สูงอายุ ตลอดจนลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับภาวะสูงอายุด้วยอธิบายถึง คนชราตามการรับรู้ของสังคม (กระแสหลัก) ว่า ค่านิยมหรือค่านิยมการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุหรือคนชราตามการรับรู้ของสังคม นั้น คือ การเข้าวัดฟังเทศน์ฟังธรรมทั้งในวันสำคัญทางศาสนาและการทำบุญตักบาตรประจำวัน การหยุดทำงานประจำและหันมาทำงานเล็ก ๆ น้อยภายในบ้าน การอยู่ในความดูแลของบุตรหลาน การคอยดูแล และ เลี้ยงดูบุตรหลานภายในครอบครัว เป็นต้น

นอกจากนั้น ศรีศักดิ์ ศรีสันติสุข ได้กล่าวถึงกระบวนการมองคนชราหรือความชราไปในทางที่ติดลบ นั่นคือ การแก่ชราหมายถึง ความอ่อนแอทางร่างกาย ความสามารถทางสมองลดน้อยลง ความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงผู้อื่นในเชิงเศรษฐกิจ ต้องเผชิญกับสภาพความโดดเดี่ยวและความสูญเสียสภาพทางสังคม

งานของ เรืองรอง ชาญวุฒิธรรม (๒๕๔๗: ๓) ได้พยายามอธิบายปรากฏการณ์ที่คนชราไม่ได้รับสภาพภาพที่สูงส่งเช่นในอดีต ตลอดจนไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีความรู้ ผู้ทรงภูมิ ความฉลาด หรือที่ปรึกษาให้กับครอบครัว กลับกลายเป็นบุคคลที่ต้องพึ่งพิงนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในทุกสังคมที่กระบวนการของความทันสมัย(Modernization) เข้าไปถึง ซึ่ง Cowgill and Lowell ได้นำเสนอแนวคิดของเขาว่า Cowgill and Lowell (๑๙๗๒)

เรืองรอง ได้อ้างความเห็นของ Cowgill and Lowell (๑๙๗๒) ว่า สาเหตุที่ทำให้คนชราต้องสูญเสียสภาพภาพไปมีหลายปัจจัยด้วยกัน เป็นต้นว่า ปัจจัยทางด้านการศึกษา การศึกษาสมัยใหม่เป็นที่มาของความทันสมัย และความรู้ในเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ ในขณะที่การศึกษาแบบเก่า นั้น ผู้มีอายุมาก ย่อมมีประสบการณ์มาก การได้เห็นโลกมากจึงเท่ากับเป็นแหล่งที่มาของความรู้ ซึ่งความแตกต่างและมีของความรู้นี้เองที่ Cowgill and Lowell ชี้ว่าทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวัย

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัวสมัยใหม่ เมื่อลักษณะของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายไปสู่ครอบครัวเดี่ยว รวมทั้งระบบการผลิตและระบบเศรษฐกิจไม่ได้ผูกติดกับสถาบันครอบครัวอีก กลายเป็นระบบการผลิตที่ขึ้นอยู่กับตลาด ทุน เทคโนโลยี ทำให้คนต้องเข้าไปสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ค่าตอบแทนที่สูงในเมือง ในธุรกิจที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้คนหนุ่มสาวหลุดพ้นจากคอบคุมทางเศรษฐกิจของคนชรา และเกิดการตั้งคำถามตลอดจนการทำทลายถึงความสามารถของคนชราดังที่เคยเป็นมาในอดีต ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครอบครัวห่างเหินกันมากขึ้น ตลอดจนสังคมสมัยใหม่เน้นความชำนาญเฉพาะด้าน ทำให้กระบวนการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นก่อนสู่รุ่นใหม่ มีความสำคัญลดน้อยลง และวิถีชีวิตที่ต้องใช้ชีวิตภายนอกทำให้ลักษณะความเป็นปัจเจกนิยมสูงขึ้น จึงทำให้เกิดความคิดว่า ควรมีการแบ่งแยกคนชราให้ออกไปอยู่รวมกัน จะทำให้มีเพื่อนคุยกันรู้เรื่องมากกว่าที่จะอยู่รวมกันกับคนต่างวัยซึ่งต่อมาจึงเกิดเป็นแนวคิดการก่อตั้งบ้านพักคนชรา หรือสถานสงเคราะห์คนชรา

ส่วนงานของ จิราลักษณ์ จงสถิตมัน และคณะ (๒๕๔๓: ๑๘) ที่อ้างผลงานของ Carry S. Kart ที่ทำการศึกษาคณคราในสถานสงเคราะห์ เขาได้ค้นพบคนคราในคุณค่าทางลบ โดยกล่าวว่า สถานสงเคราะห์คนครา ในรูปแบบของบ้านพักผู้สูงอายุ (Nursing Home) ในสหรัฐอเมริกาที่มีต้นทุนทางการเงินและมนุษย์สูง เนื่องจากผู้สูงอายุ ๑:๔ คนมีแนวโน้มที่จะส่งไปอยู่ยังบ้านพักคนครา ซึ่งเขาได้อ้างงานของนักวิชาการท่านหนึ่ง ในสหรัฐอเมริกาว่า สถานสงเคราะห์คนคราเปรียบเสมือน “ที่ทิ้งขยะมนุษย์” หรือ “โกดังมนุษย์” อีกทั้งเป็นกระบวนการลดทอนความเป็นมนุษย์ของผู้สูงอายุ นอกจากนี้ยังเป็นกระบวนการทำลายความนับถือตัวเองและความภูมิใจในตัวเองของผู้สูงอายุลง และสถานสงเคราะห์หรือบ้านพักคนครา ยังเป็นกระบวนการที่สร้างรอยต่อระหว่าง “การตายของสังคม” กับ “การตายทางกายภาพ” ของผู้สูงอายุอีกด้วย

๖.๓ ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenological Theory)

ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenological Theory) เป็นอีกทฤษฎีหนึ่งที่มีถูกนำมาศึกษาผู้สูงอายุ แต่เดิมนั้นทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม เป็นแนวทางการศึกษาในเชิงชาติพันธุ์วรรณาด้วยเช่นกัน ทฤษฎีนี้มุ่งทำการวิเคราะห์และมุ่งอธิบายความหมายของชีวิตและการเข้าสู่วัยสูงอายุตามความหมายที่ถูกกำหนดโดยคนที่กำลังเข้าสู่สภาพครา แนวทฤษฎีนี้พยายามแสวงหาแนวทางเพื่อทำการนิยามความหมายของความครา จากคนซึ่งมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการเข้าสู่ความครา ทฤษฎีปรากฏการณ์นิยมเน้นกระบวนการเข้าสู่ความคราของปัจเจกบุคคล ซึ่งมองว่าแต่ละคนกำลังให้ความหมายของตนเองที่มีต่อการเข้าสู่วัยครา ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะต้องมีทัศนคติหรือความเห็นต่อความคราเหมือนกันหมด หากแต่เพราะคนเราสร้างความหมายขึ้นโดยที่เรามีความสัมพันธ์กับคนอื่น และเราก็ได้รับอิทธิพลจากคนอื่นด้วยเช่นกัน ประเด็นที่สำคัญของทฤษฎีนี้คือ คนแต่ละคนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการสร้างและต่อรองที่จะให้เกิดความหมายของความคราขึ้น นั้นหมายความว่าในฐานะนักสังคมวิทยา จะต้องหวนคำนึงสภาพแวดล้อมสถานการณ์ที่แตกต่างกันไปสำหรับบุคคลที่จะให้ความหมายต่อความครา (David L. Decker, ๑๙๘๐: ๑๔๖-๑๔๗)

๖.๔ ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) กับการศึกษาผู้สูงอายุ

แนวทฤษฎีนี้มุ่งสนใจและอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม อันเกิดจากการเติบโตของอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี สิ่งเหล่านี้อาจเพิ่มสูงขึ้น แต่กลับสวนทางกันกับคุณภาพชีวิตของประชาชน เพราะความทันสมัยนำไปสู่การสันเสเทือนของสภาพ บทบาท และความสัมพันธ์ทางสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมไปสู่ความสัมพันธ์ในสังคมเมืองแบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่ แนวทฤษฎีนี้มุ่งสนใจประเด็นผู้สูงอายุ โดยจะทำการวิเคราะห์ผู้สูงอายุที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีงานของนักวิชาการตะวันตกหลายคนทีศึกษาผู้สูงอายุผ่านแนวคิดดังกล่าวนี้

สำหรับในประเทศไทยอาจไม่ได้มีการกล่าวถึงแนวทฤษฎีนี้โดยตรงกับการศึกษาเรื่องผู้สูงอายุ แต่มีงานที่เทียบเคียงกันอย่าง สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ (๒๕๔๗) ซึ่งตีพิมพ์ในบทความโครงการวิจัยเรื่องคนชรา ภาพร่าง (Body Images) และการใช้ชีวิตในเมือง: ชีวิตชายขอบ ตัวตนความหมาย ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร โดยสมรักษ์ พยายามที่จะเล่าเรื่องและให้ภาพ ตลอดจนเปรียบเทียบมุมมองที่มีต่อผู้สูงอายุในกลุ่มชนต่าง ๆ โดยยกตัวอย่างถึงผลการศึกษาของนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาคนชราหรือผู้สูงอายุในชนเผ่าเอสกิโม ซึ่งพบว่าผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง ได้รับเกียรติ แต่การนิยามเช่นนี้แตกต่างไปจากการนิยามของชาวตะวันตก ซึ่งชนเผ่าเอสกิโมนั้นมองว่า ไม่มีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนว่าใครคือคนชรา เพราะชาวเอสกิโมผู้สูงอายุยังทำงานหนักและทำหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคมได้อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าร่างกายจะไม่เปล่งปลั่งเหมือนในวัยรุ่นก็ตาม ดังนั้น การมีอายุมากขึ้นจึงหมายถึง การกลายเป็นผู้ร่วมเรื่องราวประวัติของตระกูล เป็นผู้ให้คำปรึกษา เป็นผู้สอนบทเรียน เป็นผู้ฝึกทักษะในการทำงานต่าง ๆ ให้กับลูกหลาน ดังเช่นคำอธิบายของชาวเอสกิโมท่านหนึ่งที่สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ได้หยิบยกขึ้นมาอธิบายว่า “คนที่อาวุโสที่สุด คือ เจ้านาย (Boss) ของทุกสิ่ง ชาวเอสกิโมจะทำอะไรจะต้องปรึกษาผู้อาวุโสก่อนเสมอ” และเมื่อชาวเอสกิโมคนใดหยุดทำงาน หยุดชวนขว้ายดั้นร่นล่าสัตว์เพื่อเอาตัวรอด คนเหล่านั้นจะกลายเป็นคนแก่ที่ไร้ค่า และในภาวะทรัพยากรขาดแคลนชาวเอสกิโมคนใดที่ไม่มีกำลัง หรือสภาพร่างกายไม่สามารถหากินได้เองแล้วจะสมัครใจที่จะตายและปลีกตัวออกไปจากสังคม และอุทิศตัวโดยไม่รับอาหาร และหาที่สงบเพื่อเตรียมตัวตาย

ตรงกันข้ามกับชาวเกาะซามัว (Samoa) ที่ สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ได้หยิบยกขึ้นมาอธิบายเพิ่มเติมว่าคนชราในทัศนะของชาวซามัว คือ บุคคลที่ไม่สามารถทำงานในไร่นาและงานครอบครัวได้อีกต่อไป ซึ่งมักเรียกผู้สูงอายุในกลุ่มชนของตัวเองว่า Vaivai อันหมายถึง ร่างกายอ่อนแอ ช่วงชีวิตในวัยนี้เป็นช่วงชีวิตที่ดีที่สุด เพราะบุคคลนั้นจะเป็นอิสระ ไม่ต้องทำงานหนัก และใช้เวลาพักผ่อนอยู่ในบ้านและพูดคุยกับเพื่อนบ้านที่เป็นคนรุ่นเดียวกัน อาจทำงานบ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ทำเครื่องจักรสาน ทำเสื่อ เป็นต้น และที่สำคัญ คือ ผู้สูงอายุจะได้รับการยกย่องเป็นหัวหน้าครอบครัว (Matai) ทำหน้าที่ในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ และเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ตลอดจนได้รับการนับถือจากลูกหลานในฐานะเป็นผู้สั่งสมประสบการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ และด้วยความเชื่อในชีวิตหลังความตายที่แสนสุข ชาวเกาะซามัว เชื่อว่า คนแก่หรือคนชรานั้นจะเป็นเกียรติอย่างยิ่งกับชีวิตของตนเองเมื่อได้ตายอย่างกล้าหาญในสนามรบและในทะเล และในยามที่ป่วยและรู้สึกว่าการตัวเองนั้นกำลังตายจะเสี่ยงกับลูกหลานให้ทำการฝังตนเองเสียก่อน

ในทัศนะของ สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ สรุปความหมายจากตัวอย่างทั้ง ๒ กลุ่มว่า ความชราภาพเหล่านี้ทั้งหมด เป็นการมองความชราภาพด้วยร่างกายมิได้มองหรือจับจ้องไปที่ปัญหาของสังคมแต่อย่างใด ซึ่งแตกต่างไปจากสังคมปัจจุบันที่มีความซับซ้อนมากขึ้นของสังคม เช่น สังคมเมืองมีระบบสถาบันที่เป็นทางการมากขึ้น ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมก็มีความซับซ้อนมากขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของสมาชิกทางสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยตามลำดับ ทั้งการศึกษา การหาความรู้ วิทยาการสมัยใหม่ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย จึงทำให้บทบาทของผู้สูงอายุหรือคนชราในสังคมลดลงไป

จากบริบทสังคมนี้เองที่ผู้สูงอายุ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ ได้เปลี่ยนคำเรียกขานในภาษาที่เป็นทางการ ซึ่งองค์การอนามัยโลกได้กำหนดกฎเกณฑ์และค่านิยมความหมายของคนชราที่ชัดเจนตายตัว โดยระบุว่าบุคคลตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป ถือว่าเป็นคนชรา (Aged) ซึ่งเป็นการแบ่งกลุ่มประชากรเพื่อประโยชน์ในทางนโยบายและสวัสดิการสังคม อันเป็นผลให้เกิดการแบ่งกลุ่มคนที่เข้าสู่วัยชราที่มีความเป็นตัวตนมากขึ้น และต่อมาจึงเรียกบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไปว่า “ผู้สูงอายุ” แทนที่ “คนชรา” ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ไม่เป็นการตีตรามากจนเกินไปแต่ก็ยังยึดกับความหมายเดิมว่า ผู้สูงอายุหรือคนชรา ที่เมื่อมีอายุมากขึ้น คือผู้ที่ไม่มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจมองว่าเป็นผู้ที่มีความเจ็บป่วย เป็นภาระในการเสียค่าใช้จ่ายในการดูแล และถูกมองว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุมาก ๆ นั้นคือผู้ที่เป็นปัญหาของสังคมต้องพึ่งพิงผู้อื่น และนำไปสู่ความหมายที่ว่า คนชราจะต้องถูกปกครอง หรือมีผู้ปกครองดูแล เพื่อให้ชีวิตของคนชราในบั้นปลายนั้นมีความสุข และจากการมองโลกทางสังคมของผู้สูงอายุใน จึงเกิดกระบวนการสร้างบ้านพักคนชราขึ้นทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อจัดการกับผู้สูงอายุให้ไปอยู่ร่วมกัน ภายใต้การดูแลของเจ้าหน้าที่และแพทย์สาธารณสุข (สมรักษ์ ชัยสิงห์ทกานนท์, ๒๕๔๗: ๑๔๔)

อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงความหมายของ “ความสูงอายุ” ที่สมรักษ์นำเสนอ สะท้อนให้เห็นกระบวนการทางสังคมที่มีส่วนเสริมปรุงแต่ง หรือประกอบสร้าง นิยามความหมายของความสูงอายุขึ้น โดยกระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าว ทำให้ความสูงอายุถูกมองอย่างเปลี่ยน

๖.๕ ทฤษฎีการแยกตัวเองออกจากสังคม (Social Disengagement Theory)

ทฤษฎีการแยกตัวเองออกจากสังคมทฤษฎีนี้ปรากฏครั้งแรกในหนังสือเรื่องสู่ความชราของ Elaine Cunaming และ William Henry ในปี ค.ศ.๑๙๖๑ ซึ่งงานเขียนเรื่องผู้สูงอายุของ ยุติ กฤษวัฒนาภรณ์ (๒๕๓๗, ๒๓-๒๔) ได้อ้างแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้ว่า

“เป็นเรื่องธรรมดาที่ผู้สูงอายุจะลดกิจกรรมหรือลดบทบาทของตนเองออกจากสังคม เมื่อตนเข้าสู่วัยชรา ผู้สูงอายุจะพยายามหลีกเลี่ยงและออกห่างจากความกดดันและความตึงเครียดทางสังคม อันเป็นผลมาจากการความรู้สึกว่าตนเองมีความสามารถลดน้อยลง ทฤษฎีการแยกตัวออกจากสังคมเชื่อว่า การที่ผู้สูงอายุไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ กับกิจกรรมและบทบาททางสังคมนั้น ถือว่าเป็นการถอดสถานภาพและบทบาทของตนเองให้แก่หนุ่มสาวหรือคนที่มียุทธศาสตร์ดีกว่า ทั้งนี้เป็นเพราะความต้องการสูงสุดของสังคม คือ ต้องการผู้มีทักษะ ผู้มีแรงงานใหม่มากกว่าการได้ผู้สูงอายุ ในตอนแรกผู้สูงอายุอาจไม่สามารถทนรับสภาพได้ อาจมีความรู้สึกวิตกกังวล วิตกกังวลและ มีความบิบบิ้นบ้างในช่วงต้น ๆ แต่ในที่สุดก็จะสามารถทนรับสภาพใหม่ คือ การไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ ได้ ตามความเห็นของทฤษฎีดังกล่าวนี้ ผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์ในเรื่องการที่ตนเองสูญเสียบทบาททางสังคมและพลังกำลังที่ล้าสมัยลง ดังนั้นจึงต้องการที่จะถอดถอนตนเองออกจากการเป็นผู้ผลิต และการแข่งขันในหน้าที่การงานต่าง ๆ เหมือนเมื่อสมัยที่ยังคงปฏิบัติหน้าที่การงานอยู่ Elaine Cunaming และ William Henry ได้ชี้ให้เห็นว่า ผู้สูงอายุที่ถอดถอนตัวเองออกจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมสามารถที่จะมีเวลาในการสร้างสัมพันธ์ภาพในครอบครัวได้มากกว่าผู้สูงอายุที่ใช้เวลาในการทำกิจกรรมนอกบ้าน”

๖.๖ แนวคิดการสนับสนุนทางสังคม (Social Support Concept)

การสนับสนุนทางสังคม (Social Support) เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีการใช้กันอย่างแพร่หลายในทางสังคมวิทยา เช่น ในการศึกษาความรุนแรงต่อผู้หญิงในครอบครัว ดังนั้นจึงมีผู้ให้คำจำกัดความไว้หลากหลาย เช่น (Cobb, ๑๙๗๖ อ้างใน โสภิต สุวรรณเวลา, ๒๕๓๗: ๓๒) ให้ความหมายของการสนับสนุนทางสังคมว่า หมายถึง การให้ข้อมูลข่าวสารที่ทำให้บุคคลรับรู้ว่าคุณค่าของคนให้ความรัก เอาใจใส่ ยกย่อง มีคุณค่า และเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น ๆ ส่วนเฮาส์ (House, ๑๙๘๑ อ้างใน โสภิต สุวรรณเวลา, ๒๕๓๗: ๓๓) มองว่าการสนับสนุนทางสังคมนอกจากหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลแล้ว ยังต้องประกอบด้วยความรักใคร่ห่วงใย ความไว้วางใจความช่วยเหลือด้านการเงิน สิ่งของแรงงาน การให้ข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการให้ข้อมูลย้อนกลับ และข้อมูลเพื่อการเรียนรู้เพื่อประเมินตนเอง

อาจกล่าวในภาพรวมได้ว่า การสนับสนุนทางสังคม (Social Support) คือการทำให้บุคคลรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่ง ได้รับการยอมรับและเป็นที่ยอมรับ เป็นคนที่มีคุณค่า นอกจากนี้การสนับสนุนทางสังคมยังให้ข้อมูลที่ จะทำให้บุคคลสามารถแก้ไขปัญหาและปรับตัวเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Cobb, ๑๙๗๖; โชติมา กาญจนสกุล, ๒๕๔๐: ๔๕ อ้างใน วิลาสินี พนานครทรัพย์, ๒๕๔๕: ๑๙) โดยการสนับสนุนทางสังคมดังกล่าวข้างต้นเกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งจะทำให้บุคคลรับรู้หรือประเมินว่าตนเองจะได้รับการช่วยเหลือและได้รับการตอบสนองอย่างไร การสนับสนุนทางสังคมจึงส่งผลต่อความเป็นอยู่ การตัดสินใจและการปรับตัวของบุคคลที่เผชิญภาวะวิกฤติ (วิลาสินี พนานครทรัพย์, ๒๕๔๕: ๑๙)

เมื่อพิจารณาถึงการสนับสนุนทางสังคม พบว่าได้มีนักวิชาการพยายามจัดแบ่งประเภทของการสนับสนุนทางสังคม โดย House (อ้างใน ประภาเพ็ญ สุวรรณ และ สวิง สุวรรณ, ๒๕๓๒: ๑๔๘; จิตตินันท์ เดชะคุปต์ และคณะ, ๒๕๕๐: ๒๐) ได้จัดแบ่งประเภทของการสนับสนุนทางสังคมเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑) การสนับสนุนด้านอารมณ์ หมายถึง ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ การดูแลเอาใจใส่ การให้กำลังใจ การแสดงความรักความผูกพันต่อกัน การยอมรับนับถือและเห็นคุณค่าระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้อง

๒) การสนับสนุนด้านการประเมิน เปรียบเทียบ หมายถึง การได้รับข้อมูลป้อนกลับ การเห็นพ้อง และการให้การยอมรับพฤติกรรมผู้อื่น เพื่อนำไปใช้ประเมินตนเอง ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจและทำให้รู้สึกเปรียบเทียบกับผู้อื่นได้

๓) การสนับสนุนด้านข้อมูลข่าวสาร หมายถึง การให้ข้อมูล การตัดเตือน การให้คำปรึกษาที่สามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากภาวะการณ์นั้น ๆ ได้

๔) การสนับสนุนด้านสิ่งของหรือบริการ หมายถึง การช่วยเหลือในรูปแบบของวัตถุสิ่งของ เวลา เงิน แรงงาน

การสนับสนุนทางสังคม จึงมีความสำคัญต่อผู้เกษียณอายุอย่างมาก เพราะช่วยในการปรับตัว เมื่อต้องเกษียณอายุและเป็นแหล่งสนับสนุนทางสังคมที่สำคัญที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตภายหลังเกษียณที่สำคัญไปกว่านั้น การสนับสนุนทางสังคมมีส่วนสำคัญอย่างมากในการเตรียมความพร้อมในการก้าวเข้าสู่ผู้สูงอายุ โดยจากการศึกษาของ ลลิลญา ลอยลม (๒๕๔๕: ๓๔) เรื่องการเตรียมตัวก่อนการเกษียณของผู้สูงอายุในจังหวัดสมุทรปราการ พบปัจจัยเกี่ยวกับการสนับสนุนทางสังคม ๓ ประการ ได้แก่ การสนับสนุนจากครอบครัว การสนับสนุนจากหน่วยงาน การสนับสนุนจากเพื่อน ซึ่งอยู่บนฐานของทฤษฎีการสนับสนุนทางสังคม ซึ่งเป็นทฤษฎีหนึ่งที่มีการใช้อย่างแพร่หลายทางสังคมวิทยา และเมื่อพิจารณาปัจจัยด้านการสนับสนุนทางสังคมในแต่ละด้าน พบว่า ผู้สูงอายุมีการเตรียมการในที่พักอาศัยค่อนข้างสูง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว โดยได้ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีการวางแผนและเตรียมที่พักอาศัยที่จะอยู่ภายหลังเกษียณ อีกทั้งผู้สูงอายุมีการเตรียมตัวด้านจิตใจและอารมณ์มากที่สุดอันเป็นผลมาจากปัจจัยการสนับสนุนจากครอบครัว ที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีการเตรียมตัวในด้านอารมณ์และจิตใจดังที่กล่าวมานั้น ผู้สูงอายุมีการเตรียมตัวด้านการใช้เวลาและงานอดิเรกในระดับปานกลาง โดยพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี จะมีการเตรียมตัวมาก โดยได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวและหน่วยงานให้มีความสนใจในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับกิจกรรมและงานอดิเรกที่เหมาะสมกับตนเอง ผู้สูงอายุมีการเตรียมตัวด้านการเงินและการใช้จ่ายในระดับปานกลาง โดยได้รับการสนับสนุนจากเพื่อนและหน่วยงาน ในการส่งเสริมให้เห็นความสำคัญของการออมเงินมากกว่าการหารายได้พิเศษ และเตรียมอาชีพสำรองหลังเกษียณ

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าปัจจัยด้านการสนับสนุนทางสังคมจากแหล่งต่าง ๆ มีผลต่อการเตรียมความพร้อมก่อนการเกษียณอายุ นอกจากนี้ยังพบอีกว่า งานศึกษาของ มาลัย ชูดวง (๒๕๓๔) เรื่อง “การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบสำหรับข้าราชการก่อนเกษียณอายุ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ” พบว่า ข้าราชการก่อนเกษียณอายุต้องการการสนับสนุนความรู้เกี่ยวกับเรื่องใกล้ตัวมากที่สุด ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับสุขภาพอนามัย การเปลี่ยนแปลงสภาพร่างกายและจิตใจ และความรู้เกี่ยวกับการบริโภคอาหาร นอกจากนี้ ยังได้ให้ความสนใจศึกษาความต้องการเป็นแหล่งสนับสนุนทางสังคมแก่ผู้ที่กำลังจะเกษียณอายุ ภายหลังจากเกษียณแล้ว พบว่า ข้าราชการเหล่านี้ยังมีความพร้อมที่จะถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในชีวิตการรับราชการให้แก่คนรุ่นหลัง อีกทั้งพบอิทธิพลความแตกต่างของระดับ (ซี) ที่มีต่อความต้องการกิจกรรมความสามารถ ความพร้อมที่จะเป็นผู้ให้มากกว่าข้าราชการระดับอื่น ดังนั้นในการศึกษานี้จึงเป็นตัวอย่งที่ปรากฏปัจจัยการสนับสนุนทางสังคม ซึ่งมีทฤษฎีการสนับสนุนทางสังคมรองรับ

๖.๗ ทฤษฎีสัมพันธภาพในครอบครัว (Family Relations Theory)

ทฤษฎีสัมพันธภาพในครอบครัว สถาบันครอบครัวนับว่าเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นสถาบันพื้นฐานที่มีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ทุกคนในสังคม เป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ทางสังคมในการถ่ายทอดค่านิยม วิธีประเพณีและบรรทัดฐานทางสังคมให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ ซึ่งครอบครัวประกอบด้วยคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปอยู่มาอยู่รวมกัน โดยมีความสัมพันธ์กันด้วยการแต่งงานหรือมีความผูกพันกันทางสายโลหิตหรือด้วยการรับเป็นบุตรบุญธรรมและอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันและครอบครัวจะเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ที่สมบูรณ์ก็ได้ก็ต่อเมื่อมีลูกเท่านั้น (จำนงค์ และคณะ, ๒๕๔๐)

สัมพันธภาพในครอบครัว หมายถึง สภาพความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวของผู้สูงอายุ ครอบครัวของผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้สูงอายุ คู่สมรส บุตรหรือญาติที่อาศัยอยู่ร่วมกัน สภาพความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว หมายถึง ความสัมพันธ์ที่สมาชิกในครอบครัวมีต่อกัน เช่น การที่ผู้สูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่จากบุตรหลาน ได้รับการยกย่อง ได้รับความสำคัญจากครอบครัว การที่สมาชิกในครอบครัวอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข คือ ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน เป็นต้น (อ้างใน พวงผกา ชื่นแสงเนตร, ๒๕๓๘) ซึ่ง Friedman (๑๙๘๖) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ของครอบครัวไว้ว่าเป็นงานที่ครอบครัวพึงปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกในครอบครัว เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติ โดยครอบครัวมีหลัก คือ การให้ความรักและความอบอุ่นแก่สมาชิกในครอบครัว ส่วน Morrow และ Wilson (๑๙๖๑) ได้อธิบายถึงลักษณะของสัมพันธภาพในครอบครัวว่า ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านอารมณ์และสิ่งแวดล้อมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การพักผ่อนหย่อนใจร่วมกันในครอบครัวมีความรักใคร่ ผูกพันซึ่งกันและกัน เห็นอกเห็นใจกัน และมีความสามัคคี กลมเกลียวกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ดังนั้น สัมพันธภาพในครอบครัวเป็นสัมพันธ์หรือความผูกพันที่สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติต่อกันด้วยความพึงพอใจ โดยเฉพาะการที่บุคคลปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ เช่น การให้ความเคารพยกย่อง การให้ความสนใจ ให้ความรัก การได้รับความห่วงใยจากคู่สมรส บุตรหลานหรือญาติพี่น้อง รวมทั้งการได้แสดงบทบาทที่เหมาะสมต่อสมาชิกในครอบครัว เป็นต้น (ทักษอร ศรีภา, ๒๕๔๑: ๔๐-๔๑) ดังปรากฏในการศึกษาเรื่อง “การเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุของข้าราชการ กรมประชาสัมพันธ์” (๒๕๔๕) ของ ดาราพร มังคละภินันท์ ซึ่งเป็นงานศึกษาหนึ่งที่สำคัญกับสัมพันธภาพในครอบครัวโดยสิ่งที่น่าสนใจ คือ สัมพันธภาพในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวก่อนเกษียณ หรืออีกนัยหนึ่งก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพ จิตใจ สังคม การใช้เวลาว่าง การเงิน ที่อยู่อาศัย ซึ่งการศึกษานี้มองว่าการมีสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัวจะทำให้มีการเตรียมตัวในด้านการใช้เงินและที่อยู่อาศัยสูงสุด รองลงมาคือสุขภาพ จิตใจตามลำดับ อาจกล่าวได้ว่าการให้ความสำคัญแก่ผู้กำลังจะสูงอายุ จะทำให้สัมพันธภาพในครอบครัวดี และส่งผลต่อการเตรียมตัวเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณภาพในขณะเดียวกัน ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) ที่พบว่าสัมพันธภาพในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับระดับการเตรียมตัวเกษียณอายุอย่างยิ่ง ดังนั้นอาจพิจารณาได้ว่าสัมพันธภาพในครอบครัวเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

๗. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ พบว่าสามารถจำแนกกลุ่มประชากรตามกลุ่มอาชีพ ได้เป็น ๓ กลุ่มหลัก คือ ๑) กลุ่มข้าราชการที่มีสวัสดิการจากรัฐรองรับ ๒) กลุ่มแรงงานในระบบที่มีประกันสังคมรองรับ เช่น พนักงานบริษัทเอกชน และ ๓) กลุ่มประชาชนทั่วไป ที่ไม่มีสวัสดิการรองรับ (แรงงานนอกระบบ) อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนงานวิจัยที่ได้มีการศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ พบว่า กลุ่มข้าราชการเป็นกลุ่มที่มีการศึกษามากที่สุดในประเด็นเรื่องของการเตรียมความพร้อม แต่ในกลุ่มแรงงานนอกระบบ ที่ซึ่งไม่มีสวัสดิการจากรัฐคอยสนับสนุนยังมีการศึกษาจำนวนน้อย และประชากรกลุ่มที่ ๓ นี้เอง จัดเป็นกลุ่มที่งานศึกษาวิจัยนี้ให้ความสนใจและเล็งเห็นว่าการศึกษาประชากรกลุ่มแรงงานนอกระบบ โดยมีได้เหมารวมว่าประชากรทุกกลุ่มมีความต้องการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุไม่แตกต่างกัน น่าจะให้ประโยชน์ต่อการวางนโยบายเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมในเชิงสวัสดิการจากภาครัฐที่เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุของแรงงานนอกระบบยังมีไม่มากนัก ดังนั้น การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้จึงเป็นงานศึกษาที่กำหนดกลุ่มประชากรไว้ค่อนข้างจะหลากหลายกลุ่ม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจกับการเตรียมความพร้อมในประชากรกลุ่มแรงงานนอกระบบต่อไป โดยการจะกล่าวถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรียงตามประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

๗.๑ ทักษะที่มีต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

งานวิจัยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับทักษะของ “ผู้ที่กำลังจะเป็นผู้สูงอายุ” เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุของตนเอง โดยทักษะในแง่นี้ หมายถึงถึงเช่น ทักษะในการสร้างหลักประกัน เพื่อดำรงชีวิตในวัยสูงอายุ ทักษะต่อประโยชน์ของการเตรียมการก่อนเข้าวัยสูงอายุ ทักษะต่อความจำเป็นในการเตรียมการเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณภาพ โดยผลการศึกษาส่วนใหญ่มีทักษะร่วมกันว่า กลุ่มตัวอย่างมีทักษะโดยโน้มเอียงที่จะให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมด้านเศรษฐกิจในลำดับต้น ๆ ไม่ว่าจะเป็น มันทนา พานานิรามย์, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) ที่ทำการศึกษารื่อง “ประชากรวัยกลางคน: การเตรียมความพร้อมเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพในสังคมสูงอายุใน ๑๐-๒๐ ปีข้างหน้า” ศึกษาประชากรวัยกลางคนอายุ ๓๕-๕๕ ปี จำนวน ๑,๗๓๐ คน ในเขตกรุงเทพมหานคร และ ๕ จังหวัดในปริมณฑล พบว่ากลุ่มตัวอย่างตระหนักถึงความสำคัญในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุที่มีคุณภาพในระดับปานกลาง และเมื่อจัดลำดับความสำคัญของการเตรียมตัว พบการให้ความสำคัญจากมากไปน้อย ดังนี้ การเตรียมตัวด้านการเงินและที่อยู่อาศัยมีสัดส่วนสูง รองลงมาคือ ด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต งานอดิเรก และมีอายุเริ่มต้นในการเตรียมการด้านต่าง ๆ เฉลี่ยระหว่าง ๓๓-๓๖ ปี อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสนใจที่ว่า ผู้ที่ประกอบอาชีพรับราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ เป็นกลุ่มอาชีพที่มีการให้ความสำคัญกับการเตรียมตัวมากที่สุด สอดคล้องกับการศึกษา “การเตรียมการเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุของประชาชนตำบลไร่เชิง อำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม” โดย สีสาวดี อัครเศรษฐี (๒๕๔๙) ที่ศึกษาประชาชนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลไร่เชิง อายุระหว่าง ๒๒-๔๒ ปี จำนวน ๘,๕๔๖ คน กลุ่มตัวอย่างหญิงอายุ ๒๕-๓๐ ปี มีระดับการศึกษามัธยมศึกษาหรือเทียบเท่าและรายได้เฉลี่ยต่อเดือนประมาณ ๑๐,๓๘๗.๙๕ บาท ส่วนใหญ่มีหนี้สิน โดยกลุ่มตัวอย่างมีทักษะว่ามีความจำเป็นในการเตรียมการเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณภาพในระดับสูง ทั้ง ๓ ด้าน โดยให้ความสำคัญเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยตามลำดับ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ (โดยเฉพาะการจัดสรรเงินเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน) ด้านสังคม และ

ด้านสุขภาพ (โดยเฉพาะการรักใคร่ ความเอาใจใส่ ความอบอุ่นในครอบครัว) อีกทั้งก็ยังสอดคล้องกับการศึกษา เรื่อง “การเตรียมการก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุของประชากรในชุมชนขนาดใหญ่พื้นที่เขตบางซื่อ” โดย พัชรภามณูญภัทรราชย์ (๒๕๔๔) ที่ศึกษาประชาชนอายุ ๕๐-๕๙ ปีที่อาศัยอยู่ในชุมชนขนาดใหญ่ เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ทั้งสิ้น ๘ ชุมชน จำนวน ๒๙๗ คน ซึ่งถึงแม้ผลการศึกษาที่สะท้อนต่อการเตรียมตัวด้านเศรษฐกิจจะไม่ได้อยู่ในระดับแรก แต่ก็ถือว่าอยู่ในระดับต้น ๆ โดยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา รายได้ต่อเดือนโดยเฉลี่ย ๓,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่ไม่มีเงินฝากเงินออมเลย มีทักษะต่อประโยชน์ของการเตรียมการก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในระดับมาก โดยจัดลำดับความสำคัญตามลำดับดังนี้ ร่างกาย เศรษฐกิจ สุขภาพจิต สังคม

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาก่อนหน้านี้เป็นการกล่าวถึงทักษะต่อการเห็นความสำคัญของการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งเป็นการให้ลำดับความสำคัญเป็นรายด้าน แต่ก็พบว่ามีบางงานศึกษาที่สนใจทักษะดังกล่าว โดยเน้นไปที่บุคคล หรือองค์กร ที่ควรมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเตรียมตัวเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งพบได้จากการศึกษา “การเตรียมการสร้างหลักประกันเพื่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุของข้าราชการสังกัดสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี” ของ สิริชัย คำชมภู (๒๕๕๐) ซึ่งศึกษาข้าราชการสังกัดสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี อายุ ๑๘-๕๕ ปี จำนวน ๒๔๔ คน พบว่า ข้าราชการระดับซี ๔-๖ ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีทักษะต่อการสร้างหลักประกัน เพื่อการดำรงชีวิตในวัยสูงอายุในระดับปานกลาง โดยให้ความสำคัญในด้านต่าง ๆ จากมากไปน้อย ดังนี้ ด้านประชากรช่วยเหลือตนเอง เช่น การตรวจสุขภาพประจำปี การจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย รองลงมา ได้แก่ ด้านครอบครัวเกื้อหนุน ด้านสังคม-รัฐเกื้อหนุน และด้านสังคมช่วยเหลือ ตามลำดับ

๗.๒ ลักษณะการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

อีกประเด็นหนึ่งที่มีการศึกษากันจำนวนมาก คือ ลักษณะการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ โดยงานศึกษาส่วนใหญ่จะกล่าวถึงการเตรียมความพร้อมในภาพรวมโดยจำแนกรายละเอียดเป็นด้าน ๆ อย่างไรก็ตาม มีการศึกษาลักษณะการเตรียมความพร้อมจำนวนหนึ่งแต่ไม่มากนักที่ศึกษาการเตรียมความพร้อมเฉพาะด้าน เช่น การเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านเศรษฐกิจ โดยจากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า นอกจากจะมีการใช้คำว่า “ลักษณะการเตรียมการ” แล้วก็มีการใช้คำอื่น ๆ ได้แก่ ลักษณะการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ ลักษณะการเตรียมการสร้างหลักประกันเพื่อดำรงชีวิตในวัยสูงอายุ ลักษณะการเข้าสู่วัยสูงอายุ พฤติกรรมการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ การเตรียมการก่อนการเกษียณอายุ สภาพการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุราชการ แต่วัตถุประสงค์ คือการกล่าวถึง “ลักษณะการเตรียมความพร้อมเข้าสู่วัยสูงอายุ” นั้นเอง โดยสามารถจำแนกผลการศึกษาเป็นสองส่วน ได้แก่

๑) ลักษณะการเตรียมความพร้อมในภาพรวม สามารถสรุปลักษณะของการเตรียมความพร้อมหลายด้าน ได้แก่

สุขภาพ (รัชนี้ ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕; ลีลาวดี อัครเศรณี, ๒๕๔๙; สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐)

จิตใจ (ทักษอร ศรีภา, ๒๕๔๑; ราตรี เจียมจารุภา, ๒๕๔๒; พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕; สุภาวดี สว่างจิตต์, ๒๕๔๖; สรคม หลวงแก้ว, ๒๕๔๘; อารีรัตน์ เอ็นนู, ๒๕๕๒)

ร่างกาย (ราตรี เจียมจารุภา, ๒๕๔๒; ทักษอร ศรีภา, ๒๕๔๑; พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; สรคม หลวงแก้ว, ๒๕๔๘; อารีรัตน์ เอ็นนู, ๒๕๕๒)

ทันตกรรม (สรคม หลวงแก้ว, ๒๕๔๘)

รายได้ เศรษฐกิจ ความรู้เกี่ยวกับการบริหารการเงินบุคคล (รัชนี้ ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; ทักษอร ศรีภา, ๒๕๔๑; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕; ลีลาวดี อัครเศรณี, ๒๕๔๙; สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐; อารีรัตน์ เอ็นนู, ๒๕๕๒; Kawewat Sicharoen, ๒๐๐๖; พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔)

อาชีพ (รัชนี้ ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘)

ที่อยู่อาศัย (รัชนี้ ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; ทักษอร ศรีภา, ๒๕๔๑; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕; อารีรัตน์ เอ็นนู, ๒๕๕๒; Kawewat Sicharoen, ๒๐๐๖)

การใช้เวลาว่างหรืองานอดิเรก (รัชนี้ ฝนทองมงคล, ๒๕๓๘; ทักษอร ศรีภา, ๒๕๔๑)

ครอบครัว สังคม การเข้าร่วมสังคม (พัชราภา มนูญภัทราชัย, ๒๕๔๔; ดาราพร มังคละอภิรักษ์, ๒๕๔๕; ลีลาวดี อัครเศรณี, ๒๕๔๙; สิริชัย คำชมพู, ๒๕๕๐; อารีรัตน์ เอ็นนู, ๒๕๕๒)

๒) การลำดับความสำคัญในการเตรียมความพร้อม ในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุพบว่า มีหลากหลายด้าน อีกทั้งปรากฏว่า กลุ่มตัวอย่างมีการลำดับความสำคัญในการเตรียมความพร้อมหรือให้ความสำคัญในแต่ละด้านแตกต่างกัน มีรายละเอียดดังนี้

มีข้อน่าสังเกตว่าการเตรียมความพร้อมด้านเศรษฐกิจจะมาเป็นลำดับสุดท้าย ซึ่งตามหลังการเตรียมความพร้อมด้านจิตใจ ดังในงานของ พัชราภา มนูญภัทราชัย (๒๕๔๔) ที่ศึกษากลุ่มตัวอย่างในชุมชนขนาดใหญ่พบว่า มีลักษณะการเตรียมตัวด้านจิตใจมากกว่าด้านเศรษฐกิจ ในขณะที่สุภาวดี สว่างจิตต์ (๒๕๔๖) ที่ศึกษา กลุ่มตัวอย่างในชุมชนแออัดพบว่า มีลักษณะการเตรียมตัวโดยเรียงลำดับความสำคัญจากมากไปน้อย ดังนี้ ด้านร่างกาย จิตใจ สังคม เศรษฐกิจ

ในการเตรียมตัวด้านสังคม พบว่ามีการให้ความสำคัญกับการเตรียมตัวด้านสังคมในลำดับท้ายสุด จากการศึกษาเรื่องการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุในงานของ ดาราพร มังคละอภิรักษ์ (๒๕๔๕) พบว่ามีลักษณะการเตรียมจิตใจ ที่อยู่ การเงิน สุขภาพ สังคม โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย เช่นเดียวกับงานของ สิริชัย คำชมภู (๒๕๕๐) ที่ศึกษากลุ่มข้าราชการเช่นกันมีลักษณะการเตรียมตัวจากมากไปน้อย ดังนี้ สุขภาพ รายได้ ครอบครัวสังคม อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาข้างต้นตรงข้ามกับงานหลายชิ้นที่ให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมด้านสังคมมาก่อนเป็นอันดับแรกไม่ว่าจะเป็น ศิริประภา วัฒนาภิตติกุล (๒๕๕๒) และ ลีลาวดี อัครเศรณี (๒๕๔๙) เช่น งานศึกษาประชาชนในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลไร่ขิงพบว่า กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญกับด้านสังคมมาก่อนเรื่องอื่น ๆ ดังนี้ ด้านสังคม เศรษฐกิจ และสุขภาพ ตามลำดับ

นอกจากนี้ยังมีความน่าสนใจในประเด็นการเตรียมความพร้อมด้านที่อยู่อาศัย ซึ่งมีความไม่ลงรอยกันอยู่ไม่น้อย โดยการศึกษาของ อารีรัตน์ เอนนู (๒๕๕๒) และ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) พบว่า มีการให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยมากกว่าการเตรียมพร้อมด้านเศรษฐกิจ เช่น งานศึกษาของ อารีรัตน์ เอนนู (๒๕๕๒) มีการให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมด้านที่อยู่อาศัยมากที่สุด รองลงไป ได้แก่ จิตใจ เศรษฐกิจ สังคม ร่างกาย ตามลำดับ แต่งานศึกษาของ รัชณี ฝนทองมงคล (๒๕๓๘) กลับพบว่าการให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมด้านงานอดิเรก, ด้านสุขภาพ, ด้านอาชีพ, ด้านรายได้, และด้านที่อยู่อาศัยเป็นลำดับสุดท้าย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้ความสำคัญตรงข้ามกันอย่างชัดเจนในการเตรียมตัวด้านที่อยู่อาศัย โดยทั้งสองงานศึกษาทำการศึกษากลุ่มข้าราชการเช่นเดียวกัน

อีกทั้งเมื่อพิจารณาการเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพ พบว่าในการศึกษาของ สรคม หลวงแก้ว (๒๕๔๖) พบว่า กลุ่มตัวอย่างเกินครึ่งมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านร่างกาย จิตใจและทันตสุขภาพ และเมื่อพิจารณารายด้าน ปรากฏการเตรียมตัวด้านร่างกายมากที่สุด รองลงมาได้แก่ ด้านทันตสุขภาพ และด้านจิตใจน้อยที่สุด อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาดังกล่าวกลับขัดแย้งกับผลการศึกษาของ มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑); อารีรัตน์ เอนนู (๒๕๕๒); ลีลาวดี อัครเศรณี (๒๕๔๙) และ ศิริประภา วัฒนาภิตติกุล (๒๕๕๒) ที่พบว่ากลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญค่อนข้างน้อยกับการเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพเมื่อเทียบกับการเตรียมความพร้อมด้านอื่น ๆ เพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ เช่น งานของ มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) มีพฤติกรมสุขภาพในระดับปานกลาง โดยให้ความสำคัญค่อนข้างน้อยกับกิจกรรมการดูแลตนเองในเรื่องการออกกำลังกาย การตรวจสุขภาพร่างกายประจำปีและการตรวจสุขภาพฟัน

นอกจากนี้ ในงานศึกษาของ ลลิตญา ลอยลม (๒๕๔๕) ให้ภาพเชิงเปรียบเทียบว่าผู้ที่กำลังจะก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุได้เตรียมตัวด้านจิตใจอารมณ์ ร่างกาย ที่พักอาศัย การเข้าร่วมกิจกรรมสังคม การเงิน การใช้เวลาและงานอดิเรก ตามความสำคัญจากมากไปน้อยตามลำดับ ส่วนข้าราชการที่ขณะทำการศึกษาได้เกษียณอายุและเป็นผู้สูงอายุแล้วได้ชี้ให้เห็นว่ามีการเตรียมตัวจากมากไปน้อย ได้แก่ ด้านที่พักอาศัย ร่างกาย จิตใจอารมณ์ การเข้าร่วมกิจกรรมสังคม การเงินการใช้เวลา การใช้เวลาและงานอดิเรก ซึ่งไม่มีความแตกต่างกันมากนักของ ผลการศึกษา ๒ กลุ่มดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม มีงานศึกษาการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในลักษณะเฉพาะด้านอาจเรียกว่า “ลักษณะการเตรียมการเฉพาะด้าน” ดังพบในงานของ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) เรื่อง Economic Preparation for Retirement of Private Officers in Bangkok and Periphery” โดย Kawewat Sincharoen พบว่า การเตรียมตัวทางเศรษฐกิจ แบ่งเป็น ๓ ด้าน เรียงลำดับความสำคัญจากมากไปน้อย ได้แก่ ที่อยู่อาศัย การเงิน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารการเงินบุคคล นอกจากนี้ ในงานของรัชณี ฝนทองมงคล (๒๕๓๘) ที่กล่าวถึงการเตรียมตัวในแง่ความรู้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าข้าราชการส่วนใหญ่ในระดับ ๔-๖ เกินครึ่ง (ร้อยละ ๕๔.๖) เคยได้รับความรู้ก่อนการเกษียณอายุ

๗.๓ ระดับการเตรียมความพร้อม

เมื่อมีการกล่าวถึงลักษณะของการเตรียมความพร้อม สิ่งที่น่าสนใจส่วนใหญ่มักให้ความสนใจร่วมกัน คือ ระดับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ เช่น ระดับการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุการทำงาน ระดับการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ โดยจากการศึกษาระดับการเตรียมต่าง ๆ พบว่า มีความพร้อมในการก้าวสู่วัยสูงอายุในระดับมาก หรือปานกลาง ดังเช่น ในงานศึกษาของ มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) พบว่าระดับการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุทำงานของพนักงานโดยรวมและรายด้านเกือบทุกด้านอยู่ในระดับค่อนข้างมาก ยกเว้นด้านกิจกรรมการใช้เวลาว่างอยู่ในระดับปานกลาง สอดคล้องกับ ดวงจันทร์ บุญรอดชู (๒๕๔๕) ที่พบว่าข้าราชการส่วนใหญ่มีระดับการเตรียมตัวเกษียณค่อนข้างสูง โดยมีการเตรียมตัวด้านจิตใจและอารมณ์มากที่สุด รองลงมาคือด้านที่พักอาศัย และด้านร่างกาย ส่วนด้านการเงินและการใช้จ่ายอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีการเตรียมตัวในด้านการใช้เวลาว่างน้อยที่สุด ซึ่งไม่แตกต่างกับการศึกษาของของ ศิริประภา วัฒนากิตติกุล (๒๕๕๒) ที่พบว่ามี การเตรียมการเพื่อให้เป็นวัยสูงอายุในภาพรวมในระดับสูง ในขณะที่ อัญญาชัย ชัยลือรัตน (๒๕๔๙) ที่ศึกษาสมาชิกศูนย์บริการผู้สูงอายุกรุงเทพมหานคร และงานศึกษาของ ทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) ซึ่งศึกษากลุ่มข้าราชการ พบว่ามีการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุราชการโดยเฉลี่ย ในระดับปานกลาง โดย ทักษอร ได้พิจารณาใน ๕ ด้าน ได้แก่ ร่างกาย จิตใจ เศรษฐกิจ การใช้เวลา ที่อยู่อาศัย

๗.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ กับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

งานวิจัยจำนวนไม่น้อยให้ความสนใจอิทธิพลของตัวแปรต่าง ๆ ที่มีต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งอาจอยู่รูปของปัจจัยที่สัมพันธ์กับการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุ หรือ เพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

๑) เพศ

— ดารารพร มังคละอภิรัตน์ (๒๕๔๕) และ พัชรภา มนูญภัทรราชัย (๒๕๔๔) ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ กับการเตรียมตัวก่อนเกษียณ ซึ่งพบว่าเพศมีความสัมพันธ์กับการเตรียมพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ โดยดารารพร มังคละอภิรัตน์ (๒๕๔๕) พบว่าเพศมีความสัมพันธ์กับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในด้านสังคมและที่อยู่อาศัย ซึ่งผู้ชายจะมีการเตรียมตัวมากกว่าผู้หญิง ในมิติเชิงสถานศึกษาของ พัชรภา มนูญภัทรราชัย (๒๕๔๔) และ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) พบว่าผู้ชายมีการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุในด้านเศรษฐกิจมากกว่าผู้หญิง แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าในงานบางชิ้นกลับค้นพบว่า ผู้ชายมีการเตรียมความพร้อมน้อยกว่าผู้หญิง ซึ่งพบในงานศึกษาของ มันทนา พานานิรามย์, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านสุขภาพ การออม และที่อยู่อาศัย คือ

เพศ โดยในการเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพ เพศชาย มีการเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพน้อยกว่า เพศหญิง อย่างไรก็ตาม ในบางงานศึกษาพบผลที่ขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ เพศไม่มีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ ดังผลการศึกษาของ มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) พบว่า เพศไม่มีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุ ซึ่งสอดคล้องกับ อาร์ริตัน เอนนู (๒๕๕๒) ที่เปรียบเทียบสภาพการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุของครูในภาพรวม โดยใช้เพศ ปรากฏว่า ครูผู้ชายหรือครูผู้หญิงไม่มีความแตกต่างกันในการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุราชการ แต่เมื่อพิจารณาในรายด้านพบว่า ครูทั้งสองเพศมีการเตรียมตัวด้านร่างกายและด้านจิตใจก่อนเกษียณอายุที่แตกต่างกัน

๒) อายุ

Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) ทำการศึกษาผู้ที่มีอายุ ๕๐-๕๙ ปี ที่ทำงานในบริษัทที่มีทุนจดทะเบียน ๑๐๐ ล้านบาทขึ้นไป พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวทางเศรษฐกิจของประชากรกลุ่มนี้ ได้แก่ อายุ โดยผู้ที่มีอายุมากมีแนวโน้มที่จะมีการเตรียมตัวทางเศรษฐกิจก่อนเข้าวัยสูงอายุมากกว่า ในขณะที่มันทนา พานานิรามย์, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านสุขภาพ คือ อายุ กล่าวคือ การเตรียมความพร้อมในด้านสุขภาพ ผู้ที่มีอายุมากกว่ามีการเตรียมการทางสุขภาพมากกว่าผู้ที่มีอายุน้อย, ด้านการออม ผู้ที่มีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไปมีโอกาสเตรียมการออมน้อยกว่าผู้ที่มีอายุน้อย

๓) ระดับการศึกษา

มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) พบว่า ระดับการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุ ผลการศึกษาข้างต้นของ มธุริน ขัดแย้งกับผลการศึกษาของ ดวงจันทร์ บุญรอดชู (๒๕๔๕) ที่สรุปว่าระดับการศึกษาสัมพันธ์กับการเตรียมตัวเกษียณอายุ โดยผู้ที่มีการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรีจะมีการเตรียมตัวเกษียณอายุดีกว่าคนที่มีการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี เช่นเดียวกันกับงานศึกษาของ ศิริประภา วัฒนากิตติกุล (๒๕๕๒); มันทนา พานานิรามย์, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) ที่พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านสุขภาพ คือ ระดับการศึกษา โดยผู้ที่มีการศึกษาสูงจะมีการเตรียมพร้อมด้านสุขภาพสูงกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำกว่า, ด้านที่อยู่อาศัย ผู้ที่มีการศึกษาสูงกว่าจะมีการเตรียมที่อยู่อาศัยมากกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำกว่า อีกทั้ง ศิริวรรณ เรืองกุล (๒๕๕๑) ยังพบว่าข้าราชการที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน ส่งผลต่อการเตรียมตัวที่แตกต่างกันในด้านความต้องการความรู้ด้านร่างกายและจิตใจ รายได้และการใช้จ่าย การมีส่วนร่วม ทางสังคม เพื่อใช้ในการเตรียมความพร้อม

๔) ชัยยศ หรือสถานภาพการทำงาน

จากการศึกษาของศิริประภา วัฒนากิตติกุล (๒๕๕๒) พบว่า หากชั้นยศมากขึ้นจะมีการเตรียมการเพื่อให้เป็นวัยสูงอายุที่มีสุขภาพดีมากขึ้น

๕) จำนวนปีที่ใช้ในการศึกษา

Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) พบว่า คนที่มีการศึกษาสูง ใช้เวลาเรียนมากมักจะมีรายได้สูงตามไปด้วย ซึ่งการเพิ่มขึ้นของชั้นรายได้จะนำมาซึ่งการเตรียมความพร้อมทางเศรษฐกิจที่มากขึ้น ก่อนการออกจากการทำงาน ทั้งนี้เนื่องจากศักยภาพทางการเงินที่สูงจะก่อให้เกิดความสามารถในการออมที่สูงตามไปด้วย

๖) จำนวนปีที่ทำงานทั้งหมด

Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) พบว่า คนที่มีจำนวนปีที่ทำงานมาก มีแนวโน้มที่จะมีประสบการณ์การทำงานสูง รายได้ย่อมสูง ซึ่งการเพิ่มขึ้นของชั้นรายได้จะนำมาซึ่งการเตรียมความพร้อมทางเศรษฐกิจที่มากขึ้น ก่อนการออกจากการทำงาน ทั้งนี้เนื่องจากศักยภาพทางการเงินที่สูงจะก่อให้เกิดความสามารถในการออมที่สูงตามไปด้วย

๗) สถานภาพบริษัท

Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) พบว่า สถานภาพบริษัทที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวทางเศรษฐกิจของประชากรกลุ่มนี้ โดยพนักงานในบริษัทจำกัด (Limited Company) มีแนวโน้มที่จะมีการเตรียมตัวทางด้านเศรษฐกิจก่อนการออกจากงานมากกว่าพนักงานที่ทำงานในบริษัทมหาชน (Public Company)

๘) รายได้

รายได้มีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวด้านที่อยู่อาศัย โดยบุคคลที่มีรายได้สูงมีการเตรียมตัวก่อนเกษียณด้านที่อยู่อาศัยมากกว่าคนที่มีรายได้ระดับอื่น (ดารารพร มังคละอภินันท์, ๒๕๕๕) สอดคล้องใกล้เคียงกับการศึกษาของ มันทนา พานานิรามย์, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) พบว่า รายได้เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านการออม โดยผู้มีรายได้จากอาชีพหลักมากจะมีโอกาสในการเตรียมการออมสูงกว่าผู้มีรายได้น้อย อีกทั้งผู้มีอาชีพเสริมและผู้ที่มีรายได้เพียงพอก็มีการเตรียมการด้านการออมสูงกว่า ดังนั้น มีแนวโน้มว่าการมีรายได้จำนวนมาก และมีความแน่นอนจะนำมาซึ่งการเตรียมความพร้อมในการก้าวสู่วัยสูงอายุมากกว่าคนที่มีศักยภาพด้านรายได้น้อยกว่าและเป็นในแนวทางเดียวกับการศึกษาของ ศิริประภา วัฒนาภิตติกุล (๒๕๕๒) ที่พบว่า หากรายได้มาก จะมีการเตรียมการเพื่อให้เป็นวัยสูงอายุที่มีสุขภาพดีมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาข้างต้นไม่สอดคล้องกับผลสรุปการศึกษาของ มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) ที่พบว่า รายได้ไม่มี ความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุ

๙) การออมเงิน

มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) พบว่า การออมเงินเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านสุขภาพ กล่าวคือ ผู้ที่ออมเงินและมีอาชีพเสริมจะมีการเตรียมตัวด้านสุขภาพสูงกว่า ในขณะที่ผู้มีหนี้สินจะมีการเตรียมตัวด้านสุขภาพน้อยกว่าผู้ไม่มีหนี้สิน, ในด้านการออมผู้ที่มีอาชีพรับราชการหรือรัฐวิสาหกิจ ผู้ประกอบการส่วนตัว และผู้ทำเกษตรกรรมมีการเตรียมตัวด้านการออมสูงกว่าผู้ที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป สุดท้ายในด้านที่อยู่อาศัย ผู้ที่มีเงินออมมากกว่าจะเตรียมการมากกว่าผู้ที่ไม่มียอดออม

๑๐) สถานภาพการสมรส

มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านที่อยู่อาศัย คือ สถานภาพสมรส โดยผู้ที่สมรสแล้วมีการเตรียมที่อยู่อาศัยมากกว่าพวกที่เป็นโสด พัทธราภา มนูญภัทรราชย์ (๒๕๔๔) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับลักษณะการเตรียมการก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ พบว่า กลุ่มที่โสดมีการเตรียมการทางสุขภาพร่างกายสูงสุด กลุ่มที่สมรสมีการเตรียมการด้านจิตใจสูงสุด อย่างไรก็ตาม การศึกษาข้างต้นไม่สอดคล้องกับผลสรุปการศึกษาของ มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) พบว่า สถานภาพสมรสไม่มีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุ

๑๑) จำนวนบุตร

มันทนา พนานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) พบว่า จำนวนบุตร เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านที่อยู่อาศัย กล่าวคือ ในครอบครัวที่มีจำนวนบุตรมาก จะทำให้มีการเตรียมที่อยู่อาศัยมากกว่าในครอบครัวที่มีจำนวนบุตรน้อยกว่า

๑๒) จำนวนบุตรหญิง

จำนวนบุตรหญิงมีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวทางเศรษฐกิจของคนที่กำลังจะเข้าสู่วัยสูงอายุ ดังที่ Kawewat Sincharoen (๒๐๐๖) พบว่า การมีลูกผู้หญิง (Female Child) ส่งผลต่อการเตรียมตัวที่ดีกว่าการมีบุตรชาย ทั้งนี้อ้างว่าเพราะลูกชายอาจต้องดูแลครอบครัวใหม่ของตนเอง ทำให้ความสามารถในการดูแลครอบครัวของพ่อแม่ลดลง

๑๓) ภูมิลำเนา

ทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) พบว่าภูมิลำเนามีความสัมพันธ์กับระดับการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุ

๑๔) ความสัมพันธ์ในครอบครัว

ความสัมพันธ์ในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับการเตรียมตัวในทุกด้าน โดยคนที่มีสัมพันธ์ภาพที่ดีในครอบครัวจะมีการเตรียมตัวที่ดีในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้จากมากไปหาน้อย ได้แก่ การเงิน ที่อยู่ อาศัย สุขภาพ จิตใจ (ดารารพร มังคละอภินันท์, ๒๕๕๕) สอดคล้องกับการศึกษาของทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) ที่สรุปว่าสัมพันธ์ภาพในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับระดับการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุ...

๑๕) ทักษะคติต่อการเกษียณอายุ

มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) พบว่า พนักงานที่มีทักษะคติที่ดีต่อการเกษียณอายุเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุทำงานทั้งโดยรวมและรายด้านทุกด้านมากกว่าพนักงานที่มีทักษะคติที่ไม่ดีต่อการเกษียณอายุ อีกทั้งพนักงานที่มีทักษะคติต่อการเกษียณอายุปานกลางมีการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุทำงานทั้งโดยรวมและรายด้าน (ด้านกิจกรรมการใช้เวลาว่าง ด้านสัมพันธภาพในครอบครัว และด้านที่อยู่อาศัย) มากกว่าพนักงานที่มีทักษะคติต่อการเกษียณอายุที่ด้อยกว่า นอกจากนี้ งานศึกษาข้างต้นยังได้ศึกษาตัวแปรที่สามารถร่วมกันทำนายการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุ โดยพบว่าตัวแปรที่สามารถทำนายการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุคือ ทักษะคติต่อการเกษียณอายุ

๑๖) บุคลิกภาพ

มธุริน วรศักดิ์ (๒๕๕๐) พบว่า พนักงานที่มีบุคลิกภาพต่างกันจะมีการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุทำงานโดยรวมไม่แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่าในด้านจิตใจ พนักงานที่มีบุคลิกภาพเก็บตัวมั่นคงมีการเตรียมตัวมากกว่าพนักงานที่มีบุคลิกภาพแสดงตัวมั่นคง และในด้านทรัพย์สินเงินทอง พนักงานที่มีบุคลิกภาพเก็บตัวมั่นคงมีการเตรียมตัวมากกว่าพนักงานที่มีบุคลิกภาพแสดงตัวหัวไวและบุคลิกภาพเก็บตัวหัวไว

๑๗) การสนับสนุนทางสังคม

การสนับสนุนในที่นี้ หมายถึง การสนับสนุนจากเพื่อน การสนับสนุนจากครอบครัวในด้านจิตใจและอารมณ์ การสนับสนุนจากหน่วยงานในด้านข้อมูลเกี่ยวกับการเงินและการใช้จ่าย โดยลลิลญา ลอยลม (๒๕๔๕) พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเตรียมตัวก่อนเกษียณของผู้สูงอายุระหว่าง ๕๐-๖๐ ปี คือการได้รับการสนับสนุนจากเพื่อนมากที่สุด โดยเฉพาะด้านร่างกายและที่พักอาศัย รองลงมาคือ การสนับสนุนจากครอบครัวในด้านจิตใจและอารมณ์ และการสนับสนุนจากหน่วยงานในด้านข้อมูลเกี่ยวกับการเงินและการใช้จ่าย การใช้เวลาว่างและงานอดิเรก ตามลำดับ

๑๘) การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการการเตรียมตัวก่อนเกษียณราชการ

ทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) พบว่า การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการการเตรียมตัวก่อนเกษียณราชการ มีความสัมพันธ์กับระดับการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุ

๑๙) การมีส่วนร่วมทางสังคม

ทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) พบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมมีความสัมพันธ์กับระดับการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุ

๒๐) กลุ่มอาชีพหรือลักษณะอาชีพ

งานศึกษาของพัชรภา มนูญภัทรราชัย (๒๕๔๔) ได้ชี้ให้เห็นความน่าสนใจว่า กลุ่มอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจ บริษัทเอกชนมีทัศนคติต่อประโยชน์ของการเตรียมการด้านจิตใจสูงกว่ากลุ่มอาชีพอื่น กล่าวคือ คนที่ประกอบอาชีพรับราชการหรือเป็นพนักงานรัฐวิสาหกิจจะมีแนวโน้มที่จะเตรียมความพร้อมต่อการเป็นผู้สูงอายุมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกับการศึกษาของ มันทนา พานานิรามัย, สมบุญ ยมนา และคณะ (๒๕๕๑) ที่พบว่าลักษณะอาชีพเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้านสุขภาพ กล่าวคือ ผู้ประกอบอาชีพรับราชการหรือรัฐวิสาหกิจ พนักงานของรัฐ ลูกจ้างเอกชน ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัวและคนที่มีอาชีพเกษตรกรรมมีการเตรียมความพร้อมที่ดีกว่าผู้ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งเป็นกลุ่มอ้างอิง

๒๑) ภาวะสุขภาพ

จากการศึกษาของ ศิรประภา วัฒนาภิตติกุล (๒๕๕๒) พบว่าปัจจัยทางภาวะสุขภาพ ได้แก่ พฤติกรรม การตรวจสุขภาพ พฤติกรรมการสูบบุหรี่ พฤติกรรมการออกกำลังกายที่แตกต่างกันสัมพันธ์กับการเตรียมการเพื่อเป็นวัยสูงอายุที่มีสุขภาพดี กล่าวคือ หากปรากฏพฤติกรรมการตรวจสุขภาพ พฤติกรรมการสูบบุหรี่ พฤติกรรมการออกกำลังกาย ในทางที่ดีจะมีการเตรียมการดังกล่าวในทางที่เพิ่มขึ้นด้วย

๗.๕ ความต้องการการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

จากการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องความต้องการการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุ หรืออีกนัยยะหนึ่งคือการศึกษาความต้องการการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุ พบว่ามีความต้องการการเตรียมตัวในระดับมาก โดย ราตรี เจียมจรรุภา (๒๕๔๒) พบว่า กลุ่มตัวอย่างต้องการการเตรียมตัวก่อนการเกษียณอายุในร่างกายและจิตใจมากที่สุด สอดคล้องกับการศึกษาของ มาลัย ชูดวง (๒๕๓๙) ที่พบว่าข้าราชการส่วนใหญ่มีความต้องการกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบก่อนเกษียณอายุโดยให้ความสำคัญกับด้านสุขภาพร่างกายและจิตใจมากที่สุด เช่นเดียวกับ ศิริวรรณ เรืองกุล (๒๕๕๑) ที่พบว่าข้าราชการมีความต้องการความรู้ในการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุราชการด้านร่างกายและจิตใจในระดับมาก อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษาของ อาชญญา รัตนอุบล และคณะ (๒๕๕๒) พบว่ามีความต้องการในการเตรียมความพร้อมเมื่อเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ ๔ ด้าน โดยด้านที่มีความต้องการมากที่สุด ได้แก่ การเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพอนามัย ด้านสังคมและจิตใจ และด้านพฤติกรรมการออม ในขณะที่มีการเตรียมความพร้อมด้านพฤติกรรมการเรียนรู้ในระดับน้อย เช่น ความต้องการการฝึกนิสัยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง กล่าวโดยสรุปได้ว่ากลุ่มตัวอย่างในงานต่างๆ ข้างต้นทุกงานศึกษา ให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ อันเกี่ยวเนื่องกับสุขภาพร่างกายและจิตใจมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของกิจกรรมหรือองค์ความรู้ และถึงแม้งานศึกษาบางส่วนจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับความต้องการการออมในระดับมาก แต่งานส่วนใหญ่กลับได้ผลความต้องการในการเตรียมความพร้อมด้านร่างกายและจิตใจในระดับมากที่สุด อันเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการเตรียมความพร้อมด้านร่างกายและจิตใจเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุน่าจะเป็นประเด็นที่มีความสำคัญประเด็นหนึ่ง ที่ควรมองไปพร้อมๆ กับการศึกษาการเตรียมความพร้อมอย่างเป็นองค์รวม ไม่เฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง

ซึ่งเมื่อพิจารณาปัจจัยที่มีผลต่อความต้องการการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความต้องการในการเตรียมความพร้อม ได้แก่ ความแตกต่างของระดับหรือซี (มาลัย ชูดวง, ๒๕๓๙) รายได้ การมีส่วนร่วมทางสังคม (ราตรี เจียมจรรยา, ๒๕๔๒) มีอิทธิพลต่อความต้องการการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ กล่าวคือ ผู้ที่มีรายได้ การมีส่วนร่วมทางสังคมแตกต่างกันจะมีการเตรียมตัวก่อนเกษียณอายุที่แตกต่างกัน และผู้ที่มีระดับ(ซี) แตกต่างกันจะมีความต้องการในการเตรียมความพร้อมที่แตกต่างกัน โดยข้าราชการระดับ ๖-๗ มีความต้องการกิจกรรมในการเตรียมความพร้อมมากกว่าข้าราชการระดับอื่น อีกทั้ง ศิริวรรณ เรืองกุล (๒๕๕๑)พบว่า เพศ ระดับการศึกษา สัมพันธ์กับความต้องการการเตรียมความพร้อมในแง่ความรู้ โดยข้าราชการก่อนเกษียณที่มีเพศต่างกันจะมีความต้องการการเตรียมความพร้อมในแง่ความรู้แตกต่างกัน ในขณะที่คนที่มีระดับการศึกษาปริญญาตรีมีความต้องการความรู้ด้านการมีส่วนร่วมในสังคมมากกว่าระดับการศึกษาปริญญาเอกเพื่อใช้ในการเตรียมตัวก่อนเกษียณที่แตกต่างกัน จากข้างต้น สามารถสรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความต้องการการเตรียมความพร้อมในแง่ความรู้ ได้แก่ เพศ การศึกษา รายได้ การมีส่วนร่วมทางสังคม และระดับ (ซี)

๗.๖ ปัญหาและอุปสรรคในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ

งานวิจัยหลายชิ้นพบ ปัญหาและความต้องการข้าราชการก่อนการเกษียณอายุ รวมถึงปัญหาและอุปสรรคในการเตรียมการเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ โดย พัชรภา มนูญภัทรราชย์ (๒๕๔๔) พบว่าปัญหาและอุปสรรคในการเตรียมการก่อนเข้าวัยสูงอายุของกลุ่มตัวอย่างในชุมชนขนาดใหญ่พื้นที่เขตบางซื่อ ซึ่งส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ได้แก่ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสุขภาพร่างกายและจิตใจ ในขณะที่ ทักษอร ศรีภา (๒๕๔๑) ซึ่งศึกษาข้าราชการตำรวจที่กำลังจะก้าวเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุพบว่ามีปัญหาและความต้องการก่อนการเกษียณอายุ โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้ ดังนี้ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ด้านร่างกาย และที่อยู่อาศัย ด้านจิตใจและการใช้เวลา จากข้างต้นสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า “ไม่ว่าอายุในกลุ่มระดับรายได้ อาชีพ ก็อาจพบปัญหาเศรษฐกิจได้เป็นอันดับแรกเช่นเดียวกัน” นอกจากนี้ในงานศึกษาของ ภัทรพร อ่อนไสว (๒๕๔๔) ยังพบเห็นสภาพปัญหา การไม่มีหน่วยงานบริการสังคมที่เอื้ออำนวยต่อกลุ่มตัวอย่างที่เป็นสตรีโสด ไม่มีบริการโปรแกรมทางเลือกในระยะยาวเพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าสู่วัยสูงอายุอย่างเหมาะสม

๗.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างการเตรียมพร้อมเข้าสู่วัยสูงอายุกับคุณภาพความพึงพอใจของผู้สูงอายุ

ในประเด็นนี้ งานศึกษาให้ความสนใจว่าการเตรียมตัว ในฐานะตัวแปรต้น ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมสุขภาพผู้สูงอายุ และ ความพึงพอใจในชีวิตภายหลังจากผู้สูงอายุ ในฐานะตัวแปรตามหรือไม่ โดยสุภาวดี สว่างจิตต์ (๒๕๔๖) พบว่าการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุด้านร่างกาย มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุ อัญเชิญ ชัยลัธรัตน์ (๒๕๔๙) พบว่า ผู้สูงอายุที่มีการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุแตกต่างกัน จะมีความพึงพอใจในชีวิตสูงอายุแตกต่างกัน กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุในระดับมากจะมีความพึงพอใจในชีวิตมากกว่าผู้สูงอายุที่มีการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุน้อยและปานกลาง ดังนั้นการเตรียมตัวเข้าสู่วัยสูงอายุจึงมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ลลิลญา ลอยลม (๒๕๔๕) ที่พบว่าการเตรียมตัวด้านการใช้เวลาว่างและงานอดิเรก เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุ มีความพึงพอใจในคุณภาพชีวิตภายหลังเกษียณหรือเข้าสู่วัยสูงอายุแล้ว

๗.๘ ระบบบำนาญแห่งชาติ

จากงานศึกษาที่เกี่ยวข้องที่ได้ทบทวนมาก่อนหน้านั้นเป็นที่น่าสังเกตว่า งานศึกษาเกือบทั้งหมดมีกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ที่กำลังจะเข้าหรือเข้าสู่วัยสูงอายุแล้ว แต่พบว่าม้งานศึกษาบางส่วนที่เน้นไปที่การวางนโยบายในภาพใหญ่เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ โดยเน้นบทบาทของรัฐบาลและภาคประชาชน เพื่อให้เกิดหลักประกันที่มั่นคงเมื่อพวกเขาชราภาพ ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีความพยายามสร้างหลักประกันทางรายได้สำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งมีสองแบบคือหลักประกันที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบและมีกฎหมายรองรับ (ระบบบำนาญสำหรับแรงงานในระบบ) และหลักประกันที่มีการจัดการแบบไม่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณากลุ่มแรงงานนอกระบบพบว่ายังมีอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่มีหลักประกันด้านบำนาญ นั้นจึงม้งานศึกษาบางส่วนที่ศึกษาการขยายหลักประกันทางรายได้ยามชราภาพไปสู่แรงงานนอกระบบ (วรเวศม์ สุวรรณระดา, ๒๕๕๑: ๑๒๔-๑๒๕)

ในงานศึกษา “ระบบบำนาญแห่งชาติ” (วรเวศม์ สุวรรณระดา, ๒๕๕๑: ๑๓๒-๑๓๗) เพื่อวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการสร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจสำหรับผู้สูงอายุโดยภาครัฐ โดยการใช้ระบบบำนาญแห่งชาติ (National Pension) ที่ครอบคลุมประชากรวัยทำงานของประเทศทั้งหมดไว้ในระบบ กล่าวคือ เสนอให้จัดตั้งระบบบำนาญแห่งชาติ ซึ่งเป็นระบบแบบบังคับ โดยครอบคลุมคนกลุ่มที่ขาดหลักประกันด้านรายได้ยามชราภาพทั้งหมด โดยใช้รูปแบบการผสมผสานระหว่างแบบสะสมทรัพย์และแบบช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างรุ่น ซึ่งผู้เป็นสมาชิกแต่ละคนต้องจ่ายเงินสะสมหรือออมเงินกับระบบเป็นระยะเวลาหนึ่ง แต่ไม่ควรยาวนานเกินไปจนทำให้ผู้ที่อยู่ในวัยกลางคนขึ้นไปเข้าสู่ระบบได้ยาก โดยลักษณะสำคัญของระบบบำนาญแห่งชาติมีดังนี้ กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้มีอายุ ๒๒-๒๕ ปีที่อยู่ในกลุ่มแรงงานนอกระบบ, คุณสมบัติของผู้มีสิทธิรับเงินบำนาญ ได้แก่ ผู้ที่จ่ายเงินสมทบติดต่อกัน ๑๐ ปีขึ้นไป และมีอายุ ๖๐ ปี (แต่กรณีเข้าสู่ระบบบำนาญเมื่ออายุ ๕๑ ปีขึ้นไปจะรับเงินบำนาญเมื่ออายุมากกว่า ๖๐ ปี) จากข้างต้นถึงแม้ว่าจะมิได้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรว่าเป็นการศึกษาการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ แต่ก็อนุมานได้ว่างานดังกล่าวสะท้อนแนวทางการศึกษาเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับสังคมสูงอายุโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มแรงงานนอกระบบซึ่งปัจจุบันยังขาดสวัสดิการรองรับและจะเป็นปัญหาในอนาคตอย่างแน่นอน ซึ่งงานข้างต้นก็มีวัตถุประสงค์ไปในทางเดียวกันกับการศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในทางเศรษฐศาสตร์ของการจัดตั้งระบบบำนาญแห่งชาติในประเทศไทย” (วรเวศม์ สุวรรณระดา และ เทิดศักดิ์ ชมเฑาะสุวรรณ, ๒๕๕๐: ๙๒-๙๗) ซึ่งให้ข้อสังเกตในการจัดตั้งระบบบำนาญแห่งชาติไว้หลายประการ ได้แก่ ๑) การสนับสนุนการเข้าสู่ระบบและการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ประชาชนเล็งเห็นความสำคัญและสมัครใจเข้าสู่ระบบเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับรัฐบาล เช่น การอุดหนุนเงินสมทบให้แก่ผู้มีรายได้ต่ำโดยรัฐบาล, ๒) การยกเว้นการจ่ายเงินสมทบ กล่าวคือ ถึงแม้สมาชิกจะต้องจ่ายเงินสมทบอย่างสม่ำเสมอ แต่เนื่องจากบางช่วงชีวิตของคนอาจมีปัญหา ดังนั้นระบบบำนาญแห่งชาติจึงควรสร้างระบบยกเว้นเงินสมทบ (ชั่วคราว), ๓) ความง่ายในการเข้าถึงระบบบำนาญแห่งชาติ กล่าวคือ ทุกคนจะต้องจ่ายเงินสมทบตามอัตราที่กำหนด ดังนั้น การจัดช่องทางที่หลากหลายในการเข้าถึงระบบบำนาญแห่งชาติจะเพิ่มประสิทธิภาพของระบบ, ๔) การสร้างให้เกิดความสอดคล้องระหว่างระบบบำนาญแห่งชาติกับระบบเงินสงเคราะห์เพื่อการยังชีพ

การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างหลักประกันทางรายได้ข้างต้น เป็นการสร้างหลักประกันทางรายได้เกี่ยวกับการสร้างบำนาญแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีการสร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจแบบอื่น ๆ ที่มีการศึกษาเพื่อเป็นกลไกในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ เช่น เบี้ยยังชีพ ดังเช่นการศึกษาเรื่อง “ปัญหาเบี้ยยังชีพสำหรับผู้สูงอายุ” (วรเวศม์ สุวรรณระดา และ อาภาพรธม คำวชิรพิทักษ์, ๒๕๕๒: ๑๙๖-๒๐๖) โดยพบว่าผู้สูงอายุที่ได้รับเงินสงเคราะห์เพื่อการยังชีพในระดับประเทศมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมากและไม่ว่าในภูมิภาคใดก็มีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบกับต่างประเทศ ประเทศไทยจัดอยู่ในกลุ่มที่มีการจัดสรรเงินสงเคราะห์เร็วถึงปานกลาง หากเปรียบเทียบจำนวนเงินที่จัดสรรให้กับผู้สูงอายุต่อเดือนต่อคนพบว่ายังอยู่ในระดับต่ำ อีกทั้งเมื่อพิจารณาความครอบคลุมความพอเพียงของเบี้ยยังชีพ พบว่ายังไม่ครอบคลุมผู้มีสิทธิได้รับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุทั้งหมด และในการศึกษานี้ยังให้ความสำคัญกับทัศนคติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยปรากฏว่าส่วนใหญ่ต้องการให้เบี้ยยังชีพเพิ่มจำนวนขึ้น โดยเฉพาะให้ผู้ด้อยโอกาสจริง ๆ อาจกล่าวได้ว่าจากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นนี้ การจัดทำบำนาญแห่งชาติยังอยู่ในช่วงก่อร่าง ในขณะที่เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุถึงแม้จะดำเนินการไปแล้ว แต่ก็ประสบปัญหาไม่ราบรื่นนัก ซึ่งเมื่อการเตรียมความพร้อมในเชิงเศรษฐกิจยังไม่ราบรื่นนัก การมองการเตรียมความพร้อมในด้านอื่นเสริมข้อบกพร่องก็น่าจะเป็นหนทางหนึ่งที่มีความน่าสนใจในเชิงนโยบาย

๗.๙ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแรงงานนอกระบบ

ในส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอถึงรายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์และงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแรงงานนอกระบบ โดยจะมุ่งสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นการจัดสวัสดิการและการเข้าสู่วัยสูงอายุ โดยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือ

การศึกษาเรื่องความพร้อมและแนวทางในการจัดสวัสดิการสังคมให้กับแรงงานนอกระบบโดยพบว่ามีงานวิจัยของ ธชาพร โสภณสุรการ (๒๕๔๙) กับการศึกษาเรื่อง “ความพร้อมของแรงงานนอกระบบในการเข้าสู่ระบบหลักประกันสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีเกษตรกรที่เป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรบ้านแพ้ว จำกัด” โดยเป็นการศึกษาที่มุ่งทำความเข้าใจ ความรู้ ความสามารถและการตัดสินใจของแรงงานนอกระบบกับการเข้าสู่ระบบหลักประกันสังคม โดยผลการศึกษารังนี้พบว่า ความรู้ด้านกฎหมาย หลักประกันสังคม เงื่อนไขการเกิดสิทธิ และสิทธิประโยชน์ของกลุ่มตัวอย่างมีความรู้ระดับสูง ในขณะที่เดียวกันความสามารถของกลุ่มตัวอย่างมีความสามารถในการจ่ายเข้ากองทุนประกันสังคมแต่รัฐบาลจะต้องมีส่วนช่วยในการจ่ายเงินสมทบด้วย โดยผลการศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นอีกว่า แรงงานนอกระบบสามารถจ่ายได้ในอัตราร้อยละ ๕ ของรายได้ หรือประมาณ ๑๐๐-๓๐๐ บาทและจะสามารถชำระเงินสมทบได้ภายในวันที่ ๑-๑๕ ของทุกเดือน

ในส่วนของการตัดสินใจเข้าสู่ระบบหลักประกันสังคมนั้น ขึ้นอยู่กับ อายุ ความรู้ ความสามารถ อาชีพ ระดับการศึกษา และรายได้ต่อเดือน มีความสัมพันธ์ต่อการตัดสินใจเข้าสู่ระบบหลักประกันสังคม

ในขณะเดียวกันก็มีงานวิจัยของ สุภามาศ โกมลสิงห์ (๒๕๕๐) ที่ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาแนวทางการจ่ายเงินประกันสังคมสำหรับแรงงานนอกระบบ กลุ่มหาบแร่แฝงลอยในเขตกรุงเทพมหานคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษารูปแบบของสิทธิประโยชน์ ลักษณะการจัดเก็บเงินสมทบที่กลุ่มแรงงานนอกระบบหาบแร่แฝงลอยต้องการและจำนวนเงินที่เต็มใจจะจ่ายเมื่อได้รับสิทธิประโยชน์ ๓ กรณี คือ ทูพพลภาพ ชราภาพ และเสียชีวิต ๔ กรณี ได้แก่ เจ็บป่วย คลอดบุตร ทูพพลภาพ เสียชีวิต และ ๕ กรณี ได้แก่ เจ็บป่วย คลอดบุตร ทูพพลภาพ ชราภาพ เสียชีวิต และยังศึกษาถึงการประเมินค่าความเต็มใจที่จะจ่ายจำนวนเงินค่าเบี้ยประกันสังคมของแรงงานนอกระบบกลุ่มหาบแร่แฝงลอย

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า รูปแบบชุดสิทธิประโยชน์ที่ทางสำนักงานประกันสังคมจะขยายความคุ้มครองระบบประกันสังคมสู่แรงงานนอกระบบ ในรูปแบบที่ ๑ สิทธิประโยชน์ ๓ กรณี (ที่สามารถใช้ร่วมกับบัตร ๓๐ บาท) กลุ่มแรงงานนอกระบบหาบแร่แฝงลอยเต็มใจที่จะจ่ายเพียง ๑๐๑-๑๕๐ บาท รูปแบบที่ ๒ สิทธิประโยชน์ ๓ กรณี กลุ่มแรงงานนอกระบบหาบแร่แฝงลอยเต็มใจที่จะจ่ายเพียง ๑๕๑-๒๐๐ บาท และรูปแบบที่ ๓ สิทธิประโยชน์ ๕ กรณี กลุ่มแรงงานนอกระบบหาบแร่แฝงลอยเต็มใจที่จะจ่ายเพียง ๒๐๑ - ๒๕๐ บาท โดยในรูปแบบที่ ๓ สิทธิประโยชน์ ๕ กรณี กลุ่มแรงงานนอกระบบหาบแร่แฝงลอยมีความต้องการมากที่สุด โดยเหตุผลที่มีความต้องการก็เพราะว่า ต้องการใช้บริการทางการแพทย์ของโครงการประกันสังคม มีเงินออมไว้ใช้ในยามชรา และมีหลักประกันจากความเสียหายของรายได้ไว้ใช้ในยามเจ็บป่วย ทูพพลภาพ และการมีบุตร ตลอดจนมีเงินค่าทำศพเมื่อเสียชีวิต และรูปแบบการซื้อชุดประกันสังคมที่แรงงานนอกระบบกลุ่มหาบแร่แฝงลอยต้องการมากที่สุด คือ ต้องการจ่ายเงินสมทบรายได้ด้วยตนเองที่สำนักงานประกันสังคมตามกำหนด และได้รับสิทธิประโยชน์ตากสำนักงานประกันสังคมกำหนด ในขณะที่การวัดค่าเต็มใจจะจ่ายของแรงงานนอกระบบกลุ่มหาบแร่แฝงลอยจากรูปแบบสิทธิประโยชน์ ๖ กรณี คือ เจ็บป่วย คลอดบุตร ทูพพลภาพ ชราภาพ สงเคราะห์บุตร และเสียชีวิต เท่ากับ ๓๒๔ บาทต่อเดือน โดยขึ้นอยู่กับปัจจัย รายได้ อายุ การศึกษา และสถานภาพสมรส

นอกจากนั้นยังมีการศึกษาของ ปราณีต นาคกล้วย (๒๕๕๑) กับการศึกษาเรื่อง ความรู้และความต้องการต่อการประกันสังคมของแรงงานนอกระบบ กลุ่มขับรถสามล้อรับจ้างในจังหวัดนนทบุรีซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและสำรวจเรื่องความรู้เกี่ยวกับหลักประกันสังคม ความต้องการด้านสิทธิประโยชน์ และศักยภาพในการเข้าสู่ระบบหลักประกันทางสังคม ผลการศึกษาพบว่า แรงงานนอกระบบกลุ่มขับรถสามล้อรับจ้างนั้น มีความรู้เกี่ยวกับหลักประกันสังคม ด้านความหมายการประกันสังคม ด้านหลักประกันสังคม และเงื่อนไขการได้รับสิทธิประโยชน์ ซึ่งมีแรงงานนอกระบบกลุ่มขับรถสามล้อรับจ้างมีความรู้ความเข้าใจในระดับที่สูง แต่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิประโยชน์จากการตายอยู่ในระดับที่ต่ำ นอกจากนั้นตัวอย่างกลุ่มนี้ยังมีความต้องการประโยชน์ทดแทนจากภาวะการเจ็บป่วยในระดับที่สูง นอกจากนั้นยังพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาในครั้งนี้ยังมีความพร้อมในการจ่ายเงินสมทบผ่านศูนย์บริการเมื่อเข้าสู่ระบบหลักประกันสังคม และในตอนท้ายผลการศึกษานี้ระบุว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อหลักประกันสังคมและสิทธิประโยชน์ที่จะได้รับ คือ ระดับการศึกษา สถานภาพการสมรส รายได้และการทำงานอาชีพอื่น และความรู้ในการประกันสังคม

นอกจากนั้นยังพบผลงานวิจัยของ สลิต แก้วละมุล (๒๕๔๙) กับการศึกษาเรื่อง “ความต้องการคุ้มครองตามโครงการขยายความคุ้มครองประกันสังคมสู่แรงงานนอกระบบ กรณี ศึกษากลุ่มประกอบอาชีพอิสระขับซึ่รถจักรยานยนต์รับจ้างในเขต อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชุดสิทธิประโยชน์ของโครงการขยายความคุ้มครองประกันสังคมสู่แรงงานนอกระบบและความต้องการของกลุ่มขับซึ่รถจักรยานยนต์ ในขณะเดียวกันก็ต้องการศึกษาแนวทางการขยายความคุ้มครองการประกันสังคมสู่แรงงานนอกระบบ ตามโครงการการขยายความคุ้มครองการประกันสังคมสู่แรงงานนอกระบบ ผลการศึกษาของ สลิต พบว่า กลุ่มตัวอย่าง คือ แรงงานนอกระบบกลุ่มผู้ขับซึ่รถจักรยานยนต์รับจ้าง มีความต้องการชุดสิทธิประโยชน์ ๖ กรณี คือ เจ็บป่วย คลอดบุตร ทูพพลภาพ ตาย สงเคราะห์บุตร และชราภาพ เพราะทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิต เป็นหลักประกันของครอบครัว ในส่วนของแนวทางการกำหนดสิทธิประโยชน์ พบว่า กลุ่มตัวอย่างต้องการสิทธิประโยชน์ในทุกกรณี ในส่วนของแนวทางการกำหนดประโยชน์ทดแทนนั้น กลุ่มตัวอย่างเห็นด้วยกับเงื่อนไขการเกิดสิทธิประโยชน์ทดแทนกรณีตาย ทั้งนี้เพราะเมื่อจ่ายเงินสมทบเดือนแรกก็จะได้รับการคุ้มครองและขยายความคุ้มครองบิดา มารดา สามี ภรรยา บุตร ของผู้ประกันตน และแนวทางการกำหนดเงินสมทบนั้น รัฐบาลควรที่จะสนับสนุนในเรื่องของการจ่ายเงินสมทบ โดยมีลักษณะการจ่ายเงินสมทบเป็นรายเดือน ผ่านร้านสะดวกซื้อต่าง ๆ

การศึกษาของ เตือนใจ เมธินาพิทักษ์ (๒๕๔๘) กับการศึกษาเรื่อง “การขยายความคุ้มครองการประกันสังคมไปสู่แรงงานนอกระบบ ศึกษาเฉพาะกลุ่มผู้ขับซึ่รถแท็กซี่ ในกรุงเทพมหานคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาความรู้และความพร้อมของผู้ขับซึ่รถแท็กซี่ในการเข้าสู่หลักประกันสังคม ผลการศึกษาของ เตือนใจ พบว่า แรงงานนอกระบบกลุ่มผู้ขับซึ่รถแท็กซี่มีความรู้ความเข้าใจในพระราชบัญญัติการประกันสังคมและเข้าใจหลักการประกันสังคมในระดับที่สูง และมีความพร้อมที่จะเข้าสู่ระบบประกันสังคมสูง โดยผลการศึกษาี้ยังมีข้อค้นพบอีกว่า ความรู้และความพร้อมมีความสัมพันธ์ต่อการที่จะเข้าร่วมโครงการขยายความคุ้มครองประกันสังคมไปสู่แรงงานนอกระบบในระดับที่สูง

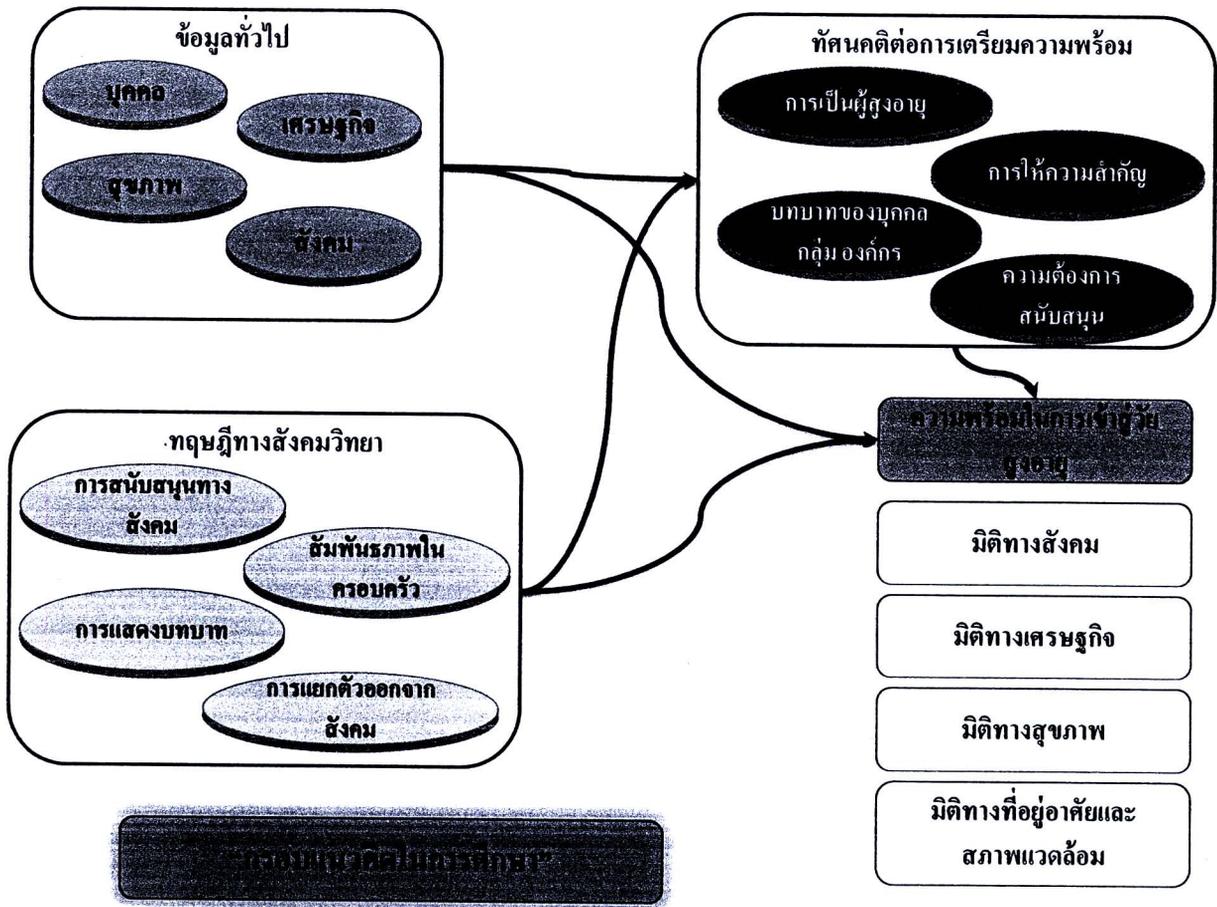
การศึกษาของ เสกสรรค์ สังขวิสุทธิ (๒๕๔๗) เรื่อง “ความต้องการของแรงงานนอกระบบต่อการเข้าสู่การประกันสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มผู้ผลิตผลิตภัณฑ์หนึ่งชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ จังหวัดอุทัยธานี” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาความรู้ ความต้องการ ปัญหาอุปสรรคของแรงงานนอกระบบกลุ่มผู้ผลิตผลิตภัณฑ์หนึ่งชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ผลการศึกษาของเสกสรรค์ พบว่า ความรู้ ความเข้าใจในหลักประกันสังคม เงื่อนไขการได้รับสิทธิประโยชน์ และสิทธิประโยชน์ทดแทน ในภาพรวมยังมีความรู้อยู่ในระดับที่ต่ำ แต่มีความรู้ในระดับที่สูงในเงื่อนไขการได้รับสิทธิและประโยชน์ทดแทนกรณีชราภาพเมื่ออายุ ๕๕ ปี ขึ้นไป ในส่วนของการศึกษาความต้องการของกลุ่มตัวอย่างในด้านประโยชน์ทดแทน และความสามารถในการจ่าย พบว่า ภาพรวมยังมีความต้องการในระดับที่มาก โดยกลุ่มตัวอย่างมีความต้องการประโยชน์ทดแทนมากที่สุด กล่าวคือ มีความต้องการในระบบบำเหน็จชราภาพตามจำนวนเงินที่ส่งสมทบ ๑๘๐ เดือน และในส่วนของความสามารถในการจ่าย พบว่า กลุ่มตัวอย่างสามารถจ่ายเงินสมทบได้เองโดยที่นายจ้างและรัฐบาลไม่ต้องร่วมจ่ายเงินสมทบ

ในส่วนของปัญหาและอุปสรรคจากข้อค้นพบในการศึกษานี้ เสกสรรค์ สรุพบว่า ปัญหาที่สำคัญในการเข้าสู่ระบบประกันสังคม คือ การเข้าถึงระบบหลักประกันสังคม กล่าวคือ ระบบหลักประกันสังคมทำให้เกิดการล่าช้าและเสียเวลาในการเข้าสู่การประกันตน อีกทั้งยังมีอุปสรรคในการจ่ายเงินเข้าสู่กองทุนหลักประกันสังคมด้วย

กล่าวโดยสรุป จะพบว่า งานศึกษาที่เกี่ยวกับแรงงานนอกระบบกับการประกันสังคม การจัดสวัสดิการสังคม และการเตรียมความพร้อมเข้าสู่วัยสูงอายุ นั้นโดยส่วนใหญ่มีการศึกษาที่เน้นหนักไปในเรื่องของการประกันสังคม โดยมุ่งเน้นการศึกษาวิเคราะห์ในประเด็น ความพร้อม ความรู้ ความเข้าใจ ความพร้อมในการเข้าสู่การประกันสังคม และการศึกษาถึงความต้องการเลือกใช้รูปแบบของสิทธิประโยชน์ ความสามารถในการจ่ายเงินเข้ากองทุนระบบประกันสังคมและปัญหาอุปสรรคของระบบประกันสังคมของกลุ่มแรงงานนอกระบบ นอกจากนี้ยังพบว่างานศึกษาที่เกี่ยวกับแรงงานนอกระบบที่ผ่านมา มุ่งเน้นการศึกษาเฉพาะกลุ่ม เป็นต้นว่า การศึกษาแรงงานนอกระบบกลุ่มอาชีพหาบแร่แผงลอยของ สุภามาศ โกมลสิงห์ (๒๕๕๐) หรือการศึกษาแรงงานนอกระบบกลุ่มขับขี่รถสามล้อรับจ้างของ ปราณี นาคกล้วย (๒๕๕๑) และของ สลิต แก้วมูล (๒๕๔๙) หรือการศึกษาแรงงานนอกระบบกลุ่มเกษตรกรที่เป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตรของ ธาชาธร โสภณสุรการ (๒๕๔๙) หรือการศึกษาแรงงานนอกระบบกลุ่มผู้ขับขี่แท็กซี่ในกรุงเทพมหานครของ เตือนใจ เมธินาพิทักษ์ (๒๕๔๘) และการศึกษาแรงงานนอกระบบกลุ่มผู้ผลิตหนึ่งชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ จังหวัดอุทัยธานี เสกสรรค์ สังขวิสุทธิ (๒๕๔๗)

โดยจะมีข้อแตกต่างไปจากงานวิจัยนี้ตรงที่การวิจัยความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทยนั้น ต้องการที่จะศึกษาความพร้อมของแรงงานนอกระบบในทุกกลุ่มสาขาอาชีพ ไม่เฉพาะเจาะจงอาชีพของแรงงานนอกระบบ แต่เชื่อได้ว่าส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพการเกษตรกรรม ค้าขาย และรับจ้างทั่วไป ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีมุ่งหาข้อสรุปและข้อค้นพบในภาพรวมถึงความพร้อมของแรงงานนอกระบบในการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุไม่มุ่งเน้นเฉพาะแค่เพียงการได้รับสวัสดิการสังคมหรือระบบประกันสังคมเท่านั้น หากแต่ยังมุ่งเน้นหาข้อสรุป มุ่งทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาอธิบายการศึกษาการเตรียมความพร้อมของแรงงานนอกระบบกับการเป็นสังคมสูงอายุในประเทศไทยอีกด้วย

๘. กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพประกอบ ๒-๑ กรอบแนวคิดการวิจัย